

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

ÁGOSTON IMRE

BABBOS FERENC

BALANYI GYÖRGY

DÉNES GIZELLA

GÁL FERENC

HAITS GÉZA

HOPKINS G. M.

MAGYAR FERENC

MEDVIGY MIHÁLY

MIHELICS VID

SZOMOR TAMÁS

Írásai

1962 SZEPTEMBER

Ára: 5 forint

TARTALOM

Oldal

<i>Gál Ferenc</i> : Véletlen, végzet, gondviselés	513
<i>Medvigy Mihály</i> : Nazianzoszi Szent Gergely a római szék méltóságáról ...	521
<i>G. M. Hopkins</i> : Nondum, Ház a félúton, A párviadal, Ólom-visszhang, arany-visszhang, Tarka szépség (Versek Deák Lőrinc és Tótfalusy István fordításában)	527
<i>Szomor Tamás</i> : Jean—Jacques Rousseau öröksége	531
<i>Agoston Imre</i> : Ősz (Vers)	538
<i>Magyar Ferenc</i> : A kellemetlen ember (Elbeszélés)	539
<i>Babbos Ferenc</i> : Szemrehányás (Vers)	546
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények (A zsinatot előkészítő bizottságok munkája)	547
<i>Eglis István</i> : A kis út (A lelkiolvasmányról)	552

N A P L Ó

XXIII. János pápa az ürrepülésről (*Mihelics Vid*) 554; A hetvenéves Juhász Kálmán (*Balanyi György*) 556; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 558; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 564; Képzőművészet (*Dévényi Iván*) 566; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 568; A corridától a boxringig (*Bittei Lajos*) 570; A pécsi dóm legújabb restaurálása (*Dénes Gizella*) 572; Aba Novák Vilmos — mai szemmel (*Haits Géza*) 574; Jegyzetlapok (r. gy.) 575

554

Felelős szerkesztő:

S í k S á n d o r

Szerkeszti: *Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

VÉLETLEN, VÉGZET, GONDVISELÉS

Akik csak a földi élet távlatában nézik a gondviselés kérdését, azoknál a felelet egyoldalú marad. Thornton Wilder a *Szent Lajos király hídja* című regényében a szerencsétlenség öt áldozatának sorsát azzal oldja meg, hogy a földön nem várt rájuk több szeretet, ezért Isten elvitte őket. Pedig a valóságban hányan érzik, hogy sehol nem várja őket szeretet, mégis vonszolniuk kell az élet terhét. Ezek hajlandók ajkukra venni Léon Bloy szavait: „Uram, te imádkozol azokért, akik keresztre feszítenek, s hányszor elnézed a felfeszítését azoknak, akik szeretnek téged.” A szellemes mondáson túl az író itt már utal a gondviselés misztérium-jellegére, ami próbára teszi a hitet. Ennek a hitnek ad kifejezést Claudel a *Selyemcipő* mottójában: „Isten egyenesen ír a görbe sorokkal is.” A mondás nagyon hasonlít az ószövetségi szentírás kijelentéséhez: „Isten az igazat egyenes utakon vezet.” S ezt egyiptomi Józseffel hozza kapcsolatba, akinek pedig bele kellett kóstolnia a szenvedés különféle fajtaiba, míg végre békés napokat látott. A katolikus hittétel Krisztus tanítása nyomán még tovább megy, és állítja, hogy a gondviselés nem feledkezik meg azokról sem, akik egész életükben nem látnak emberileg békés napokat. A gondviselés titokzatossága adva van Isten személyiségével és az ember természetfeletti hivatásával. Eligazodást csak az üdvrend egészének figyelembe vételével nyerhetünk. Előbb azonban nézzük, mik lehetnek a pusztá értelemnek a megállapításai.

A véletlen a természetben

A keresztény bölcsélet éles különbséget tesz a teremtő Isten és a tapasztalati világ között. Isten mint végtelen, magátólvaló, szükségszerű szellem mindenképpen kívül esik a világon; nem térben, hanem úgy, mint ok az okozaton. A tapasztalati világnak megvan a saját léte, célja, törvényei, s azért lehet úgy tekinteni, mint zárt egységet. Természetesen a bölcséleti gondolkodás túl megy a természettudományokon, és kutatja, hogy a világ léte szükségszerű-e, vagy csak esetleges, s nem szorul-e rá egy rajta kívülálló ösokra, mint teremőre? De ettől a kérdéstől függetlenül a természet egészen természet, és megy a maga útján. Jelenségei ezernyi összefüggésben játszódnak le. A Nap belső folyamatai létrehozzák a napfoltokat, ezek befolyásolják az időjárást, s ezen keresztül a növények, állatok, emberek életét. A szél leveri a gyümölcsöt, az állat megéhezik és felfalja a másikat, a föld kérge mozog és létrehozza a pusztító katasztrófákat. Az anyagvilágban látok függést, összefüggést, de teljes harmóniát nem. Egymás mellett sorakozik a rend és rendellenesség. Ahol a dolgok egymásért vannak, ott teljes rend nem is lehetséges. De annyi rendet és célszerűséget ki tudok olvasni a világból, amennyi nekem elég az értelmes Teremtő szükségszerű feltételezéséhez. Következetes törvényszerűség nem lehet a véletlen műve akkor sem, ha rendetlen környezetet keretezi. Ha egy szétszórt papírhalmaznak csak egyetlen lapján találok értelmes mondatot, már joggal feltételezem, hogy ember járt ott.

Újabban a kvantum-fizikában is felvetődik a kérdés, hogy az anyagvilág végső alapjaiban van-e rend és törvényszerűség, vagy csak határozatlanság. Az egyik irányzat (Bohr, Heisenberg) úgy véli, hogy az anyag végső megjelenési formája a kvantum, s a végső fizikai jelenségekre vonatkozóan csak valószínűségi számításokat végezhetünk. Nemcsak fizikai

eszközünk tökéletlensége mondatja ezt, hanem a kvantum-jelenség belső természetét kell benne látnunk. A másik irányzat (*De Broglie, Vigier, Bohm, Tyerleckij*) úgy nyilatkozik, hogy még nem jutottunk el a fizikai világ végső megismeréséig. Sem a determinista, sem az indeterminista megoldás nem tarthat igényt arra, hogy végsőnek tekintsük, mert a tudomány még eljuthat a kvantum-jelenségeket megelőző szintig, s arról sem tudjuk, hogy végső állomás lesz-e. A természettudomány kénytelen más esetekben is véletlenről beszélni. Például egy bizonyos mennyiségű urániumban megindul az atomok bomlása, illetőleg az alpha részecskék kisugárzása. Semmiféle törvényszerűséggel nem lehet megállapítani, hogy egy bizonyos atom a következő pillanatban kerül-e sorra, vagy évmilliók múlva. Továbbá akik a szerves és szervetlen közötti különbséget csak a molekulák bizonyos kapcsolódásában látják, könnyen állíthatják, hogy a szerencsés véletlen folytán éppen így találkoztak a molekulák, és egyesülésükből megindult az élet. Vagy lehet-e törvényszerűséget megállapítani az egyéni sajátosságokat hordozó gén-ek viselkedésében? Nem véletlen az, hogy az öröklés az ősöknek ilyen vagy olyan sajátosságait közvetíti?

Mai tudásunkkal törvényeket itt még nem tudunk megállapítani, de az embernek kötelessége feltenni néhány elgondolkoztató kérdést. Ha a mikrofizikában minden határozatlan, hogyan válik ugyanaz az anyag a makrofizikában mégis határozott törvények hordozójává? Elégséges magyarázat az, hogy a véletlenül kialakult egyséjtű élőlénytől a mai tudós bonyolult agyműködéséig és szellemi alkotásaiig minden a kedvező véletlenek lecsapódása? Nem kell keresni egy titkos kéznek az irányítását abban, hogy az öröklés véletlenei ellenére nagyjából mégis annyi férfi születik, mint nő, s hogy minden hivatás megtalálja a maga munkásait? Teljesen véletlen az is, hogy a régi korokban megmagyarázhatatlan véletlenek folytán egyszerre olyan tömegű szerves anyag került légmentesen a föld alá, hogy abból kialakulhattak a szén és kőolaj-telepek, mint energia-források? Ha a mai legdúsabb őserdő hasonló körülmények között a föld alá kerülne, nem adna többet 3—4 centiméteres szénrétegnél. Minek kellett felhalmozódnia egészen rövid idő alatt ahhoz, hogy 50—60 méteres szénréteg vagy milliárd tonnányi petróleum keletkezzék? A hívő embernek nem kell megerőltetnie magát, hogy a régi korok eseményeiben meglassa az emberiség életének távoli előkészítését.

A végzet gondolata

Az ember mindig benne állt a természeti és társadalmi események láncolatában. Helyzetek elé került, melyeket nem ő teremtett, s amelyekkel birkóznia kellett. Átélté azt is, hogy az idő kérlelheteretlenül halad fölötte, s viszi a születéstől a halálig. Megfigyelhette, hogy az emberi sors mennyire szétágazó. Egyiknek örömet hoz, a másiknak szűnni nem akaró keserűséget. Könnyű volt arra gondolnia, hogy valamilyen kiszámíthatatlan hatalom bonyolítja az életet. A végzetben való hiedelem saját elégtelenségének megtapasztalásából táplálkozott.

Az asztrológia négyezer évvel ezelőtt indult útjára Babilonból, s módszeres csillagjóslassá a hellenisztikus Egyiptomban fejlődött. Onnan vették át a görögök is. Még *Plato* elképzelésében is szellemi lények irányítják a bolygók járását, s ezek beleszólnak a földi történelembe. A hellenizmus terjesztette el a démon-hitet is. A világ réteges szerkezetű, s a levegő-ég a démonok hazája. Ezek árthatnak az embereknek, varázslatokkal kell őket engesztelni vagy erejüket megtörni. Az orfeuszi miszté-

rium belevitte a tudatba azt a tételt, hogy az élet tulajdonképpen bűnhődés a lélek előbbi bűneiért, amiket még saját hazájában elkövetett. A pesszimista hangulatot átveszik a stoikus bölcselők és költők. *Pindaros* és *Vergilius* nem sok napsugarat látnak az életben, de annál több sötét foltot („sunt lacrimae rerum”, a dolgok könnyeznek). A végzet árnya vetődik a modern existencialista bölcselőre is. Létünk vak kivetettsége, s meg kell küzdenünk az elmúlás fenyegető ürességével, a bizonytalansággal. Kicsiségünket csak a cselekvés, alkotás feledteti. Éppen ellenkező irányba tájékozódik az indiai bölcsélet, amikor a nyomasztó tehertől való szabadulást a passzivitásban látja. A „karma” mint lélektani kényszer beszennyezi a szellemet cselekedeteink közben, ezért menekülni kell az aktív élettől.

A helytelen istenfogalom is tápot ad a végzet gondolatának. A görög-római mitológia istenei jó dolgukban nem törődnek az emberekkel. *Aristoteles* és a filozófusok szerint a szellemi istenséghez csak a szellemi gondolat illik, nem az anyagvilág irányítása. Hasonló húrokat pengetnek a XVIII. századbeli deisták: Isten megteremtette a világot, de utána magára hagyta. Ők főleg a rosszat nem tudták összeegyeztetni az isteni gondviseléssel. Sok keresztény ma olyan kiadásban éli át ezt a tant, hogy Istennek nem lehet ideje és ereje mindenkinek a bajaival foglalkozni. Sajátos módon jelenik meg a végzet *Hegel*nek és a rendszerére épült filozófiáknak a gondolatvilágában. Minden, ami van és történik, az Abszolútumnak, a szellemi vagy anyagi öslétnek a szükségszerű kibontakozása az ellentétek feszültségében. A véges és végtelen, az igaz és nem igaz, az erkölcsi jó és rossz egyaránt az ő műve, illetőleg megjelenési formája tézis — antitézis alakjában. Ellentmondást csak a mi gondolkodásunk érez az ellentétekben, de az Abszolútum belső törvénye más.

Az isteni tevékenység

A gondviselés tana nem választható el a személyes Isten fogalmától. Az örök szellemi létező egyúttal szabadakaratú teremtető, aki mindent kigondol és akarati elhatározással létrehoz, sőt állandóan fenntart. A legutolsó atomig és mozgásig minden az ő terve és akarata. A teremtet világ nyitott könyv előtte, s nem kell benne lapoznia, hiszen minden egyszerre benne van öntudatában. Egyszerre ismer mindent, nem egymásutániségben, a legkisebb dolgot is a világmindenség nagy összefüggésében látja, azért soha nem kell figyelmét erre vagy arra irányítania. Ahogy a dolgok léte tőle függ, úgy a tevékenységük is. Az Isten csak ilyen lény lehet, aki abszolút ura és fenntartója a mindenségnek. Egyszerre tekinti át a dolgok milliónyi összefüggését és egymásutániségét, de megismerésében nincs rétegződés. Mindentudása azonos saját isteni öntudatával. A világ annyira hatalmában van, hogy csatlakozhatatlanul azt a célt szolgálja, amit eléje tűzött, s ez alól a végső rend alól nincs kibúvó egyetlen személy vagy dolog számára sem. De ebből nem következik, hogy mindennek geometriai rendezettségben kell lejátszódnia. Hiszen a dolgokat egymásért alkotta, s megadta nekik a lehetőséget, hogy környezetükben kifejtssék természetszerinti erőiket. Vagyis a természetet egészen természetlét tette. Ha vannak ellentétek, rendellenességek, azok is beletartoznak a magasabb célba, a végső összhangba.

Az isteni mindenhatóság az emberi szabadakaratot is beillesztette saját teremtető tervébe és az üdvösség rendjébe. Az ember emberi módon ura cselekedeteinek, vagyis valóban rendelkezik önálló kezdeményezéssel, felelősséggel, szembeszállhat a fizikai és erkölcsi renddel, s ennek elle-

nére mindenestül bele van illesztve a teremtség nagy egészébe, s hordozza a célt, amit Isten kijelölt előtte. Mi azonban nem tekintjük át a világ anyagi és szellemi összhangját, s főleg nem fogjuk át értelmünkkel az erkölcsi rendet és az üdvösség rendjét, azért a rendellenességeket, főleg a szenvedést és a bűnt, nem tudjuk beilleszteni a nagy isteni harmóniába. De hinni kell, hogy van ilyen, mert a kinyilatkoztatás beszél róla.

Az egymás fölött álló értékrendek már magukban is adnak valamilyen eligazítást. A természet közönye és ellenségeskedése alkalmat ad az embernek, hogy szellemi képességeit megvalósítsa. Az élet tényleg úgy halad előre, hogy igyekszünk leküzdeni a szenvedést, szegénységet, illetőleg törekszünk szolgálatunkba állítani a természet erőit. Hasonlóképpen vélekedhetünk a bűnről. Az erkölcsi rossz is kiváltója lehet a magasabbrendű jónak: a sértés a megbocsátásnak, a durvaság a szelídségnek, a gyűlölet a hősie szeretetnek. Tehát megvan a lehetőség arra, hogy a disszonanciák is beleolvadjanak a mindenség nagy isteni rendjébe.

A gondviselés a szentírásban

A kinyilatkoztatás szerint a gondviselés azt jelenti, hogy Isten az embert természetfeletti célja felé irányítja és vezet. Az ószövetségi szentírás alapvető tanítása az, hogy Isten intézi a történelmet. Az emberek tudatosan vagy tudatlanul az ő akaratát valósítják. Egyeseket vagy csoportokat különleges feladatokra is kiválaszt, s ígéreteit, terveit akkor is megvalósítja, ha az emberek megfedkeznek a köteles engedelmességről. Az újszövetségi szentírás Isten országában, illetőleg természetfeletti uralmában konkretizálja a végső célt. Az egyéni gondviselés alá van vetve ennek a közösségi gondolatnak: „Keressétek először Isten országát és igazságát, s minden mást megkaptok hozzá” (Mt. 6, 33). Az ember azáltal éri el üdvösségét, hogy tudatosan aláveti magát Isten tekintélyének. Az Isten országa megérkezett Jézus Krisztussal. Azóta nemcsak az evangélium hívó szava hangzik el az emberek felé, hanem megvan a belső kegyelmi indíttatás is a hitre és engedelmességre. Ő maga jelenti az Isten országának kegyelmi gazdagságát, aki benne hisz, Istenhez kötötte sorsát. De emberi természetével példát is ad Isten uralmának tökéletes elismerésére. Amikor magát Fiúnak nevezi, arra is utal, hogy a függés, a tisztelet, a hála, a bizalom teljes átérzésével tekint az Atya felé. Viszont Isten atyaságának hangsúlyozásával kiemeli, hogy a gyermekeiről való gondoskodás csak belülről, szíve mélyéről fakadhat: „Ha közületek valakitől a fia kenyeret kér, talán követ ad neki? S ha halat kér, talán kigyót ad hal helyett?... Ha tehát ti, bár rosszak vagytok, tudtok jót adni fiaitoknak, mennyivel inkább adja a mennyei Atya a Szentlelket azoknak, akik kérik tőle?” (Luk. 11, 11).

A gondviselés evangéliumi képe nem a valóságtól elszakadt jámbor lelkesedés lecsapódása. Krisztus mindkét lábbal a földön állt, s tagja volt a bűntől, rosszakarattól, rövidlátástól, elnyomástól, csapásoktól, betegségtől és haláltól terhelt társadalomnak. Hozzá még erkölcsi eszményt hirdetett, s ezen a címen is szembekeült az emberek renyhességével, cinizmusával, féltékenységével, durvaságával. Meg kellett érnie, hogy jóakarátát, szeretetét félremagyarázzák, irgalmasságából és isteni erejéből származó csodáit ördögi csalásnak bélyegezzék, vagy, hogy egy gonosztevőnél alábbvalóbbnak tartsák. Ismert minden rosszat, amit az emberi akarat elkövethet. Látta a törtétest, tanúja volt annak, hogy a hatalmasok ránehezednek a gyengére és még hálát követelnek tőle, látta a szívtelen

gazdagok dőzsölését, a rokonok közti civódást, az irigységet és képmutatást, a botrányokat, a hirtelen és kegyetlen halált, az éhséget, elhagyatottságot, a rablók gaztetteit, a zsarnokságot, s tudta, hogy mindezek nem rendkívüli esetek, hanem állandó kísérői az életnek. Ilyen összefüggésben mondta el emlékezetes szavait az Istenbe vetett bizalomról: „Ne aggódjatok, hogy mit esztek, vagy mit isztok, vagy mibe öltöztök. Isten szemében többek vagytok az ég madarainál és a mezők virágainál. Ha neki ezekre is van gondja, mennyivel inkább törődik veletek. Ne aggódjatok a holnap miatt, a holnap majd gondoskodik magáról. Elég a mának a maga baja” (Mt. 6, 25—34). Missziós útra induló apostolait ezzel vigasztalja: „Két verebet ugye egy fillérért adnak? De Atyátok nélkül egy sem esik a földre. Nektek viszont minden szál hajatok számon van tartva. Ne féljeteek tehát. Sokkal többet értek a verebeknél” (Mt. 10, 29).

A bátorító szavak azonban nem akadályozták abban, hogy előre meg ne jövendölje szenvedésüket is. Arról sem biztosította őket, hogy munkájuknak mindig meglesz a gyümölcse. Országában a búza mellett felburjánzik a konkoly, elkerülhetetlenné válik a botrány, tehát a fejlődést nem lehet olyan értelemben meglátni, hogy a jó mindig erősebben felszínre kerül, a rossz mindig gyengébbé válik. A földi történet a hullámozás jegyében halad tovább. Ez ember mindig ember marad, jó és rossz tulajdonságaival, kezdeményezéseivel.

Az egyén is magában hordozza Isten országát a megigazulás formájában. Az élet erkölcsi feladata az, hogy kialakítsuk magunkban a krisztusi nagykorúságot (Ef. 4, 13). Ez pedig a jelen üdvrendben nem megy küzdelem nélkül. Nagyon sokat mond ebből a szempontból Krisztus szava a feltámadás után: „Nemde ezeket kellett a Messiásnak elszenvednie, hogy bernehessen dicsőségébe?” (Luk. 24, 26). Tehát valamiképpen neki is meg kellett érnie a dicsőségre. Emberi természetének át kellett menni a küzdelmes életen, szenvedésen, halálon, hogy átvehesse az istenfiúi örökséget. Sőt a szentírás arról tanúskodik, hogy „bár Isten Fia volt, szenvedéséből engedelmességet tanult” (Zsid. 5, 8). Elsősorban benne igazolódott, hogy az erény annál tündöklőbb, minél sötétebb háttérből emelkedik ki.

A gondviselés nem jelent zavartalan, nyugodt, gondtalan életet. Krisztus csak arról biztosít, hogy az Atya tudta nélkül semmi sem történik velünk. De tanításából és saját életének példájából világos, hogy az Atya gondoskodása nevelő szeretet marad. Nagykorúságra akar vezetni, s ez küzdelmes élet nélkül nem lehetséges. A bizalomnak el kell érnie azt a fokot, hogy az aggodást, a kishitűséget kikapcsoljuk, s akkor megkapjuk földi viszonylatban is mindazt, ami segít bennünket az örök oél elérésében. Isten országának megvalósulásába beleépítette a másodlagos okokat is. Mindazokat a külső és belső hatásokat, amelyek életünket, elhatározásainkat érintik, befolyásolják, nehezítik vagy előre viszik. A természeti katasztrófákat, a betegségeket, barátaink segítségét, ellenségeink irigységét, örömet, bánatot és halált. A gondviselő Isten ott van azoknak a szemében, akik látnak engem, azoknak az értelmében, akik gondolnak rám, azoknak a szívében, akik szeretnek, sőt engedelme benne van azok karjában is, akik bántalmaznak. Semmi sem történik akarata és beleegyezése nélkül. Mindez alkotja azt a keretet, ahol nekem fel kell használnom a kegyelmet és megvalósítanom lelkiismeretem szavát. A megváltás tana azt mondja, hogy Krisztus titokzatos testének tagjai vagyunk, s a tagnak részesülnie kell a fő sorsában: szenvedni és küzdeni kell vele együtt, hogy vele együtt meg is dicsőüljön (Róm. 8, 17).

Marad még hely a gondviselés hitében arra, hogy latbavessük erőnket, leleményességünket a szegénység, szenvedés, betegség, igazságta-

lanság leküzdésére? Isten akaratának elfogadása nem jelenti számunkra is a végzet hatalma előtti tehetetlen megtorpanást? A kinyilatkoztatás szerint Isten az embert azzal küldte történelmi útjára, hogy hajtsa uralma alá a földet. Tartalmilag ez azt jelenti, hogy törje meg a természet mostohaságát. Az igazságosság és a szeretet parancsa kötelez arra, hogy a társadalmi berendezkedés az ember boldogulását szolgálja. Krisztus az irgalmasság cselekedeteinek olyan értéket tulajdonít, mintha vele magával gyakoroltuk volna. Sőt a szenvedés óráiban emberileg maga is megborzadt az áldozattól (Luk. 22, 42). A rossz, a szenvedés ellen küzdeni már csak azért is kötelesség, mert a boldogság vágyát a Teremtő oltotta természetünkbe. S az emberiségnek mindig jötevői lesznek azok, akik a szenvedésnek bármilyen fajtáját csökkentik vagy megszüntetik. De minden erőfeszítés mellett sem ringathatjuk magunkat abban az ábrándban, hogy a föld valamikor is megszűnik a küzdelmes élet hazája lenni. Az érdekek összeütközése, a betegség, halál mindig eszköz Isten kezében, hogy ítéletet tartson és kipróbálja az erényt. A szentírás alapján a hívő tudja, hogy a korholás és fenyegetés jöhet Isten atyai kezéből, azért nem keseredik el és nem hagyja abba a kötelesség teljesítését. A földön minden hivatást az áldozat tesz naggyá, s mindig tisztelettel vesszük körül azokat, akik meggyőződésükért vagy az igazság és szeretet szolgálatában lerótták a vér és veríték adóját.

A gondviselés hite alapján sem mondhatjuk, hogy az üdvösség szempontjából mindenki számára az a legjobb életkörülmény, amiben éppen él. Csak azt állítjuk, hogy ezeket a körülményeket a természet és emberi akarat nem Isten tudta és beleegyezése nélkül alakította ki. S minden ember kap élete folyamán elég kegyelmi segítséget az üdvösségre. Isten azokat sem felejtette el, akik felett összezsapnak a hullámok. Ahogy a család, a haza, a barátság és házastársi hűség követel áldozatot, s olykor nagyon kemény áldozatot, az Isten országa is megköveteli. Más kérdés, hogy valaki felhasználta-e a kérő imának a megígért hatékonyságát sorának enyhítésére. Teremtőmnyi mivoltunkhoz az is hozzátartozik, hogy megtanuljunk bizalommal lenni ahhoz, aki mindent intéz és kezében tart. Azt sem szabad elfelejteni, hogy vándorok vagyunk az örök élet felé, s a szenvedés lehet hatékony eszköz arra, hogy kiábránduljunk dédelgetett vágyainkból és az örök értékeket keressük. Valahogy úgy, mint Thomas Mann leírja József lelki átalakulását a sötét ciszternában. Testvéreinek gyűlöletére, kitaszítottságra, halálfélelemre volt szüksége, hogy az ifjú lelkileg is férfiúvá izmosodjék.

A gondviselés titokzatossága

Túláságosan leegyszerűsítik a problémát azok, akik igyekeznek kimutatni, hogy akárhány bajból, szenvedésből később valami nagyobb jó származott. Ugyanannyi esetet lehetne felsorolni mindig az ellenkezőjére is. A gondviselés mint kinyilatkoztatott igazság kifürkészhetetlen misztérium. El kell fogadni és bízni kell benne, mert Isten elénk tárta, de útjait nem egyszer majdnem útvesztőknek látjuk. Az isteni vezetés nem mechanikusan működő készülék, hanem állandó felhívás a hitre, a bizalomra és az engedelmségre. Newman szavai szerint „a hívőnek újra meg újra meg kell győznie magát, hogy csak egy lény van, akinek a kezéből boldogság és szentség, örök élet és boldogság nyerhető. Tudnia kell, hogy neki köszönheti létét, előle nem menekülhet, őt félre nem vezetheti”. A gondviselő Istenben nem szabad egészségünknek és földi javainknak örét látni, hanem azt az Urat és Atyát, aki saját elgondolása szerint di-

csőül meg teremtményeiben és vezeti őket üdvösségre. „Bár áthidalhatatlan a szakadék a jó és rossz között, megvan a különbség a bűnös és megigazult között, de a különbséget csak Isten ismeri. Minket megdöbrent, hogy Krisztus példabeszédében nem az igaz tér haza megigazultan a templomból, hanem a vámos, akit mindenki bűnösnek nézett és magát is annak tekintette. A keresztény embernek mindig védekeznie kell a kísértés ellen, hogy ne botránozzék Jézus viselkedésén, amikor a bűnösökkel asztalhoz ül, utána megy az elveszett báránynak, vagy a lezüllött tékozló fiút visszafogadja” (*Schmaus: Dogmatik*, II/1. 163). Ez már némileg világot vet arra az ősi töprengésre, miért ad Isten olyan sok bűnösnek jó sorsot, és miért sújtja az igazakat. Nem mi vagyunk hivatottak ítéletet mondani arról, hogy ki a bűnös és ki az igaz. Aki irigylis és felrója Istennek, hogy másokat enyhébb sorsban részesít, az még rászorul a tisztogatásra a csapások ütései alatt.

Ha Isten megengedi a földi javak gyarapodását, az lehet a szeretet jele, hogy figyelmeztessen jóságára és bizalmat öntsön belénk. De lehet büntetés is, mert a javak mértéktelen használata által az ember megkegyelmezheti a szívét és megéri a kárhozatra. Ha a jókra büntetést küld, ostromozza eddigi hibáikat, s alkalmat ad nekik a további erények gyakorlására: az erős lelkiületre, a hitre, az örök javak értékelésére. Természetesen ezeket a körülményeket és célokat csak Isten látja. Magunktól nem tudjuk félmérni, hogy a szenvedés mikor büntetés, mikor áldás, s éppen úgy tájékozatlanok vagyunk a földi boldogság esetében is. Az élet végleges megoldása az ítélet és az örök élet. Éppen abban áll a hit vigasztalása, hogy az itteni egyenlőtlenség és tanácstalanság nem a végső szó. Találón írja *Guardini*: „A gondviselés nem szükségszerűen jelent jölét és sikert: Isten küldhet külözést és kudarcot. Azt sem jelenti, hogy munkánknek meglesz a gyümölcse, vagy hogy terveink megvalósulnak. A legszebb dolgok elpusztulhatnak, és megesis, hogy a *miért* és *miére* jó kérdésekre nem kapunk választ. Itt határozott ítéletet semmiről nem mondhatunk. Minden alá van vetve Isten országának és az ember kegyelmi részesedésének. Itt az egészég, vagyon, siker lehet segítség, de lehet akadály is. Amit az ember szerencsétlenségnek mond, az üdvösség szempontjából az is használhat vagy árthat. Aki a gondviselésben hisz, az hisz Isten kifürkészhetetlen titokzatosságában”.

Isten teremthetett volna olyan világrendet, ahol az ember számára nincs erkölcsi és fizikai rossz. Nem tudjuk, hogy miért éppen ezt a világrendet választotta. Biztos, hogy árnyoldalai mellett díszére válik annyira Teremtőjének, hogy érdemes volt teremteni. A véges szabadakarat tal együtt jár a választás a jó és rossz között. Ha Isten az embernek személyi méltóságot és függetlenséget adott, vállalnia kellett a lázadás veszélyét. Isten azonban nem küzd a rosszal, mint ellenlábasával. A bukott angyalok kísértő hatalma sem vonhatja ki magát gondviselésé alól. A rossznak csak annyi szerepe van, amennyit nagyobb jó érdekében megengedett. Hozzá kell vennünk még azt, hogy jelen állapotunkban a rossz nemcsak a végesség következménye, hanem az eredeti bűné is. Külön kiváltság mentesítette volna az embert a szenvedéstől és haláltól, ha megállja helyét az erkölcsi rendben. A bűnbeesés óta a szenvedés és halál büntetés is, nemcsak a természet következménye, s egyben kifejezője az Istentől való eltávolodásnak. Mióta azonban Krisztus megára vette, megvan az üdvszerző ereje. A kegyelem kifejezetten segít arra, hogy a küzdelmet és halált úgy vállaljuk, mint Krisztus sorsában való részesedést, azaz mint utat az erkölcsi nagysághoz és a feltámadáshoz.

Már *Szent Ágoston* hirdette, hogy Isten megengedte a bűnt, mert a

világ rendjét ellentétekkel akarta díszíteni és előre vinni. Ez a stílusművészet tettekkel dolgozik, nem szavakkal. Az életben mindent ellentétével kell tekinteni: a halált az élettel, a jót a rosszal, a szentet a bűnösrel. A jó és rossz küzdelme csodálatos dinamizmust visz bele a világba. Ez mozgósította az angyalok karait és mozgásban tartja az emberiséget is a világ végéig. Az embernek minden képessége, kezdeményezése módot kap arra, hogy kifussa magát és bizonyítsa erejét. A hitbeli eligazodást nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy az emberi kezdeményezés felkavarja az ösztönös erőket, a szenzáció képeiben jelenik meg, míg a kegyelmi erők csendben, a lélek mélyén dolgoznak. A gondviselésbe vetett bizalom ezért követel lelki erőt. A hit világában általános szabály az, hogy amennyire Isten kinyilatkoztatja magát, annyira el is rejtőzik; amennyire hatalmasnak tűnik fel, annyira gyengének is. Ezért sokan Krisztus csodáinak sem hittek és szentségét is képmutatásnak minősítették. Mindenféle hit kegyelmi adomány, amit kérni is kell.

A gondviselés misztériumát talán legtanulságosabb formában *Szent Pál* alakján tanulmányozhatjuk. Megtérése után ezt a jövendölést kapja: „Megmutatom neki, mennyit kell a nevéért szenvednie” (Csel. 9, 16). S az eszmének ez a nagy harcossága apostolsága mellett nem tud hatékonyabb bizonyítékokat felhozni, mint Krisztusért vállalt szenvedéseit és a tőle kapott kegyelmeket (2 Kor. 11 fej.) Közben rámutat életének egy fájdalmas keresztjére: „Hogy a kinyilatkoztatások nagyszerűsége önhitté ne tegyen, tövist kaptam a testembe, a sátán angyalát, hogy szüntelenül zaklasson, s el ne bízzam magam.” A Galata levél 4. fejezete alapján valószínű, hogy a megkövezésekben kapott, nem gyógyuló arcbére, talán kivert szemére céloz, ami hallgatóságában undort és iszonyodást keltethetett. Az apostol úgy gondolta, hogy ez akadály a térítő munkájának, s „ezért háromszor kérte az Urat, hogy távoztassa el tőle, de ő azt felelte: Elég neked a kegyelem, mert az erő a gyöngeségekben lesz teljessé” (2 Kor. 12, 9). Az az apostol, aki mások számára rendelkezett a gyógyítás adományával, saját maga számára nem veheti igénybe ezt a segítséget. Krisztus ki akarta mutatni, hogy az Isten országának terjedése nem a meggyerő külsőn, nem természetes tényezőkhöz múlik, hanem a kegyelem erején. Az erénynek és a kegyelemnek kell valamilyen homályos hátér, hogy igazi fénye megmutatkozzék. E törvény alól senki sem kivétel. Aki azt várja, hogy vallásosságért Isten elhalmozza földi javakkal, mentesítse a megpróbáltatásoktól, az nem a kinyilatkoztatásból vette a gondviselés tanát. Az egyházban is nagyon sokszor a fájdalmasan gyenge emberi tényezők a kegyelem hatásának hordozói. Az egyes hívőnek is készen kell lennie arra, hogy a hitnek, reménynek, szeretetnek, a rendíthetetlen bizalomnak az iskoláját néha az elhagyatottság látszatában kell kijárnia. Ha megvan rá az elszántsága, ha tényleg keresi az Isten országát, minden erőt, segítséget és eszközt megkap céljának elérésére. A gondviselés csodáit csak belülről, az Istennel kialakult én-te közösségben lehet megtapasztalni.

NAZIANZOSZI SZENT GERGELY A RÓMAI SZÉK MÉLTÓSÁGÁRÓL

A keleti és a nyugati kereszténység egyesítésének főakadálya napjainkban — eltekintve a leküzdendő ellenérzéstől és a kimagyarázható dogmatikai különbségektől — kétségtelenül a pápai primátus tantétele. Így látja ezt a mai ortodox teológia is. Nyugati részről maga *Batiffol* ismeri el, hogy a pápa egyetemes egyházfőségének gondolatát — mint Szent Péter primátusa folytatását — nem találhatjuk meg a nagy keleti egyházatyák: *Nagy Szent Vazul*, *Nazianzoszi Szent Gergely* vagy *Arany-szájú Szent János* gondolatvilágában. Ilyen körülmények közt nem érdektelen vállalkozás szemügyre vennünk az ókori Kelet egyházi íróinak minden oly megnyilatkozását, amely a római püspöki szék méltóságának, elsőségének és tanító tekintélyének elismerését érinti; különösen ha éppen a felsorolt nagy egyházatyák egyikének tollából származik. Kiváltképpen figyelmet érdemel tehát *Nazianzoszi Szent Gergelynek* egy nyilatkozata, amelyben összehasonlítja Róma és Konstantinápoly, az I. konstantinápolyi egyetemes zsinat szóhasználatát szerint a „régí Róma” és az „új Róma” hitbéli magatartását, mégpedig az utóbbinak rovására. Mindössze néhány mondatról van szó, amelyet a szent egyházatya 381-ben írott hatalmas, csaknem 2000 jambusi verssorra terjedő önéletrajzi költeményében találunk (562—573. sor). Rövidsége ellenére is igen jelentős nyilatkozat ez egy olyan író részéről, aki az egész kereszténységben párját ritkító tekintélyt élvez, és akit *Szent János* apostol után elsőnek tisztelt meg a keleti egyház a „theologosz” névvel. Érthetetlen tehát, hogy a szóbanforgó részlet elkerülte a hangyaszorgalmú *Roskoványi* nyitrai püspök figyelmét a pápaságra vonatkozó tizenhatkötetes idézetgyűjteményének összeállításánál.

Nazianzoszi Szent Gergely nyilatkozata az eredeti versformát követő magyar fordításban így hangzik:

*A nagy természet két Napot nem ad nekünk,
de Rómát kettőt lát az emberlakta föld
sugárzani: egy régit és egy új erőst.
Különbözésük egymástól épp annyi csak,
mint felkelő és nyugvó nap, ha tündöklök:
szépsége ennek sem több, mint a másiké.
A hit dolgában egyik — régtől fogva is
és most is — helyes úton jár, s a Napnyugat
egészét üdvhozó tanítással köti,
miként a földön első székhöz illik is
az Isten szent összhangját hittel vallani.
Helytállott egykor párja is, de nem ma már ...*

A szöveg értelme röviden összefoglalva az, hogy a birodalom egykori és új fővárosa teljesen egyforma külső pompában tündöklök. Ámde míg az „új Róma” tévtanoknak hódol, addig „a földön első püspöki szék” helyesen vallja „az Isten szent összhangját” (szó szerint: „szimfóniáját”), vagyis Atya, Fiú és Szentlélek egylényegűségét, a „homouzion”-t; sőt e tekintetben az igaz hit bástyája lett az egész Nyugat számára. Az első hat sorban — a városképek szépségének összehasonlításánál — a két „Róma” a két birodalmi fővárost jelenti teljes egészében. A 7. sortól

kezdvé azonban már csak szűkebb értelemben vett „Rómákról” van szó: a két főváros püspöki székeről. Különbben érthetetlen lenne a régi Róma hitének magasztalása, hiszen Róma városhatárán belül igenis előfordultak eretnek csoportok; sőt az önéletrajzi költemény írása idejében, amikor a kereszténység még csak megtúrt és pártfogolt, de korántsem hivatalos államvallás a birodalomban, a „rég” Róma sokkalta pogányabb jellegű, mint az „új”. Jellemző, hogy csak egy évvel később, 382-ben távolítja el *Gratianus* császár — *Szent Ambrosius* milánói érsek befolyására — *Victoria* istennő szobrát és oltárát a római szenátusból, de visszaállítására a szenátorok pogány többsége még háromszor is kísérletet tesz. A birodalom nyugati felét „üdvhozó tanítással kötni” sem a polgári hatóságok feladata, hanem a püspöké.

Nazianzoszi Szent Gergely tehát elismeri, hogy a római püspöki szék méltósága első a világon. Sejteti továbbá — ha nem is mondja ki szabatosan egyértelmű fogalmazásban — azt a meggyőződését, hogy a római szék hitbeli álláspontja mentes a tévedéstől, és így zsinórmérték lehet a többi püspökség tanító tevékenysége számára. A szent egyházatya mindebben csupán a hagyomány képviselője, hiszen nem mond egyebet, mint amiről már *Antiochiai Szent Ignác* tanúskodik közvetlenül az apostoli kör határmesgyéjén (†107-ben). Ismeretes, hogy e szent püspöknek hét levele maradt ránk, közöttük egy a római egyházközséghez címelve. Az utóbbi levél bevezetése sajátos módon különbözik a többiekétől. Míg amazokban mindössze egy-két szóval intézi el a szerző a címzett megszólítását, addig a rómaiakhoz szóló levélben szabadjára eresztí a dagályos „ázsiai” görög stílust, és a magasztaló jelzők halmozásával igyekszik kifejezésre juttatni a római egyházközségnek az egész birodalom területén, illetve az egész keresztény világban betöltött egyedülálló méltóságát és hitbeli kiválóságát. Egybevétel kedvéért vegyük szemügyre ezt a szöveget is:

Ignác, más néven Theoforosz, üdvözetet küld annak az egyháznak, amely igralmat nyert a legfőlségesebb Atya és egy Fia, Jézus Krisztus nagyvólta folytán; amely szeretetet és világosságot élvez annak akaratóból, aki mindazt akarja, ami Istenünknek, Jézus Krisztusnak szeretete szerint való; amely továbbá elüljár a rómaiak területén; méltó arra, hogy Isten birtoka legyen, és megérdemli, hogy becsüljék, boldognak hirdessék, dicsőítsék, és rendje meg tisztasága miatt magasztalják; elüljár a szeretetben, Krisztus törvényét birtokolja, és az Atya nevét viseli. Ezt köszöntöm Jézus Krisztusnak, az Atya fiának nevében. Azoknak, akik test és lélek szerint egyek lettek az Ő minden törvényében, különbség nélkül beteltek Isten kegyelmével, és elvonatkoztak minden idegen színezettől: a legteljesebb tiszta örvendezést kívánom Jézus Krisztusban, a mi Istenünkben...

Érdekes, hogy Szent Ignác szövege ugyanazt a két mozzanatot tanúsítja, mint jó harmadfél száz évvel később Nazianzoszi Szent Gergely: a római szék elsőségét („elüljár a rómaiak területén”, „elüljár a szeretetben”, „Krisztus törvényét birtokolja, és az Atya nevét viseli”), továbbá tanításának mentességét a tévedéstől („elvonatkoztak minden idegen színezettől”: a már jelentkező gnósztikus és egyéb tanoktól). Persze az antiochiai püspöknél sem találjuk meg a kifejezésmód dogmatikai szabátosságát és jogási egyértelműségét. Ez részben még a szóhasználat korai kialakulatlanágából folyik. De sokkal inkább annak tulajdonítható, hogy a keresztény Kelet sohasem volt — és mindmáig sincs — annyira eljogiasodva, mint az elsősorban jogási szellemű latin Nyugat. Róma klaszszikus tömörségével szemben Kelet éppen nem csekélyebb erényekkel

büszkélkedhet: tüzes szónoki lendületével és az átélés misztikai bensőségével. A félreérthetetlen fogalmazások latin szigorúságáért pedig kárpótolt a görög hagyománytisztelet szigorúsága. Mindkét szent püspök e hagyománytiszteletnek jeles képviselője. Míg azonban Szent Ignác tanúságának jelentőségét az apostoli korhoz való közvetlen közelsége adja, addig Nazianzoszi Szent Gergely olyan korban ad hangot a hagyományos tanításnak, amikor a pápai joghatóság Keleten éppen nem rokonszenves, s a konstantinápolyi szék kezdődő feltörekvése, továbbá a görögök sértett önérzete és a római szék iránt való ellenérzése miatt a tanúságtétel már egyáltalán nem magától értődő.

Mint köztudomású, az egyeduralkodóvá lett Nagy Constantinus császár (324—337) áttette a birodalom központját Rómából Európa keleti szélére, az addig nem valami jelentős Büzantion városkába. Az új főváros „Kónsztantinúpolisz” (Constantinus városa) nevet kapott, sőt a „nea Róme” (új Róma) címet viselte, és ennek megfelelően nagyszerű arányokban épült tovább. Egyházi szempontból Büzantion püspökei eredetileg a hérakleiai érsek főmetropolitái (későbbi szóval „exarchai”) joghatósága alá tartoztak, de székhelyüknek birodalmi fővárossá emelkedésével természetesen törekedni kezdtek rangjuk emelésére. Végső céljuk persze a „régí Róma” püspökének méltósága volt, vagy legalábbis a vele való egyenrangúság. Törekvésük jogi alapjának tekinthették azt a keresztény görög világban szabályként számbajövő tételt, hogy egy-egy püspökség egyházi rangja székvárosának polgári közigazgatási rangjához igazodjék. Ez az elv oly simán átment a gyakorlatba, hogy nemcsak a keleti püspökök 341. évi antiochiai zsinatja mondta ki (9. kánon), hanem még a chalkedóni egyetemes zsinat is magáévá tette (17. és 28. kánon). A tényleges fejlődés a zsinatoktól függetlenül is ennek megfelelően alakult. Általában minden valamirevaló város püspöki székhely volt; a tartományok (provinciák) székhelyein — a metropoliszokban — főpüspök (érsek) kormányzott; a több provinciát összefoglaló nagyobb közigazgatási egységeknek, a dioecesiseknek fővárosában pedig érsektársai fölött is több-kevesebb joghatóságot gyakorló, még magasabb rangú püspök székelt. Ez utóbbiak jogállásának jelzésére lassankint a jogi szóhasználat is kialakult, ha nem is egységesen. Hol pátriárkának nevezték őket (Alexandriában, Antiochiában), hol pedig csupán exarchának (Efezusban, a pontusi Caesareában, a thrákiai Hérakleiban). A nyugati felfogás szerint viszont nem a városok közigazgatási rangja, hanem a püspöki szék apostoli múltja ad alapot a kiemelkedő jogállásra. Ez az elv Keleten nem tudatosodott eléggé, de alkalmazása nem egy esetben amúgy is a tényleg kialakult állapottal azonos eredményre vezetett volna, hiszen az alexandriai püspöki széken — köztudomás szerint — Szent Márk evangélista ült valaha, az efezusin Szent János apostol, az antiochiai pedig maga Szent Péter.

A konstantinápolyi püspök rangjával a 325-ben Niceában tartott első egyetemes zsinat még nem foglalkozott, — abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy az új főváros akkor még nem is létezett. Építésének munkálatait 326 november 4-én kezdték el, ünnepélyes felavatása pedig 330 május 11-én volt. Ám a 381. évi konstantinápolyi zsinat — eredetileg a keleti püspökök általános zsinata, amelyet csak később tekintettek egyetemes tekintélyűnek — már nem térhetett ki a kérdés elől; 3. kánonjában ezt mondja ki a zsinat: „A római után Konstantinápoly püspökét illeti rangelsőség, minthogy ez az új Róma.” Az itt említett rangelsőség („preszbeia tész timész”) minden valószínűség szerint nem egyszerűen tiszteleti kiváltságot jelent, hanem pátriárkai joghatóságot is a thrákiai dioecesis főpapjai fölött. Ekkor ragadhatta tehát magához az új főváros

püspöke a háракleiai érsek exarchai joghatóságát. Hatalmi helyzetének kialakításában ez volt az első lépés. Később egyes görögök jóval többet szerettek volna a kánonban kimondva látni. Azt, hogy a konstantinápolyi püspöknek egészen egyenlő rangja van a római pápáéval. A szövegben eszerint „a római után” („meta ton tész Rómész”) kifejezés mindössze időbeli utóbbaságot jelentene, nem pedig rangkülönbséget. *Zonarász*, a XII. századi görög kommentátor azonban cáfolja ezt a nézetet. Hivatkozik *Justinianus* császár 130. novellájára, amely elismeri, hogy a konstantinápolyi szék bizonyos mértékig a római alá van vetve. E bizonyítékhoz Nazianzoszi Szent Gergely szövegében most újabbat találhatunk, mégpedig éppen egy volt konstantinápolyi érsek tollából, és éppen a zsinatot közvetlenül követő időből. A szent főpap kétségtelen világossággal hangoztatja, hogy a római püspökség „a földön első szék” („proedron tón holón”). Helyénvaló tehát feltennünk a kérdést, minek köszönhető, hogy Gergely ekkora tisztánlátással és szabadlelkűséggel tud nyilatkozni a kényes kérdésben. A feleletet a kor történetében és a szent püspök életének tragikumában találhatjuk meg.

Szentünk csak politikai szempontból tudta Konstantinápolyt a földkerekség tündöklő napjának tekinteni. Hívó szeme az ariánizmus félelmetes tűzfészekét látta benne. Valóban az is volt, mégpedig négy hosszú évtizeden át. Mióta *Constantius* császár számkivetésbe küldte *Pauloszt*, a főváros katolikus püspökét, az ariánusok egymást váltották a konstantinápolyi püspöki székben. *Paulosz* helyébe 339-ben az arianizmus harcos vezére, a nikomédiai *Euszebiosz* került (†341 végén vagy 342 elején). Utódja *Makedoniosz* lett, aki tagadta nemcsak a Fiúisten egylényegűségét az Atyával, hanem a Szentlélekét is. Őt 360-ban maguk az ariánusok üzték el, s a püspöki székbe a szélsőségesen ariánus *Eudoriosz* emelkedett. Amikor 370-ben meghalt, fellelegzettek a katolikusok, és *Euagriosz* személyében püspököt választottak. Örömük azonban korainak bizonyult. *Valens* császár (csakúgy, mint előzőleg az öreg Nagy *Constantinus* és fia, *Constantius*) az ariánizmust tekintette a hellén ember számára elfogadhatóbb fogalmazású kereszténységnek, miután azt állampolitikai célra alkalmasabbnak vélte. Karhatalommal elűzte tehát *Euagriosz* püspököt. Vele együtt küldte száműzetésbe a konstantinápolyi katolikus párt vezérét, *Eusztathiosz* presbyttert is, és az ariánus *Démofiloszt* juttatta a püspöki székbe. A fővárosban kezdetét vette a katolikusok üldözése: egyetlen templom sem volt már katolikus kézen, s a hívek örülhettek, ha otthonukban megmaradtak, vagy magánvagyonukat el nem veszítették. Az ariánizmus oldalán viszont szabadon tenyészhetett több más tévtanítás is, például a novatiánusok és a sabelliánusok nézetei.

Valens császár 378-ban meghalt, s a birodalom keleti fele is a nyugati császárnak, *Gratianus*nak ölébe hullott. Türelmes magatartása lehetővé tette, hogy a kisded nyájja összezsugorodott konstantinápolyi katolikus tábor legalábbis püspöki helynököt kapjon. A hívek és a thrákiai püspökök bizalma Nazianzoszi Szent Gergely felé fordult, aki jól ismert személyiség volt a kisázsiai ellenállási mozgalomban *Valens* császár erőszakolt arianizmusa idején. Szentünk már felszentelt püspök is volt, de tényleg soha el nem foglalta — hatásköri surlódások miatt el sem foglalhatta — a nyomorúságos, Isten-hátamögötti Szaszimoi városka püspöki székét, amelyet bizalmas barátjának, *Nagy Szent Vazul* pontusi exarchának egyházpolitikája neki juttatott.

Gergely a rábeszélés lelki kényszerének engedve meg is jelent a fővárosban. Templom híján egyik rokonának házáat alakította kápolnává, amelyet „Feltámadás”-nak (*Anasztaszjának*) nevezett el. Valóban innét

kelt életre a főváros katolikus hite. Az új főpap nagyszerű beszédei hatalmas propagandát jelentettek a niceai hitvallásnak, noha az arianusok és társaik gúnyolták a szónok nagy szegénységét és megjelenésének vidékies jellegzetességeit. Még véres dulakodás rendezésétől sem riadtak vissza a szent helyen.

Gergely konstantinápolyi missziójával egyidőben emelte Gratianus császár a birodalom keleti felének trónjára kedves tábornokát, *Theodosius*t. Az új császár a niceai hit alapján kívánta egységesíteni országrészét. Amikor 380 novemberének végén Konstantinápolyba jött, tüstént viszszaadatta a katolikusoknak a főváros templomait és összes egyházi javait. Az arianusok püspökét, Démofiloszt eltávolította. Előzőleg különben is a thesszáliai Beroia püspöke volt, tehát szabályellenesen került Konstantinápolyba. Most már felvirradhatott az a nap, amely Gergely életének legnagyobb élménye lett: a nép örömrivalgása közepett a császár oldalán vonulhatott be a Hagia Szofia főszékesegyházba. A püspöki széket azonban csak a Theodosius-egybehívta konstantinápolyi zsinat kívánságára foglalta el. Ily minőségében aztán elnökkölt is a zsinaton.

Dicsősége nem tartott sokáig. Zsinati elnökségét fel akarta használni az antiochiai egyházat megosztó szakadás megszüntetésére. Miután az egyik antiochiai párt püspöke, *Szent Melitiosz* a zsinaton meghalt, Gergely nem új püspökválasztást akart, hanem a pártok egy régebbi szerződésére hivatkozva a másik párt püspökének, *Paulinosznak* elismerését sürgette. A különben szintén igazhitű Paulinosz azonban a Nyugat kreatúrája volt, hiszen *Szent Lucifer* cagliari püspök mint pápai követ szentelte volt fel Antiochia püspökévé. Érthető, ha a konstantinápolyi zsinat fiatalabb résztvevői sértett görög önérzettel fordultak szembe az elnöklő Gergely tervével. Szenvedélyességük magával ragadta az idősebb püspököket is. E kudarchoz járult, hogy a zsinaton késve megjelenő egyiptomi főpapok Gergely konstantinápolyi püspökvoltának jogszerűségét vonták kétségbe. Szentünk — mint említettük — előzőleg Szaszimoi püspöke volt; a niceai zsinat pedig tiltotta a püspöki székek változtatását. Gergely érezte, hogy ferde helyzetéből csak meghátrálással menekülhet. Lemondott tehát. Lemondását a zsinat el is fogadta. A császár a püspökök javaslatára *Nektáriosz* praetort — egy még meg sem keresztelt, de egyébként méltó és tekintélyes férfiút — emelte a konstantinápolyi püspöki székbe. Gergely hazájába, Kappadokiába vonult vissza, és családi birtokára húzódott. Zsinaton résztvenni többé soha nem volt hajlandó. Nagy megaláztatása teszi érthetővé, hogy minden szép siker ellenére mégis csak kínos emlék maradt az „új Róma” és a magas főpapi méltóság a különben is érzékeny lelkületű költő-egyházatya számára. Nem dobogtatta meg szívét püspök kollégáinak ama túlzott görög önérzetessége sem, amely a latin befolyás visszaszorítására jelszóként dobta be a zsinat parázs légkörébe, hogy „Krisztus is Keleten született, tehát a keletieket illeti a vezető szerep”. Épp azért kellett lemondania a zsinati elnöklésről és a főváros püspöki székéről, mert ezzel a görög elbizakodottsággal került szembe.

De elhamarkodott dolog lenne csakis az érzelmi indítékoknak tulajdonítanunk szentünk állásfoglalását a pápai szék primátusa kérdésében. A későbbi görög nemzedékektől eltérően ő — mint kortárs, sőt mint elsődlegesen érdekelt személy — még egész világosan látta a konstantinápolyi zsinaton alkotott nevezetes 3. kánon születésének körülményeit. Péter alexandriai pátriárka a fentebb említett antiochiai szakadás dolgában a nyugatiak emberének, Paulinosznak pártján állott. Nem szívesen látta volna Nazianzoszi Gergelyt, az ellenpárt püspökének, Szent Melitiosznak barátját a főváros nagybefolyású püspöki székében. Elhatározta

tehát, hogy mint Kelet rangelső főpapja maga veszi kézbe a jog szerint még üresen álló konstantinápolyi székhely betöltésének ügyét. Eljárása szomorú példa arra, hogy a szenvedély mennyire meg tudja zavarni az erkölcsi ítélőképesseget, és megengedhetőnek mutatja azt, ami nagyon is helytelen. A pátriárka felhasználta a 380 telén Egyiptomból Konstantinápolyba induló gabonaszállító flottát, hogy pénzt, megbízottakat, sőt püspököket küldjön a fővárosba, és a helynökként működő Gergellyel szemben végleges püspököt állítson. Az egyiptomiak jelöltje, *Maximosz* filozófus, a görög nagyvárosi élet jellegzetes alakja volt: cinikus bölcselőkhöz hasonlóan rongyos ruhában járó, vörösre festett hajú, utcákon és tereken vitatkozó kóbor tanító. Sem külső tekintély, sem belső komolyság és erkölcsi jellem tekintetében nem állt azon a magas színvonalon, amelyet a főpapi méltóság szükségessé tesz. Az egyiptomi jövevény püspökök mégis felszentelték — nem ugyan a konstantinápolyi székesegyházban, mert onnét a nép haragja elől menekülniük kellett, hanem egy éppen nyitva talált üzehelyiségben. A zsinat tehát, amely 381 májusában, néhány hónapra az előbbi esemény után összeült, az egyiptomi beavatkozás jogtalanságát akarta nyomatékozni azzal, hogy 3. kánonjában minden keleti főpap élére állította az „új Róma” püspökét. Így a zsinati elnöklést is biztosította neki, és elejét vette annak a nem kívánatos alakulásnak, hogy a zsinaton megjelenő *Timotheosz* alexandriai pátriárka az elnöki székből szólhasson belé egy olyan jogvitába, amelynek előidézésében elődje, Alexandriai Péter volt a hibás.

Mert hát a *Maximosz*-ügynek még korántsem volt vége. *Timotheosz* — minthogy a zsinattal szemben mit sem tehetett — a pápa elé vitte a dolgot. Ámde a római szentszékek az antiochiai esethez hasonlóan most megint nem volt szerencséje a keleti bajokat orvosolni kívánó próbálkozással. A konstantinápolyi székhely jogos birtokosának kérdésében *Maximosz* pártjára állott. *Szent Damasus* pápa nyilvánvalóan újabb hűséges pártívet óhajtott volna szerezni az ellenzékieskedő keleti főpapok között; *Maximosz* személyét és szerepét illetően pedig az egyiptomi párt elfogult és egyoldalú tájékoztatásának áldozatául esett. Szerencsére *Theodosius* császár határozottsága végét vetette a nem kívánatos fejleményeknek. Nazianzoszi *Szent Gergely* ekkor már kívül állt az eseményeken.

Befejezésül érdemes még megemlítenünk, hogy a szent egyházatya verses önéletrajzának idézett sorai nemcsak a pápai primátus mellett tanúskodnak, hanem egy történelmi probléma megoldásánál is latba vehetők. Nevezetesen a niceai zsinat 6. kánonja hangoztatja, hogy változatlanul érvényben marad az alexandriai püspök (pátriárkai) joghatósága Egyiptom, Lybia és Pentapolisz fölött, „minthogy a római püspököknek is hasonló jogállása van”. A kérdés most már az, hogy mekkora volt a római pátriárkátus területe, minthogy erről a zsinat egy árva szót sem ejt. E kérdésről a XVII. században sok vita folyt egyrészt a hugenották *Gothofredus* (*Godefroy*, †1622) és barátja, *Salmasius* (*de Saumaise*, †1653), másrészt a jezsuita *Sirmond*, (†1651) között. A döntő történelmi érvek *Zonarász* és *Balszamon* XII. századi görög kánonmagyarázók álláspontját igazolják, amely szerint a pápa pátriárkai joghatósága a Római Birodalom egész nyugati felére kiterjedt, tehát 8 közigazgatási dioecesisben összesen 69 provinciát ölelt fel. De Nazianzoszi *Szent Gergely* szavai is erről tanúskodnak. Szerinte a régi Róma „a Napnyugat egészét üdvhozó tanítással köti”. Itt nyilván nem a pápai legfőbb tanító tekintély érvényesüléséről van szó, hiszen *Gergely* nem az egész emberlakta földről („oikümenén”) beszél, hanem csak a Napnyugat egészét említi („tén heszperán pászán”). A „köti” („deusza”) kifejezés viszont a többi nyugati főpap

fölötti joghatóságra utal. Hiszen kötelezni, valamire rászorítani csak úgy lehet őket, ha a római püspök összehívhat és vezethet általános nyugati zsinatokat, beleszólhat a püspökválasztásokba, bíraskodhat viták esetén, és esetleg mindezekén túlmenően még egyenes parancsokat is adhat. Az így értelmezett „kötés” tehát részben is, egészében is feltételezi a pátriárkai joghatóságot, amely Nazianzoszi Szent Gergely szavai szerint a Nyugatot egészére terjed ki.

A görögöknél még a IX. század folyamán is változatlanul életben találjuk ezt a Szent Gergely-kifejezte nézetet. Jellemző ugyanis, hogy Szent Cirill és Metód — jöllehet a pápa hatalmas ellenfelének, Fótiosz konstantinápolyi pátriárkának voltak személyes jóbarátai — magától értő természetességgel ismerték el maguk fölött a pápa pátriárkai joghatóságát, amikor a Balaton és a Nyitra vidéki morva fejedelemségekben működtek. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy a két jövevény görög a pápához hűségesebbnek bizonyult, mint például a salzburgi érsek.

Áttekintve tehát mindama kérdéseket, amelyek Nazianzoszi Szent Gergely idézett soraival kapcsolatban szóba jöttek, meg kell állapítanunk, hogy szentünk nyilatkozata nemcsak nagy elvi jelentőségű tanúságtétel és nemcsak saját kora viszonyainak jellegzetes dokumentuma, hanem értékes segítséget ad a századokkal későbbi történelem adottságainak megértéséhez is.

G. M. HOPKINS VERSEIBŐL

NONDUM

„Bizonyyal elrejtezett Isten vagy.”

(Iz. 45, 15.)

*Isten. Feléd száll föl imánk,
De nem küld választ rá eged.
A reszkető bűnös imád:
Nincs megbocsátó üzenet.
Szóink úttalan pusztába vész,
Himnuszunk vak csöndbe enyész.*

*Látjuk a föld ékes színét —
Nem a kezét: csak az írást.
Üres csarnok az éji ég,
Ölén kigyúl ezer világ,
De küszöbön, tűzhely körül
Nincs gazda — ég, s rémít az űr.*

*Sejtésünkkel, Fölség, talány,
Magunk módján öltöztetünk.
Ahány képzelet, annyi árny,
Melyet helyedbe ültetünk.
Ajándékunk hogy vigyük el?
Sarutlan lábunk merre lel?*

*És még töretlen csend borong
Futó század, éon felett,
Mint káosz-vert hullámokon
Egykor a Lélek lebegett.
(Majd jött a Nap: telet, tavaszt,
S halálból lét-csírát fakaszt.)*

S még magas kilátónk körül
Tátong végetlen szakadék,
Örvény hív örvényt, s ránk kívül
Az éj szeme, pokolsötét,
Ha lelünk kutatón tekint
Beléd, szörnyű lét-labirint.

S Te hallgatsz, míg annyi zavart
Nézet csatáz világodon,
Bontott zászlókkal áll a harc,
Hév izzik, vérzik szánalom,
Igazságon könny gyöngyözött,
Sóhaja nyög száz nyíl között.

Kezem ajkamra fektetem,
Elfojtom könnyem és jajom.
Járom sirszegte életem,
Szálló harang int — hallgatom:
A néma napból bongja át
Némább halál sötét szavát.

Ó, míg, túl érzékeimen,
Látnom adod szíved, közel,
Intő pálcájú türelem
Oszlasson kételyt, könnyet el.
Fogd meg kezem, mint gyermekét,
S nem izeszt többé a sötét.

Szólj! fülelő szívembe súg
Egy szót csak — ijedt kisfiát
Anyá csitítja lágyan úgy,
Míg visszalopja mosolyát —
S várok, hogy lássam arcodat,
Míg az örök hajnal hasad.

HÁZ A FÉLÚTON

Meglátalak a hegyen, Szeretet,
S kergetlek, míg nem nyugszik le a nap.
Nézd, mászom én csak, míg szárnyad lebeg.
Szeretet, este van, s te messze vagy;
Hull a sötét rám — fönn lángolsz te, fény:
Ha Szeretet vagy, miért nem jössz felém?

Egyiptomi nádszálam összetört,
Két szál szőlővesszőm van: fészület.
Meg is éheztem. Amikor lejött,
— Mondják — alig evett a Szeretet;
De éhen hogy érhetném utol én? —
Béke int, s étel négy útnak közén.

Halld, Szeretet: tied már mindenem,
De az szerethet csak, ki látva lát;
Kell, hogy utólréjelek idelelni,
Hogy egyszer megkapjalak odaát. —
Kérted: legyen. Lépj be: nézd, e falak:
Veled van itt kenyér színe alatt.

A PÁRVIADAL

Nem, nem kell vánnyadt vigasz, nyögő gyászünnepek,
Nem tépem el az embervolt végső fonálát,
Nem sirom összetörten: Nem megy tovább. — Tovább:
Remélni, hajnalt hívni, lenni nemlét helyett.
De jaj, Te iszonyú, rám miért hengergeted
Világvég-lábad szirtjét? csontom mért fúrod át
Emésztő éjjél-szemmel? rostája hova ráz
Vad viharodnak? Futnék, bújnék — előled nem lehet!

Mért? — Szétzilálni pelyvám, hogy vissza tiszta szem
Maradjon. S hogy megcsókoltam pálcáját (kezét!),
Szívem, lám, új erőtl duzzad, tapsol, nevet.
Kit éltet? a mennyei Hőst, kinek lába legázol, karja földre vet?
Magam, s csatám? Kit? mindakettőt? Ó most-derengő sötét éj, sötét
En: nyomorult, én (Istenem!) veled harcoltam, én Istenem.

ÓLOM-VISSZHANG, ARANY-VISSZHANG

(Lányok éneke a Szent Winefred-kútból)

Az Ólom-visszhang:

Hogy tartanád meg? — volna talán, van, vallod, valahol szalag, szál, szár, hogy
fűznéd, húznád; zár; vár, hogy védnéd; tár, hogy tartaná
Vissza a szépet, szép, tartós épet... hogy ne romolna?
Volna erő, hogy mind a barázdát, homlokod borítót
Felboronálná? hogy elbánná a halálhír-hozókkal, halk hírhozókkal, a
szürkülettel járó orozókkal?
Sehol sincs, nincsen, nincs semmi, nincsen;
Sem te sokáig nem maradsz, mint ma, mondottan erősnek;
Tégy hát, mint tehetsz még; mit tehetnél, tedd meg,
Mert elmédben kél már tenmagadban kétség:
Készülj hát, mivel nincsen mit tenned semmi, amivel
Feltartóztathatnád
A vénséget s a vénnek dérverését,
Ráncos, megbarázdált arcát, rokkánását, holtig halódását, hantot, férget,
fáraadt botorkálását az elmúlásnak —
Készülj hát kétségre, mely elveszit végre.
Ne várj hát, nincsen, nincs, ne kérj, nincsen:
Készülj a végre, véged, jaj véged,
Vége, vége, vége, vége.

Az Arany-visszhang:

Béke!

Végre megvan; lám, meglett; (Elég már!)
Más világ bár az, hol nem nap — belátta.
Égő láng — égi nap sugara bejárta
Nappalra derül fel más föld, mely nem dereng földi délibábban;
Lám van, mégis megvan, amit vártam,
Meglett. Mert van már védelmem, váram, hol tarthatom tárban
Mind, mi oly ékes, értékes, édes; s mégis mely véges világ — jószága; szálló
por, pára múló varázsa —

Veszed és veszted is, mert végül esendő;
 esik, mert veszendő; vesztével rettentő;
 bárha romlásában is kívánt, kelendő.

Lengő fátyolkendő fődte mosolygása, hajnal-virulása,
 Virága a szépeknek, szépség illat-csöppje — többé illő ködbe
 Nem illanhat; kötve kötelekkel; égi

Igazság igézi ifjú valójához: nem hullhat, nem múlhat, folyvást ifjulást hoz!
 Jőjj hát, jár előtted vigasság vivője, szüzek szépítője, szépek kísérője, szem
 fürdik látásán, lágy fürst szebbül tőle;

Léptem szél járása, szarvas vigadása, fürtöm füzág mása, szüzesség szállása,
 szemmel kísért éke, szerelem szemfénye, reménye —
 Kényes vágyad vedd el, fürstös ágad mesd el, fűdd leheleteddel,
 Mint röpkülő polyvát, sóhaj szárnyán vissza;
 Szálló sóhajt visz ma, lélek szentelt szépe, már jókor elébe;
 Mig halál nem nógat, add neki adódat!

Tedd le mind szépséged, mit kaptál, épséget Istennek kezébe;
 Ő a szépek szépe, szép forrása s vége.

Vedd észbe; hajsza! sem, szem parány pillája sem megy veszendőbe;
 Hajad minden szála számon van előtte.

Lásd, mit csak hintettünk marokszám, a magból, földbe hullott abból,
 S vetése serkedett, hajtott, nevelkedett — szélben ring rengeteg — amig mi
 aludtunk; hajnal virradásra

Hajladozik szára, százsor bő kalásza kaszát vár — mig minket álom
 szenderített.

Szólj hát, miért lépnénk gondtól súlyosodva, sirástól megrogyva, roskadt —
 kesergően? Vergődnünk őrlőben, őrködnünk gondtólten, tartogatnunk.
 várunk mért kellene, s járnunk félelemtől ölten?

Hisz bölcse van, hogy mit szálíg mi szétszóránk, már erős vár tartja;
 Erősebb várban tartatik meg már minden erőnkkel;
 Erős várta, védvár, vtvás-be-nem-vette, őrködik felette;
 (mi feladtuk volna) falával fedezve

Immár jól tartja. Mondd hát, hol tartja? Hol a takargatott, a megtartatott —
 Amott. — Mily messze magasság! Látván látjuk mostmár. —
 Amott, várj, amott, amott,
 Amott.

Deák Lőrinc fordításai

TARKA SZÉPSÉG

Aldjuk Istent mindenért, ami tarka.
 Az égért, amely foltos, mint a tehenek;
 Pisztrángok hátán a rózsaszínű pikkelyért;
 A pinty szárnyát, az izzó gesztenyét lobbantsuk ma dalba!
 Mind a karámot, az ugart, a szántót, a folt-hátán-folt földeket,
 S a rendet is, amit üzemében a gondos ész kimért.

Ami játékos és egyéni, furcsán, tétovázón,
 Ami csak foltos, ingatag; méz, ecet,
 Fény, árny, erő és lomhaság vitázó szédületét:
 Ő nemzi újra mind, ki szép, túl minden változáson —
 Dicsérjétek őt.

Tótfalussy István fordítása

JEAN-JACQUES ROUSSEAU ÖRÖKSÉGE

„Megtanultam, hogy kutatásaimban csak arra szorítkozzam, ami közvetlenül érintett... és nyugtalanító kétségeimnek csak azokra vonatkozólag engedtem, amiknek ismerete nem volt közbömbös számomra.” Az ötven éves *Rousseau* könyvében jelentek meg ezek a sorok kerekén kétszáz esztendővel ezelőtt. És harminc év múltán magyar földön is felhangzott a kérdés: „Mi hasznom lesz belőle?” Még hozzá éppen az oktatás reformjának ügyében hangzott el: „Senkifia nem foglalkozik szívesen olyasmivel, aminek hasznát nem látja: a tanulók nem oly ostobák, hogy föl ne vetnék a kérdést: mi célból tanulom ezt? mi hasznom lesz belőle?” Azóta is naponta visszhangzik újra a szó. A rousseaui kérdés halhatatlan lett.

Ha csak ennyi maradt volna ránk Rousseauból, már az is elég ok lenne arra, hogy a szerző születésének (1712. június 28.) kétszázötven éves és az idézett szavak megjelenésének (1762) kétszázadik évfordulóján tanulmányozzuk egy ennyi időn át elevenen maradt eszme útját. Ilyen eszme azonban Rousseaunál tucatjával akad. Különös ugyan — bár történelmi tapasztalataink alapján magától értetődőnek is hathat —, hogy „legveszedelmesebb” könyvét, az „Emil”-t, Párisban is, Genfben is máglyára vetették és azóta is sok csúfosat mondtak róla, de gondolatai a sok csúfondároskodás közepette is, immár a szerző személyétől és magánéletétől teljesen különváltan, csak éltek és hatottak tovább, sőt akad köztük olyan is, ami még mindig csak elérendő eszményként irányítja kulturánk fejlődését.

Érdeemes tehát összefoglalnunk, hogy mik voltak azok a tőle útnak indított eszmék, amikből két évszázad szitája is még annyi mindent megörzött, és közben az is ki fog derülni, hogy miért fűződnek ezek az eszmék éppen Rousseau nevéhez. Ezeknek kimondásához nyilvánvalóan szükséges volt két, illetőleg két és fél évszázad múlása, de ennyi viszont már elégségesnek látszik ahhoz, hogy nyugodtan megadjuk a tiszteletet annak, aki az európai szellem fejlődésében Descartestól átvezet Kanthoz, a karteizianizmustól a kantianizmushoz és a XVIII. század sok nagyja között is egészen eredeti és a legnagyobbak egyike. Nyugodtan megadjuk neki a tiszteletet, mert immár tárgyilagosan külön tudjuk választani tanaiban azt, amiben a kereszténységet elvetette és a keresztény gondolkodást mind a mai napig gyengítette, és azt az egyetemesen emberit, amiben, mint mindenek, mi is tanultunk tőle.

A felvilágosodás szellemei között tartjuk nyilván, pedig a felvilágosodást győzte le és a romanticizmus felé nyitotta meg az utat. Alighanem találó Michelangelo-hoz hasonlítani, a reneszánsz óriásához, akinek kezén felrobbantak a formák, és elindult a barokk lendülete.

Van, aki Sokrates és Buddha mellé helyezi őt mint kiüresedett kultúrformák és konvenciók elutasítóját, minden értéknek át- meg újraértékelőjét, aki megelégette a lélektelen értelmet, a merev mechanizmust és a belsőleg már át nem élt kifejezési formákat, az egész, velejében megamisított „rendet”. Egyenes folyományként akkor valóban Rousseau lenne a francia forradalom atyja és a legújabb társadalmi átalakulásoknak is egyik elég közeli elindítója. Mások Descartes-tal és Lutherrel állítják párhuzamba, mert Descartes a megismerésben, Luther a hitben tette meg mértéknek az embert, Rousseau az erkölcsi értékelésben.

Bármiként ítélje is meg azonban valaki Rousseau helyét az európai

szellem történetében, mindenképpen paradoxon marad, hogy kitörölhetetlen nyomokat hagyott a kultúra fejlődésében az az ember, aki annyira kultúra-ellenes volt. Pedig, hogy mennyire jelentős szerepe volt a kultúra fejlődésében, azt még az a sokszor hangoztatott állítás sem kisebbíti, hogy majd-minden nézete korábbi gondolkodók tanítása. Mert egy gondolatnak nem elég megszületnie, hanem életképesnek is kell bizonyulnia. Már pedig szuggesztív erő nélkül a gondolat életképtelen. Nos, több régi gondolat számára Rousseau volt a szuggesztív erő, vagy ahogyan még érthetőbb, az éltető zseni.

Nem véletlen tehát, hogy annyi minden éppen az ő nevéhez fűződik, amint éppen Rousseau volt főképpen az is, aki a felvilágosodás racionalizmusa mellett és egyenesen ellene, átütő hangot tudott adni az egyszerű érzésnek, mint az emberi cselekedetek rugójának. Ez volt nagyságának titka, az erő, mely tűzön-vízen keresztül tudott ragaszkodni az igazához olyannyira, hogy ő, aki elvetett minden dogmát és saját szavai szerint csak nézeteket vallott, szilárdan hitte és hirdette, hogy az ő nézete az egyetlen maradéktalan igazság, a dogma. Végül is ennek az erőnek köszönhetette, hogy ő, aki nem volt szoros értelemben vett gondolkodó, az európai gondolat egyik nagyszerű hordozója lett.

*

Szellemi termékei igen sokirányúak. Bár a függetlensége megóvására elhárított magától minden biztosított jövedelmet és olyan időtrabló és szellemtelen munkával kereste kenyerét, mint a kótamásolás, volt ideje arra, hogy saját világát, egy egész világ összefogó világát, kifelé gazdagon elajándékozza. Írt népszerűvé vált operettet, Voltaire szövegére operát, aztán díjat nyert a dijoni akadémia pályázatán: „Javított-e vagy rontott az erkölcsökön a tudomány és művészet fejlődése?” A pályamű díjnyertes lett, mert a kérdésre határozott nem!-mel válaszolt. Könyvsíkert jelentett érzelmes regénye, a szerelemnek, a minden korlátokon diadalmaskodó természet erejének apoteózisa, a *Julia avagy az új Heloise*. Mindezek azonban csak kortörténeti érdekességek — az utolsó esetleg még irodalomtörténeti érdekesség — maradtak volna.

Ami Rousseau örökségét adja, azt ötven éves korában szinte egy lélegzeterre mondotta el. 1762-ben gyors egymásutánban jelent meg két műve: *Emil avagy a nevelésről* és a *Társadalmi szerződés avagy a politikai jog alapjai* címmel. Utóbbi rövidre fogott és szinte skolasztikus modorú elméleti munka, de a másik egy regénynek nevezett, szélesen folyó, érdekesen elmesélő szépirodalmi mű. Ennek megfelelően, bár a későbbiekben mindkettő szinte egyenértékűnek bizonyult a gondolkodás és magatartás irányításában, megjelenésükkor csak az *Emil*-ből lett közbotrány.

„Jó minden, ahogyan a dolgok Teremtőjének kezéből kikerült; minden csak az emberek kezén romlik el.” Ezek az első szavak az egész *Emil*-nek alaphangját fejezik ki. Nem kevésbé meglepők voltak azonban egyéb aforizma-szerű megállapításai: „Egyáltalán nem ismerjük a gyermekkort.” „Aki az életben adott jóval és rosszal a legjobban dűlőre tud jutni, az a legjobban nevelt ember.” Ez viszont egyenértékű nála azzal, hogy „az ilyen ember mondhatja csak magáról, hogy boldog”.

A *Társadalmi szerződés* lényege abban jut kifejezésre, hogy „mind-egyikünk alárendeli személyét és teljes erejét a közakarat legfelsőbb hatóságának, és minden egyes tagot az összesség elválaszthatatlan részének tekintünk”. „Az alapszerződés nem szünteti meg a természeti egyenlőséget, sőt ellenkezőleg, a testi egyenlőség helyébe, melyet csak a természet hozhat létre az emberek között, erkölcsi és jogi egyenlőséget te-

remt úgy, hogy az emberek, bár testi és szellemi képességeikben különböznek is, a megegyezés és jog által valamennyien egyenlőkké válnak.”

Már csak az önéletrajzi *Vallomások* első sorait kell még idéznünk, és nyers vázlatban máris előttünk van mindaz, amit Rousseau örökségének nevezünk. „Olyan vállalkozásba kezdtem — írja —, amelyben nincs elődöm és bizonyára utódom sem lesz. Egy embert akarok megmutatni nemzedékemnek, lényének teljes és igaz valójában, és én magam leszek ez az ember. Én egyedül. Magam tudom, hogy hogyan érzek és ismerem az embereket is. Más berendezésű vagyok, mint az összes többiek, akik velem élnek. Ha nem vagyok jobb náluk, de legalábbis más.” „Szóaljjon meg csak az utolsó ítélet harsonája, amikor akar. Megjelenek majd a világ bírāja előtt kezemben e könyvvel és fennhangon mondom: Íme ezt tettem, ezt gondoltam, ez voltam. Jót és rosszat ugyanazzal a nyíltsággal mondtam el.”

Ennél erősebb szubjektívizmussal aligha szólalhatna meg még ember. Szerinte azonban joga van ugyanígy beszélni mindenki másnak, aki igaz ember, és pedig nem azért, mert ez vagy az az ember, aki szélső individualizmussal csak saját magát ismeri, hanem éppen ezért, mert Rousseau maga a kollektív ember, a teljes és igaz ember, az emberi természet maga. Társadalmi szerződésének nem az az alapja, hogy minden egyes tag akarja, hanem, hogy akaratuk az egyetemes emberi akarat kifejeződése.

Ami Rousseauból a legközismertebb, már csak a jelszó: „Vissza a természethez!” Voltaire óta ugyan sokan és sokszor tették e szöveget neveltségessé, de azért ma is a meggyőződés erejével hangoztatják: „Más az elmélet és más a gyakorlat!” A mondat értelme pedig még mindig a rousseauai: „Az általános és elvont elképzelések a legnagyobb emberi tévedések forrásai. A metafizikusok üres fontoskodása soha nem fedezett még fel egyetlen igazságot sem, de teletömte a filozófiát egy sereg haszontalansággal, amiket — ha a kifejezés nagyszerűségét levettük róla — szégyell az ember.”

Helyénvaló kritika volt ez a XVIII. században és helyénvaló sokszor ma is, mert mindig helyénvaló, valahányszor az elmélet a valóságtól elrugaszkodik és öncélúvá válik. Amit mi ma objektív valóságnak mondunk, a felvilágosodás nyelvében a természet volt. Rousseau tehát a valóság után kiáltott azzal, hogy térjünk vissza a természethez. Mert Descartes óta az európai gondolkodás minden téren mechanisztikus volt, a lelki-szellemi területén is, és pedig az anyagtól teljesen különváltan, vele éppen csak párhuzamban. De éppen a párhuzam miatt mindkettő szigorúan matematikai-természettudományos alapon nyugodott, és az egyszerűen emberi, a tudatosnak legelemibb világa, amit minden ember bizonyossággal érez, végsőig elárvultan és nyomorodottan az útszélre került.

Ezerszer hangzott fel ugyan már akkoriban, hogy mire való a sok tanult ember és hivatalnok, sőt mit ér az ipar fejlődése is, ha egyszer az emberséges emberi lét veszendőbe ment. Rousseau azonban nem csupán elítélte a kiáltó osztályellentéteket és velük együtt a kor egyházi és állami hatalomra épült szokásait és hagyományait, hanem a kritikán túl írt is tudott a bajra: „Vissza a természethez!” Ott minden ember ember, és minden ember boldogságát hordozza az objektív valóság. „A természet képe mindenütt mértéket és összhangot mutatott, az emberi élet képe zavart és rendtelenséget tár elém... nyomort látok a földön.” Ennek a nyomornak megszüntetésére irányult a természetessel és a társadalmi szerződéssel biztosított emberi egyenlőségért és boldogságért indított küz-

delme. Olyan törekvés volt ez, melyet ma szerte a világon mindig újabb és újabb eredmények koronáznak.

Ez a tiszta humánum egyetemlegesen szeretetbe fogadta az embert. Rajongva nézte Robinsont, aki a legprimitívebb körülmények között is nagyszerű ember, és lelkesedéssel olvasta a Bórharisnya-történeteket, mert szépek találta a természetes életet. Valami mély testvériség ébredt életre, mely nem a felsőbbrendűség göggyével nézett le a primitívekre. Ilyen szemlélet hatja át az *Emil*-t is. A primitívek fejletlenebb civilizációja és a szegények nyomorúsága nem a „vadak”-tól és a szegényszagtól való elfordulást jelentette Rousseaunak, hanem a még éppen emberien küzdő embert. Asszisi Szent Ferenc óta talán nem lángolt fel költőibben az emberszeretés... és Rousseau is szándékosan és elvből csak máról-holnapra élt, de nála a lényeges nem a szegények sorsában való osztozás, hanem a nyomorúság megszüntetése volt.

Igaz, hogy a XIX. század mégis csak a kolosszálisnak, a nagyméretűnek és hatalmasnak a bűvöletében élt és a kolonizálás lázában égett, de lassan immár mindez csak múlttá válik, a rousseau-i gondolat pedig kilépett közben az ifjúsági irodalom kereteiből és a nemzetközi politika elvévé lett. A népek barátsága, a gyarmatok felszabadítása, elmaradt országok megsegítése, a világbéke és az általános leszerelés gondolata, mind a régi örökségnek szárba-szökkenése. Szorosan összefügg ezzel a kisemberek jogainak védelme, ami valamikor ugyan még csak a polgárt ismerhette, de folytatásként a munkásosztály győelmét jelentette, és ma felöleli már az éppen ébredező őserdő-lakókat, sőt az elaggottakat és megnyomorodottakat is.

*

Könnyen túlzásnak tetszhetik, hogy ennyi élő gondolatot mind egyetlen emberre vezessünk vissza, hiszen hol van már tőlünk Rousseau, és mennyi nagy szellem és micsoda tömegek küzdöttek azóta a ma elkönnyelhető értékekért. De tény, hogy a történelem szakadatlan folyamat, ahol még a forradalmian új is a régi méhében érik, a XVIII. század végének és a XIX. elejének gondolkodói pedig nem restellették nyíltan is megvallani lelkesedésüket, mellyel éppen Rousseau nyomdokaiba szegődtek.

Goethe és Schiller „Sturm und Drang” korszaka az *Új Heloise* és az *Emil* hatása alatt állt. A régi Faust-legenda Goethe kezén egészen újra születik, a nagy dráma már nem torkollik tragédiába, a hőst bűnhődés nélkül is feloldja a nagy természet, amely glóriás fénnel tündököl a „das ewig Weibliche”-ben.

Kantról tudjuk, hogy az *Emil*-t szokatlan elragadtatással olvasta végig és úgy vélte, hogy „Rousseau volt az első, aki a felvett emberi formák sokfélesége mögött felfedezte a mélyen rejlő természetet és a rejtett törvényt”. Kant nem volt ugyan valami járatos a filozófia történetében, de itt nem is az a fontos, hogy igaza volt-e, hanem csak az, hogy ő így látta Rousseaut és így lett a tudomány és bölcsélet forradalmasítása mellett a francia forradalomnak is rajongó híve, államtanában pedig a tulajdon megfogalmazásával a kommunista tan előfutára.

Fáy András, a magyar tanítómesék atyja, egészen Rousseau tanítványa, mikor a pusztai tudományokba való menekülést az „elpuhulás, erkölcsi romlottság és aljasodás” útjának bélyegzi, a nevelést viszont immár Kant nyomán mindenhatónak tartja, ha a nevelőben tudománya mellett „a gyermeknevelés mesterségéhez való tökéletes értés” is megvan.

Emil mesterséget tanult, és ez elég volt ahhoz, hogy divatba jöjjön mestersége* tanulni akkor is ha valakinek már egyébként is biztosított

megélhetése van. Madáchról viszont nemcsak azt tudjuk, hogy sok utánjárás árán is esztergályozni tanult, hanem azt is, hogy *Az ember tragédiájában* halhatatlanságba öltöztette azt a kultúrpezzimizmust, amely — ha luciferi képekben is, de annál hatalmasabban — mutatja, hogy az emberek kezén hogyan romlik el minden.

Sokat foglalkoztatta Rousseau Kazinczyt, akinek pedig akkora befolyása volt irodalmunk alakulására, és Széchenyi Istvánnak a nemzeti nevelésről való felfogása éppúgy rousseaui hatás alatt áll, akárcsak a nevelésügy azóta is folyton megújuló reformjai, de Kölcseytől Petőfin, Aranyon át Vörösmartyig a kultúrkeserűség hangja is újra meg újra csak felsírt.

Tolsztoj Leót, aki regényei megírásánál is nagyszerűbb feladatnak tartotta a nevelést, bármily messze esik időben és térben Rousseautól, mégis egyenes folytatójának szokás tekinteni legalább annyira, mint a régi Pestalozzit vagy az újabb Ellen Keyt, *A gyermek százada* alkotóját.

*

Térben és időben a legeggyetemesebben a nevelésügy fogja őrizni Rousseau legigazibb nagyságát, mert öröksége itt bizonyult a leggazdagabbnak és a legáldottabbnak. Amit az újkor első két és fél évszázadában nagy gyakorlati és elméleti nevelők (a spanyol Vives, a nálunk is megfordult Comenius, a francia Fénelon és Montaigne, az angol bölcselő Locke) alapvetőt és újat mondani tudtak, az mind együttesen és nem csupán a szakember számára érdekfeszítően került a nagyközönség elé Rousseau *Emil-jében*.

Azóta is elevenek maradtak e nevelés követelményei és irányelvei a nevelés alapkérdéseiben: 1. A gyermek természetét kell tanulmányozni és ennek ismeretében a növendék természetére és a fejlődés törvényeire való tekintettel kell nevelni. 2. Kellő szabadságot kell engedni a növendéknek, hogy a nevelőnek valóban módja legyen a gyermek megismerésére. 3. Játék, kirándulások és tanulmányutak lényeges részét képezik a nevelésnek. 4. Érzéket kell ébreszteni a növendékben a természet iránt, hogy megtanuljon a természetről elmélkedni.

Az oktatás elvei közt is számos vezethető vissza Rousseaura: 1. Kelően foglalkoztatni kell a szellemen túl a növendék érzéki képességeit is. 2. A tanításnak mindig a gyermek tapasztalati világából kell kiindulnia és mindvégig szemléletesnek kell maradnia. 3. Az érdeklődés és figyelem felkeltése és folytonos ébrentartása az eredményes tanítás elengedhetetlen feltétele. 4. A növendék ne egyszerű befogadója legyen az új ismereteknek, hanem maga is dolgozzék együtt a tanítóval. 5. A gyermeknek, a környezetnek és a nevelőnek az egész nevelésben egyetlen szoros egységet kell alkotniuk.

Mintha nem is kétszáz évesek, hanem a legfrissebb eredetűek lennének, úgy hatnak az erkölcsi nevelés módja és a testi nevelés hangsúlyozása: 1. A nevelés feladata a test erőinek és képességeinek kifejlesztése is. 2. A büntetés elkerülhető, ha a nevelő eleve ügyel arra, hogy ne forduljanak elő büntetendő cselekmények. 3. A gyermeknek soha semmit nem kell tennie azért, mert egyszerűen a nevelő akarja; a nevelő ugyanis csak azért akarhat valamit, mert az úgy szükséges, és ezt a gyermek is tudja. 4. A szülők legyenek az iskola munkatársai.

Olyan elvek ezek, amelyek ma már közhelynek számítanak, de valaha nagyon is újak voltak. A reális ismeretek tanítása, a nem tudós, hanem gyakorlati-technikai irányú iskolák követelése a rousseaui elvnek

voltak egyenes következményei, és ez a szellem hatotta már át az első állami iskolarendünket, a „Ratio educationis”-t is. Így kezdte meg útját a ma már magától értetődő gondolat, hogy a társadalomban mindenkinek dolgoznia kell, tehát a nevelésnek és iskolázásnak is a hasznos munkára kell irányulnia.

*

Sokat foglalkoztatta Rousseaut a vallásosnak kérdése, és e tekintetben kialakult elvei az általános nevelési elvek mellett nagy hatást gyakoroltak. Az *Emil*-be iktatva, a savoyai pap szélesen elmondott hitvallása arra a kérdésre akar választ adni, hogy hogyan lehet az ember igazán boldog, és a válasz a rousseaui természetes vallás kátéja, melynek leg-tömörebb fogalmazását e sorok adják: „Fontos, hogy minden ember tudja, hogy van az emberi sorsoknak bírása, akinek mindannyian gyermekei vagyunk. Ő írja elő, hogy igazak legyünk, egymáshoz jók, jószágosak és együttérzők, hogy kötelességeinket az egész világgal szemben teljesítsük. még ellenségeinkkel és Isten ellenségeivel szemben is. Tudni kell, hogy ezen élet után van egy másik, melyben ez a legfőbb lény a jók jutalmazója és a gonoszok büntetője lesz.”

A természetes emberszeretet kinyilvánítása ez vallásos köntösben. Rousseau ugyan harcolt az ateistákkal, de az ő Istene sem több, mint a szép természet alkotója és az emberekkel szemben való magatartásunk másvilági bírása. Vele való kapcsolatunk a földön csak a természet és annak törvényei. Későbbi fogalmazásban ez már így hangzott: „Hiszek Istenben és becsületesen élek.” Ez lett az „európai” vallás azoknál is, akik hivatalosan valami vallási közösséghez tartoztak ugyan, de a hovatartozás már csak hagyományos illendőség volt, minden további tartalom nélkül. Természetessé lett a természetes vallás.

Az indokolás a savoyai pap ajkán egyszerű szerénységbe öltözött kérdéssel indul: „Nem vagyok filozófus és nem is kívánok azzá lenni. Megelégszem azzal, hogy elmondom, amit szívem egyszerűségében gondolok.” Az „egyszerű szív” azonban nagyobbra tartja magát minden bölcselőnél: „Tanácsot kértem a filozófusoktól. Büszkék ezek, akik mindent tudnak, de semmit sem bizonyítanak és egymást gúnyolják. Ez utóbbi vonás egyikből sem hiányzik, és úgy tűnt nekem, hogy ez is az egyetlen valami, amiben tényleg igazuk van.” Nem vitás, hogy Rousseau nagyon igaztalan volt a nagy gondolkodókkal szemben, szólama mégis szállóigévé lett.

Nem kevésbé hatott a korra, amit a vallási hovatartozásról vallott: „Beleszülettem egy egyházba, mely mindent eldönt és semmi kétséget nem hagy. Egyetlen egy tétel elvetése az egész épület összedőlésével jár. És miközben azt mondták nekem: higgyj mindent, megakadályoztak abban, hogy valamit is higgyek.” Hogy akkor ennek a hitnek mi is lehet még a forrása, azt is elmondja a savoyai hitvallása: „Belső világosságom legyen a tanácsadóm. Ez nem vezet annyira tévedésbe, vagy legalábbis tévedésem az én tévedésem lesz, a károm pedig kevesebb.” Ez a mondat cseng vissza a *Vallomások* első soraiban, azok mérhetetlen öntudatában is, és ez az öntudat formálta tovább mások ajkán is a szót: „Én így látom, és az Istennek is így kell látnia, bármit mondjanak is nekem.”

A szélsőségesen kötetlennek és a dogmatikusan kötöttnek különös keveréke állt így elő. Rousseau elvetett minden tételes vallást, de a természetes vallást olyan hévvel hirdette, hogy az maga vált nála dogmatikussá. „Azt mondják nekem — írja —, hogy szükséges volt a kinyilatkoztatás. De mióta csak elhittették emberek, hogy az Isten szólott álta-

luk, mindegyik a maga módján beszéltette. Ha nem akartak volna többet hallani, mint amennyit Isten az emberi szívhez szól, soha nem keletkezett volna a földön több, csak egyetlen vallás." Ez az egyetlen vallás persze Rousseau szerint az ő természetes vallása. Isten szava, vallás és emberi szív hangja önára eggyé válnak. Arra már nem gondolt Rousseau, hogy a szív sokat változó hullámvázai között nagyon is kevés lesz az, amit minden körülmények között változatlanul érezhet.

„Hiszem, hogy egy akarat mozgatja a világot és élteti a természetet. Ez az első dogmám. Ha a mozgó anyag egy akarathoz vezetett el, a meghatározott törvények szerint való mozgás egy értelemig vezet. Ez a második dogmám. Ennek alapján hiszem, hogy a világot egy hatalmas és bölcs értelem kormányozza. Ezt látom, vagy sokkal inkább érzem.” Mint tudjuk, ez az „érzem” Kantnál rendszerbe foglalva a tisztá értelemnek és a gyakorlati észnek teljes szakadásához vezetett, és a vallásosnak mértékeként egyedül az „érzem” lépett elő. „Értelmem az egyetlen olyan lényé tesz, mely az összes többi számontarthatja. Így pedig igaz, hogy az ember királya a földnek, melyen lakik. Miután ilyen előnyben részesültem, tekinthetnek-e magamra anélkül, hogy áldanám a kezet, mely erre a helyre állított engem? Ebből az érzelemből azonnal ébred, hogy alávetem magam a jóakarátú istenségnek. Imádom ezt a legfelsőbb hatalmat és meghatódok jótéteményeitől.” Amilyen szépen hangzanak a szavak, a mi keresztény istenhitünk szempontjából, olyan veszedelmesen vittek arafelé, hogy a meghatódottság és a hódolat már nem is Istennek szól, hanem az embernek, a föld urának. „Lelkiismeret, lelkiismeret! te isteni ösztön, örök és égi hang, mely által az ember az Istennel való hasonlóságig jut! Te teszed természeté fonségét és alapozod meg tettei erkölcsi-ségét.” Hogy Rousseau szerint az erkölcsiség egyedüli mértéke ez a lelkiismeret, hogy az ember az elérhető legfelsőbb törvény, kiviláglik a következő sorokból: „Tilthatják nekünk persze ezt vagy azt, de a lelkiismeret ugyancsak kevésbé fog büntetni bennünket azért, amit a jól rendezett természet megenged, és még kevésbé azért, amit előír nekünk.” „De ha mindenkinek szívéhez szól, miért hallgatnak rá oly kevesen? Miért? Mert a természet hangján szól hozzánk, minket pedig arra szorítanak, hogy ezt ne értsük.” Törvény, szokás, tudomány és művészet mind nem a természet hangja, mind csak arra szorít, hogy a természet hangját ne értsük. A kultúrpeszimizmus végső alapja és az ember erkölcsi autonómiájának meghirdetése ez. „Vissza a természethez!” Ebben a szemléletben csak ami az emberi természetből eleve és egyetemesen adódik, az az erkölcs és az a vallás. A természet hangja pedig a lelkiismeret, és a lelkiismeret az egyes ember szívének hangja. A lelkiismeret felett pedig a földön nincs bíró.

Méltán felvethetjük a kérdést: ki lesz hát akkor, aki minden korban, minden körülmény között minden ember számára megmutatja az eredeti-en, igazán és egyetemesen emberit, ha egyszer minden ember számára a saját lelkiismerete a törvény, és a lelkiismeretbe senki nem szólhat bele? Rousseau nem gondolkodott ezen. Magától értetődőnek vette, hogy a konvencióktól való szabadulás után minden ember igazán látja magában az embert, az igaz embert. Mivel nem fogadott el semmi kinyilatkoztatást, az eredeti bűnről sem vett tudomást. Nála az egyes ember kezdettől fogva mindig jó, elromlani csak a többiek kezén tud. Rousseau igazában csak társadalmi bűnöket, pontosabban: a meghamisított társadalomból eredő bűnöket ismert. De akkor az egyes ember a nagyszerűbb, aki felette áll a társadalomnak. Végzetes tanítás volt ez, mert végzetes következményekkel járt. Pedig sokan és szívesen tanulták ezt el tőle, és minden olyan

téren, ahol megengedhette magának, az ember maga lett magának a törvény. A legvégzetesebben talán éppen a vallásiak terén. Ez is Rousseau öröksége.

*

Rousseau öröksége mindaz, ami belőle kétszáz éve él. Nem mind jó, de mind örökség. És születésének kétszázötven éves fordulóján nem annyira a hibáit néztük, melyeknek jórészt úgyis csak eltűlőzták; azt sem vizsgálgattuk, hogy mennyi minden nem volt eredeti benne. E megemlékezésben csak az érdekelt bennünket, mi az, ami Rousseauból még ma is eleven. Azokat a villanásokat rajzoltuk meg, amelyeknek fénye élesebben vagy halványabban még ma is látszik. Árnyékból csak éppen annyit, amennyi elkerülhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy a kép ne csak szepet mutató, hanem igaz is legyen.

Rousseau öröksége alapján — melyben nem Rousseau alakját idéztük, hanem szellemi hagyatékának eleven részét — személyétől sem tagadhatjuk meg az elismerést, hogy merész akarása olyan utópia volt, mely végül is valóság lett. Pestalozzi álomnak nevezte az *Emil*-t, de gyakorlatra váltotta az eszményt. A *Társadalmi szerződés* még egy utópiának is csak a vázlata volt, és mégis mennyivel több lett azóta az ember jog szerinti joga, mennyivel világosabb a kisember egyéni tetteinek fontossága az emberiség előbbre vitelében, mint amennyit kétszáz év fejlődésétől akár egy álmódzó is várhatott, vagy egy szenvedélyes forradalmár is álmodhatott. Ma már természetesen hat, hogy a nép ellenére nem lehet uralkodni, hogy a népek szava és hangja kormányok hangját szabja meg, népi együttesek vendégszereplései mutatják az ezer színben is egysegies egyetemesen emberit, ma már nem kérdés a gyermek külön világa, valamint az sem, hogy ez a világ külön gondot és megbecsülést érdemel.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy nem pusztán illemből emlékeztünk meg születésének kétszázötven éves és nagy műveinek kétszáz éves fordulóján egy olyan emberről, aki érzéketlen volt a kereszténység iránt. De megemlékeztünk róla, mert igaz emberséget keresett egy csupa kiáltó ellentétekből álló korban, és ha utópisztikus túlzásokban festett is, olyan eleven képet adott, mely mindjárt korában és az utána következőkben is éltetőnek bizonyult, mert az emberséget az emberség, az emberi szabadság és méltóság egységében és ennek az egységnek eredésénél fogja össze.

ÖSZ

Köd gomolyog a víz fölött,
ráül a fákra nesztelen,
egy-egy levél már útrakél,
egy-egy kis ág már meztelen.

Fakul a napfény. Nyárutó.
Szél surran már a tájon át,
itt egy vörös folt, sárga lomb:
figyeled az ős lábnyomát.

Lassan kopár lesz minden itt,
az este egyre hidegebb...
Szedett fa vagy már, lombjaid
a földön, — az ős közeleg.

Agoston Imre

A nyári délután tikkadt csendjébe beledördült az ég. Az öreg ács-mester riadtan nézett az égre, ahol egy tenyérnyi felhő sem látszott még délben, amikor a fal tövében elaludt. Most meg haragos felhők kergetőznek, birkóznak egymással, fura alakzatokat öltve, mint a jelenések könyvének komor lovasai.

A szomszédban kiteregették a mosott ruhát, a kerti asztalon szárad az aszalt gomba, a kis gyerek meg ott alszik a fa alatt, fedetlen kocsijában.

Először is a száraz ruhákat kellene összeszedni a kötélről. Azután betolni a gyereket az eresz alá. Nem mehetett messzire az anyja, ha látta, hogy mire készülődik az idő. A tyúkok ólját is ki kellene nyitni, hogy elüljenek. Bezárni a pajta nyitott kapuját, mert ha szél támad, letépi sarkairól s ennek a szegény asszonynak lesz mit hallgatnia az urától.

Csak ne lenne olyan fáradt. Minden tagját csak úgy húzza a föld lefelé.

De bármily összetört is ez a vénülő test, annyi ereje haláláig lesz, amennyivel másokon segíthet.

Feltápaszkodik nyögve és elindul. Lebballag a pajta mögé, ahol át lehet lépni a lécz között. Óvatosan tolja be a gyerekkocsit az eresz alá, nyalábra szedi a száradt ruhát s a nyitott ablakon át belóditja az ágyra. Azután elindul a kerti asztal felé, hogy összeszedje a száradó gombát, amikor belép a kapun a fiatal asszony. Még be sem teszi maga után a kaput, már csattog a hangja.

— No, most megfogtalak, vén tolvaj! Gombát gyűjteni, arra lusta vagy mi? De a kész, kellene. Úgy-e megjártad már a pajtát is? Tudom már, hogy hová lesznek a tojások!

Ha a gomolygó felhők közül, most villám csapott volna az udvarra, akkor sem állhatna ilyen falféher arccal, földbegyökerezett lábakkal az öreg ember. S mégis egy panaszkodó, visszautasító szava sem.

— A száraz ruhát az ágyon találod, a gyerekekre meg ügyeltem, hogy fel ne ébredjen.

Elindul arrafelé, amerről idejött, lehajtott fejjel, szomorúan hajtogatva életének szinte egyetlen igéjét.

— Hiszen, én csak jót akartam!

Miből is van az emberi szív, hogy annyit kibír? S milyen szívet adott neki az Isten, hogy mások gondjából mindig több fért el benne, mint a magáéból?

Testét még összetörtebbnek érzi, amikor visszafekszik az eresz alatti karos lócára és nézi a készülő vihar felhőjátékát.

S míg tekintete elbolyong az ijesztő kavarodásban, egymásután villannak eléje életének elfakult lapjai.

*

Tizennégyéves volt, amikor meghalt az apja. Hosszú, türelmes szenvedés után hagyta itt őket. Betegsége alatt hányszor beszélt arról, hogy szegény embernek egyetlen ereje a jószág.

— Nem tudok én neked egyebet örökölt hagyni, kisfiam, csak a tisztességet. A fészkerben ott maradnak az ácsszerszámok, de azok egymagukban nem segítenek rajtad. Csak becsületes és tiszta kézben érnek valamit. Rád marad az ócska kerékpár is. Szükséged lesz majd rá, ha munkába jársz. De akár kerékpáron mégy, akár gyalog jársz: csak az egyenes utat keresd mindég. No, meg a zsebóra! Nem volt nekem drágább holmim,

amit úgy féltettem volna, csak ez az óra. Megkoplalt pénzen vettem. Ne felejtse el majd minden este felhúzni, amikor már elmondta az imádságot. Akkor pontosan jár. Finom, éber ketyegése mindenütt figyelmeztet majd erre a beszélgetésre, apád szavára.

Ezek voltak hát az ő örökrészei s úgy gondolta, hogy meg is tartja őket haláláig, már csak apjára való emlékezősköppön is, de még ezeket is el kellett cserélnie azokért a szavakért, melyeket az imént is inkább a maga vigasztalására, mint mentségére mondott.

— Hiszen én mindig csak a jót akartam !

Mert alig telt el a gyászév apja halála után, férjhez ment a nővére. Két darabka földjük volt, az is elment menyasszony-bútorra, a nyomorúságban is elmaradhatatlan falusi lagzi költségeire. Anyja azzal vigasztalta, hogy neki úgysem kell az a föld, hiszen apja mesterségét tanulja. Jól kereső ácsmester lesz belőle s ha kedve tartja, még szerezhethet is helyettük, egyszernyit. Majd a kis ház, meg a telek — cserébe — egészen az övé marad.

Nem sokkal az esküvő után eljött hozzájuk nővére és arra kérte, adná kölcsön a kerékpárt. Nem sokáig kell, csak amíg ők is vergődhetnek valamire. A Józsi a vasúthoz jár. Ne kelljen szegénynek reggel-este gyalognia, mikor a többiek mind kerékpáron járnak.

— Józsiával adom, hiszen apám is csak odaadta volna.

Mikor azután ő is munkába kezdett járni és szüksége lett volna rá, hiába kérte már. A Józsi új kerékpárt vett, a régit pedig odaadták a hulladékgyűjtőnek.

Mestere, akinél tanult, ugyanígy cserélgette el vele a finomabb ácszerszámokat. Adott ugyan helyette másokat, de azoknak még a nyele sem úgy állott, ahogyan az ő apjának dolgos kezéhez idomult jó szármak.

Így ment el a zsebóra is. Ugyancsak a Jóska sógor zsebébe, aki váltoorségig haladt a vasútnál s nem lehetett azt kibírni, hogy amikor átjöttek hozzájuk a fiatal házaspár, hogyan lesik a tükör alá akasztott zseborát. Az ácsmesternek a napjás mutatja az időt télen-nyáron, de a vasúti ór nem élhet meg ilyen pontos óra nélkül. Úgyis hallja ő annak a ketyegését, valahányszor elmondja az estéli imádságot.

A távoli villámokat kísérő ézengés mindig közelebb jött. A fákat már ölekapta a szél, birkózott velük, csavargatta ágaikat, tépte a ház előtti hatalmas rózsabokor sárga szirmai és idesororta az eresz alá.

A sárga rózsabokrát még apja ültette, anyjának kedvére. Milyen különös is, hogy azon a tavaszvégi napon halt meg, amikor a duzzadt bimbók szétnyitották kelyhüket az ablakra hajló ágon.

— Nézd csak, fiam ! Kinyíltak a rózsák !

És mosolyogva elaludt. Ezekkel a szavakkal az ajkán, minthacsak arra várt volna, hogy a halálban előrement férjének még megvigye ezt az utolsó földi hirt.

Eltette anyját s mikor a maga ácsolta keresztet leszúrta a friss sírhalomra, úgy érezte, hogy kifosztottságában örökre megdermedt a szíve. Bezárja elárvult házuknak ajtaját és bezárja szívét is mindenki előtt. Nincs többé testvér, nincs rokon, nincs senki a világon, aki még valamit is kérhetne tőle. Egyenes út ? Igen, de azon magánosan akar járni. Tisztesség ? — Igen, de egyedül a magam tisztességére. Csak ketyegjen ott benn az a kis óra, a mutatóját nem igazítjuk senkihez.

Ment is ez egy darabig, de a rákövetkező év egyik tavaszi estjén, amikor ablakuk alatt, a kiskertben, a sárgarózsabokor ágai között fészeknek való helyet keresett egy riadt madár, hiába csukta már be az ablakot,

azt a távoli, zokogva síró magányos hegedűszót, melyet anyja halála óta annyiszor hallott, nem tudta kizárni. Benne zengett az éjszakában, ott muzsikált a fülében, amikor az épületeken dolgozott; benne volt a kézi-fűrés acéljában, a köszörűkő sustorgásában és benne a harang lágy, esti zengésében.

Pünkösöd után egyszerre tele lett az esti falu a bokorrózsa illatával. Nem lehetett aludni sem tőle. Csak forgott az ágyban, égett a teste és ment volna neki az éjszakának. Ment is, de messzire nem jutott, mert a holdfény alatt szembejött vele egy lány. Két kezében két teli vödör.

— Segíthetek-e, Reginácska ?

— Az Isten is megfizeti, ha legalább az egyiket viszed !

— Viszem én mind a kettőt. Akár az egész folyót hazahordom.

— Annyi tán mégsem kellene, hiszen csak egy kis fehér ruha van, de mit csináljak ? Anyám beteges, nappal a gyárban vagyok, csak az éjszakából lophatok mosásra egy-két órácskát.

Így kezdődött az ő nagy szerelmük, melyet őszig átlengett a sárga rózsák illata s esténként a folyóparti beszélgetések, amikor együtt mentek vizet meríteni a malom alá.

A malomnak azonban messzire tekintő ablakai voltak s az ablakban ott leselkedett rájuk a molnárlegény.

A fecskék már nem cikáznak. Elültek fészükön. A macska ott ül a fal tövében és száját nyalogatva lesi a fészek peremén csipogó fiókákat.

Már megkérni készült a lányt, amikor egy este örletni való búzát vitt a malomba. Csak úgy vállon. A molnárlegény készségesen kiszolgálta, a cserélt lisztét még fel is segítette a vállára. Akarva történt, vagy akaratlanul, de a kelleténél jobban meglódította a zsákot, Sándor megtántorodott a teher alatt és fejével a garatba zuhant. Fejének bőre felrepedt, de ennél nagyobb baj is történhetett volna.

Ami történt is, csakhogy valamivel később s nem is vele, hanem éppen a molnárlegénnyel.

A malom fűrészeléssel is foglalkozott. Ott történt a baj. A gödöncsös fa megugrott a segéd keze alatt, a lába megcsúszott s kezefejét leszelte a körfűrész. Mire kórházba vitték, csaknem elvérzett.

— Vér kellene ! — mondogatták a faluban.

— Ha kellene, itt vagyok én — gondolta Sándor és bement a kórházba.

A két legény ott feküdt egymás mellett a kórházi ágyon s míg vérük egybefolyt, egy szót sem váltottak egymással. Hanem, amikor elbúcsúztak s a molnárlegény megköszönte, amit érte tett, Sándor meghatódott ettől s csak annyit mondott.

— Őt is neked adom ! Ha szeretitek egymást.

Szabados Reginácska azonban még azon a télen Sándor felesége lett.

Forgószél söpör végig az utcán. Beszabadul az udvarokra is, söpri a port, a szemetet és a cserepeket a tetőről.

A tető. Igen, a tető.

A sárga rózsza már harmadik nyáron virágzott a házuk előtt, amikor egy este a boltos azzal állított be hozzájuk, hogy valami javítani való akadna a tetőn. Beázik a kémény mellett s a szarufák is korhadtak már. Nem nagy munka az egész, egy szombat délutánból kitelne a reparálás.

Sándor vállalta s el is készült vele idejében.

Egy hét sem telt el, amikor a tetőn keresztül betörttek a boltba.

A gyanúsítottak között ott szerepelt Sándor is. S bár a házkutatás alkalmával semmiféle árulkodó holmit nem találtak nála, összekuporga-

tott pénzét lefoglalták. Mikor a vizsgálóbíró elé került, eléje tettek egy kockás zsebkendőt.

— Azt csak nem tagadja, hogy ez a magáé ?

— Nem tagadom. Valóban az enyém.

Emlékezett is rá, hogy amikor a tetőn dolgozott s veritékező arcát törölgette ezzel a kendővel, leejtette, de megfélemedezett róla.

A tárgyaláson tagad, ártatlanságát emlegeti s nem tudja elhinni, hogy a két falubeli tanú megesküszik rá: a betörés éjszakáján, amikor a hajnali vonatra igyekeztek, őt látták a kertek alatt hazafelé surranni.

A börtönben töltött évek alatt Regina összeállt egy fuvarossal, akitől gyermeke is született, de négyhónapos korában tifuszban meghalt.

Mire Sándor hazakerült a börtönből, jórészt ki sem szellőztethette házát, már jött is a háború.

Egyazon zászlóalj menetszázadába osztották be, ahová elpártolt feleségének új férjét, Szikora Lajost, a fuvarost.

Együtt meneteltek, együtt dideregtek, amijük volt megosztották egymással s amikor a háború harmadik esztendejének elején egy éjszaka önkéntes jelentkezőket kért a parancsnok aknaszedésre, mind a ketten egyszerre jelentkeztek.

Sándor azonban kérte a parancsnokot, hogy hadd maradjon vissza ez a Szikora. Ha valami történik is, egyikük majd csak haza kerül és hírt visz.

— Ezt várja otthon a fiatal felesége, engem meg senki sem vár.

— Szikora itt marad ! — hangzott a döntés katonás rövidséggel s maradt is, csakhogy holtan, mert olyan tüzéségi zápor zúdult a lövészárookra, hogy a századból jóformán csak azok maradtak meg, akik aknát szedni előre küsztek.

Amikor Sándor a hosszú hadifogság után hazakerült, házában ott találta Reginát.

— Meg tudsz még nekem bocsátani Sándor ?

— Vajon nem esküdtem-e örökös hűséget, holtomiglan ? — feielte.

S újból elkezdődött az ő félbemaradt szép életük. A ház előtti rózsabokron ismét fészekre talált egy madárpár s nyári estéken beszökött ablakukon a sárga rózsá régi, bódító illata.

Igy indult a vihar akkor is, amikor a villámcsapástól leégett a Csonka Béni háza.

A szerencsétlen, megszorult ember mindenfelé szaladgált pénz után, csak Sándorhoz nem jött. Ha nem jött, ment Sándor s kínálta a megtakarított pénzecskéjét.

— Köszönöm Sándor. Megadom, ahogy csak tehetem. De el tudnád vállalni a tetőt is ?

— Megcsinálhatom.

Hamarosan el is készült a tető, a munkadíj még valamivel több is volt, mint a kölcsön. Csonka nyugtát kért róla, mert így csökkentik majd az adóját.

Sándor aláírta a nyugtát, de amikor később szüksége lett volna a kölcsönadott pénzre, Csonka Béni azzal állt elő, hogy hiszen megadták azt ők már. Nyugta is van róla !

— Igen, csakhogy az a tetőért járt Béni bátyám !

— Ejnye, Sándor ! Micsoda keresztény vagy te ? Hát nem emberségből csináltad ?

Sándor valahová, nagyon messzire nézett és csak annyit felelt elmenőben:

— De, abból. Emberségből.

A feleségének azonban nem merte bevallani, hogy hogyan járt a pénzzel.

Egyszer azután szóváltás került róla s Regina kifakadt.

— Tudom én jól, hogy hová lett az a pénz. Odaadogattad annak a városi lotyónak, akinél hálsz. Azért nem jársz mostanában te haza csak a hét végén. Olyankor én is jó vagyok. De majd ezután én is úgy teszek.

Azonkívül Regina, aki már a fuvaros mellett rákapott az italra, ezen túl már nem is csak titokban ivott. Eleinte kiküldözgették a kocsmából, később már be sem eresztették. De akkor meg üvegszám hozatta haza a pálinkát másokkal s titokban eladogatta érte az ágyneműt, az asztali fehér ruhákat, alsóneműeket. Valahányszor a férje hazatért a hét végén, ott találta a rendetlen, elférgesedett lakást, az asszonyt meg saját pizskában fetrengve, a pajtában.

Akkoriban történt, hogy egy vasárnap délután beállított hozzájuk testvérének a lánya, az urával.

— Eljöttünk volna Sándor bácsi, hogy megbeszéljük ezt a telek dolgot.

— Miféle telek dolgot, fiam ?

— Hiszen tudja, hogy anyám, amikor még élt, azt mondta nekünk, hogy a családi porta felét maga még annakidején odaigérte volt... Jó, jó, tudom, hogy csak akkor, ha már maguknak nem lesz rá szükségük, hiszen maradályra nem számíthatnak már. Nekünk azonban máris kellemes, mert épülni akarunk. Nem kívánjuk ám ingyenbe !

— Erről soha szó sem volt ! Se anyátok, meg köztem, se a végrendeletben. De ha csak ez hiányzik már a boldogságotokhoz, legyen. Még pénzt se kérek érte. Csak annyit, hogy ha egyszer majd eltehetetlenedek, legyen rám gondotok...

Sándor felesége akkor is alkoholgőzben feküdt a konyhai heverőn. De azért ezt a beszélgetést felfogta ésszel. Felkászálódott, bement a kamrába, fogta a moslékos vödröt és tartalmát ráborította a férjére.

A fiatalok dermedten nézték, hogy minden szó nélkül törülgeti arcát a pizskos léből. Szánták is egy kicsit, de másnap már ott voltak, kimérték a telket, az odaeső gyümölcsfákat kivágták s hamarosan építkezni kezdtek.

Imént az ő gyerekeit mentette be Sándor az eresz alá s az ő édes testvérének gyereke gyalázta tolvajnak, amiért segíteni akart még most is rajtuk.

De eljött a keresztút leggyötrelmesebb stációja is. Egyik hétvégén arra érkezett haza, hogy felesége halálsápadt arccal, jajgatva fetreng az ágyon. Rögtön tudta, hogy most nem részeg, mert akkor ruhástól feküdne az ágyon.

— Regina lelkem. Hát beteg vagyol ?

Az asszony szederjes szája szélén töredék szavak fáradt pilléi remegtek.

— Ne törődj többé velem, Sándor. Megkaptam, amit érdemeltem.

Még abban az órában elindult az orvosért. Azután jött a hathetes kórház, de orvosi segítség már nem volt. A főorvos azzal bocsátotta el a megrokkadt embert, hogy törődjék bele. Eltarthat még évekig is, de lehet, hogy csak hetekig. Itt már csak a türelmes szeretet nyújt némi enyhülést.

Abból pedig elegendő volt Sándor szívében.

Télen nem dolgozott s így éjjel-nappal a feleségét ápolta. Főzött, mosott, takarított, ellátta az állatokat, még megszakadozott munkaruháját is megjavította. S tavasszal, amikor a pajta mögött kivirágzott a fiatal

cseresznye, felöltöztette Reginát, ölébe vette a lesóványodott asszonyt s kivitte a virágzó fa alá. Ott ültek a kispadon, körülöttük zsongtak a méhek s akik látták őket a szomszédos kertekből, feléjük böktek a fejükkal.

— Látjátok! Így szeret egy igazi keresztény, a szent ember!

Azután, ahogy kihozta, úgy vitte be a karján, de már holtan.

A rokonság, ha egész idő alatt feléjük se nézett, most mind ott volt a temetésen.

— Még tán meg is siratja, a szerencsétlen! — mondogatták.

De Sándor nem látott és nem hallott. Lehajtott fejjel ballagott a koporsó után s könnyeiben a néma fájdalom észrevétlenül rejtőzött el az út porában.

A falu lassacskán már el is feledte Reginát, de halottak estjére, amikor kivirágzik az őszi temető, Sándor fehér márványkeresztet állíttatott a sírhoz. Senki sem volt, aki fejcsóválatlanul haladt volna el az új sírkő előtt, melyen aranyozott betűkkel ezt lehetett olvasni:

— Itt nyugszik Istenben boldogult Jóh Sándorné, született Szabados Regina. Élt 52 évet. — Jézusom irgalmas Szíve, légy menedékünk!

S aprócska betűkkel a sírkő alján:

— Állíttatta halálíg hűséges hitvese.

Tíz éve már ennek. Tíz tő rózsza lepi a Regina sírhalmát. Minden évben szaporította Sándor az emlékezés bársonyos szirmú virágait, s ha jött a tél, gyengéden betakargatta őket hullott levéllel, mintha csak egy didergő testet melengetne velük.

Most mindegyre sajgó szívvel emlékezik vissza, itt a régi ház eresze alatt. Összetört testén átvonaglik egy különös fájdalom, amiről érzi, hogy erő van ebben a fájdalomban. Tavaly lezuhant az állványról, s azóta várja a keresztút utolsó stációját, melyben minden beteljesedik.

A sötétség ránehezedik a földre. A gomolygó felhők már a házak tetejét sűrölik. Azután mintha megnyílna a föld, ordító vihar támad a falura. Kicsavarja a fákat, villanypóznákat döntöget, felemeli a torony sisakját és földhöz vágja a temetőben. Kazlakat szór szét a rakodón és vastagon hordja a port. Az öreg ember alig találja meg az ajtót, hogy bemeneküljön a vihar elől.

Azután leszakadnak a felhők, patakokban ömlik a víz az utcákon. S ha szűnik is a zápor mérge, az eső nem áll el hajnalig.

De akkorra már a viharban meggyötört falu újabb veszedelem hírére vonaglik.

Jön a víz! — ordítják az álmukból felvert emberek. — Mindenki a falu-gáthoz!

Szalmával, trágyával, rőzsével megrakott szekerek vágatnak el mellette, amikor végigmegy a falun. Rókkant vállán hűséges ácsfejszéje. Ki tudja, mire lesz az jó? Karót hegyezni, cövekelní, ácsolatot építeni az átereszek előtt?

A szennyes ár már a töltés magasát nyaldossa. Ha valahol átszakad, odavan a fél falu. A víz pedig még mindig emelkedik. Hozza már a feljebb fekvő falvakból elorzott állatok hulláit, egész tetőket, bútordarabokat, tövestől kitépett gyümölcsfákat és asztalokat is, melyeknél este még vacsoráltak.

A kétségbeesett emberek nekifeszülve dolgoznak. A szekerek hordják a töltésnek való anyagot, követ, gerendákat, homokkal telt zsákokat. A falu egész ölfá készlete itt van már a folyóparton.

Egyszer csak valaki elkiáltja magát:

— Emberek!... A holt árokra nem is gondoltunk?

— Az ám! — mondogatják. — Azt kellene megnyitni. Az öreg malom összedőlt épülete mellett van a holt árok zsilipje. A suberek felett ugyan már átömlik a víz, azt senki emberfia már fel nem húzza. De ha valaki kivágná a homlok-gerendát, a zsilip bedőlne és tetemes mennyiségű víz futhatna le a régi folyómedren. A vasúton túli mezőrészt úgyis előnti az ár. De legalább megmenekülne a falu. Késő már! Hiszen felszedték a gyaloghíd padlatát is, hogy legalább azt el ne vigye a víz. Körül meg — a vasúti hídon át — legalább egy óra még futva is. Ad-digra már zuhog a víz a déli töltés felett. Nem is beszélve arról, hogy a vasút mellett is feltolult a víz a nyitvahagyott átereszen. Csak úszva lehetne átkelni. Legalább a malom csónakjai megvolnának. De azokat még az éjszaka elsodorta a víz... Végezzük csak a dolgunkat. Itt már úgyis csak az Isten keze tartja a gátat. Ha sokat okoskodunk, kiszalad alólunk a part...

Igy beszéltek az emberek, míg az öreg ácsmester hunyorgó szemével a gyaloghíd helyét kereste. Azután el is indult arrafelé, ahol még a kis híd pillérei kilátszottak a vízből. Senki ügyet sem vetett rá. Ment a töltésen s a felkelt nap megnövelte árnyékát a zavaros vízen.

Amikor a gyaloghídhöz ért, látta, hogy az áthidaló gerendákat már nem tudták felszedni, csak a padlatot és a korlátfát. A gerendák viszont már egy-két centivel a víz alatt voltak. Tanakodott.

A gátón dolgozó emberek már csak azt látták, hogy megvillan a fejsze Sándor feje felett és lesujt a vízre.

— Nézzétek! Amott, a Sándornak most veszi el Isten az eszét! Men-jetek és parancsoljátok vissza — kiabáltak az asszonyok, de senki sem mozdult.

A fejsze pedig erősen belevágódott az áthidaló gerendába. Sándor fogta a fejsze nyelét és óvatosan csúsztatta előre lábait. Azután ismét felemelte a fejszét, fröccsent a víz, tompán koppant a víz alatti gerenda-szál s az öreg ember újból előbbre kúszott néhány arasznyit.

Az emberek meg-megálltak a munkában és borzongva nézték az örvényes folyóval incselkedő ács küzdelmét.

— Odaát van! — kiáltotta végülis valaki.

Sándor pedig ugyanolyan tempósan, ahogyan az imént még lefelé ballagott, elindult felfelé, szembe a vízzel, a túlsó parton. Helyenként már utat tört magának a víz a déli töltésen s azokon a helyeken az öreg ácsmester fejszéje nyelére támaszkodva gázolt át. Egyenesen az öreg malom zsilipjéhez tartott.

A falu vezetői közül néhányan otthagyták a gátmentő munkát, hogy átellenből végignézzék a bátor küzdelmet. Bízta az öregember ügyességében, de féltették is. Persze, ha sikerülne, mindjárt kisebb volna a veszedelem. De ha nem...? Egyáltalán: hogy tud majd a homlokgerenda-hoz férkőzni?

S amikor Kurunczi — az elnök — látta, hogy Sándor a homlokzat ívgerendájába vágja a fejszéjét, hogy felkapaszkodjék és így valósággal maga alatt vágja el majd a homlokgerendát, kétségbeesetten kiabált át.

— Sándor bácsi! Azonnal hagyja abba! Ne merjen felmenni! Meg-tiltom!...

De akkor Sándor már fenn lovagolt az ívgerendán és fejszéjét hóna alá szorítva haladt a köztámasz felé. Ott felállt, terpeszbe támasztotta magát. Mindig is itt volt ő elemében: a csupasz gerendaszálon, mélységek felett. Sohasem szédült. Ellenkezőleg. A magasságból széttekintve mindig újjárendeződtek előtte a dolgok. Minden a maga helyére ke-

rült. Most is úgy érezte, hogy szertehagyott régi erői térnek vissza tagjaiba és szívébe.

Végig, a folyó mentén, álmélkodó emberek nézték lélegzetviasszafojtva ezt a haláltmegvető bátorságot. Minden fejszecsapás végigrezdült arcukon.

Még hallották a hatalmas recsenést, amikor leszakadt az ívről a subereket tartó gerenda. Nyomába bögve zúdult le a víz. De látták azt is, amint a homlokzati ív lassan előre dől és rajta Sándor, feje fölé emelt fejszéjével alámerül az árban.

Sokan elfordították a fejüket, mások káromkodtak s néhány jámbor lélek keresztet vetett, kalapot emelt.

Legtöbben azonban a töltés szegélyére szúrt jelző pálcikákat figyelték, hogy apad-e már a víz, miután áldozatát megkapta?

A víz ugyan nem apadt, de nem is emelkedett tovább. A falu fellélegzett, mert megszabadult.

Megszabadult az ártól és egy kellemetlen embertől, aki megóvta őket még attól a végső botránkozástól is, hogy — meghagyott kívánsága szerint — felesége mellett temessék el.

Eltemette a holt árok iszapja. Sírját a hallgatag víz őrzi s felette rózsák helyett csillagok fényéből fon koszorút a nyári éjszaka.

SEZMREHÁNYÁS

*Halkan roppan, mint a tojás,
szertecsurog a lendület.
Lomhán nyalja a megszokás,
s ha meg-meglebben lomha farka,
morgó jóérzéssel fizet.*

*Csak állsz, és nézel szótlanul.
Rádfagyott már e némaság,
dűnnyögő, ritka szód ha hull,
lágú puffanása nem idézi
gyermekhangod metsző vasát.*

*Maradj csak így. Hidd: eljőhet
koppantó, zöngé délután,
s bekérődzik: kócos követ,
az a mafla kamasz, ki voltál,
pörsenések a homlokán.*

*Szálas szakáll és szűk ruha,
feszengő, bamba állapot:
csak áll, s te nem nézhetsz oda:
Megkopott, fénytelen szemeddel
a nézését nem állhatod.*

Babbos Ferenc

Az új vatikáni zsinat előestéjén figyelemreméltó áttekintést nyújtott *Lorenz Jaeger* paderborni érsek a lényegében már befejezett előkészítő munkálatokról. Előadását a *Theologie und Glaube* teljes szövegében tette közzé. Az érsek mindenestre már bevezetőben hangsúlyozottan utal arra, hogy csak maga a zsinat dönthet majd arról, mit tart szükségesnek és érdekesnek megvitatni az összegyűjtött hatalmas anyagból. Annak számbavétele tehát, hogy milyen kérdéseket táncskoztak meg az előkészítő bizottságok, még korántsem jelenti azt, hogy a zsinat mindezekről a kérdésekről vagy pontosan ezekről tárgyalni is fog.

Egészen bizonyos — állapítja meg Jaeger —, hogy amikor XXIII. János pápa 1959 január 25-én meghirdette az egyetemes zsinatot, neki sem volt még határozott elképzelése annak tárgyköréről. Röviddel rá elhangzott első nyilatkozataiban is csak egészen általánosságban szólt arról, hogy a modern ipari társadalomban, amelynek főleg az anyagiak terén mutakozó pozitívumai mellett szellemi téren megvannak a negatívumai is, meg kell erősíteni és élettel telíteni a katolikus hitet, megújítani a keresztény erkölcsiséget, és igazolni, hogy az evangélium továbbra is képes és hivatott az emberi lelkeknek s rajtuk keresztül az emberiségnek nemesítésére és folyvást magasabbra emelésére. Sokan, különösen nem-katolikus egyházi személyiségek, sajnálkoztak is akkor a zsinati célkitűzések általánosságán, sőt voltak, akik egyenesen „tartalmatlanságáról” beszéltek.

„En nem hiszem, hogy az ilyen bírálatok indokoltak lettek volna” — jellemti ki Jaeger. Nemcsak azért nem, mert kétségkívül hiba lett volna, ha eleve megkötik a zsinat mozgási lehetőségeit, hanem sokkal inkább azért nem, mert már akkor meg kellett volna látni azt az alapvetően fontos mozzanatot, hogy XXIII. János rációfolt azokra a borús jóslatásokra, amelyek a pápai családokhatatlanságnak az első vatikáni zsinaton történt nyilvánítása miatt minden további zsinatot idejétmúltnak és fölöslegesnek tüntettek fel. Pedig ha a bírálók erre is gondolnak, akkor nyilván mindjárt megértették volna az igazi horderejét annak, hogy a Szentatya

nem maga kívánta meghatározni az új zsinat tárgykörét, hanem előbb a bíborosokat, később az összes püspököket felszólította: fontolóra véve híveik kívánságait és várankozásait, közzöljék nézeteiket és tegyék meg javaslaikat. Mi több, a Szentatya azt is szükségesnek mondta, hogy hasznosítsák majd azokat a beadványokat is, amelyeket világi katolikusok küldének az előkészítő bizottságokhoz. Ami pedig utóbbiakat illeti, a Szentatya kifejezetten meghagyta, hogy tanácskozásaikban teljes vitaszabadság érvényesüljön.

Ilyen rendelkezések nyomán csak természetesnek találhatjuk Jaegernek azt az állítását, hogy nem volt még zsinat az egyház történetében, amelyet ennyire átfogóan és mélyrehatóan készítettek volna elő. Jaeger három szakaszt különböztet meg. Az első az anyaggyűjtés és osztályozás, a második a teológiai feldolgozás, a harmadik a tulajdonképpeni zsinat. Az első szakasz 1959 januárjától 1960 pünkösdjéig terjedt. Kereken 2700 püspök és prelátus juttatta el óhajait és ösztönzéseit, rajtuk kívül a legfőbb rendi előljárók, a római kúria illetékes hatóságai, a katolikus egyetemek és teológiai karok tanári testületei. Ezek a beadványok 16 vastkos kötetet, összesen 10.000 nyomtatott oldalt tesznek. A teológiai feldolgozás szakasza 1960 őszén kezdődött és 1962 pünkösdjéig tartott. A Szentatya ebből a célból 10 bizottságot és 2 titkárságot létesített, kereken 700 taggal és tanácsadóval, akik 50 különböző országból kerültek ki. A bizottságok a maguk részéről esetenként szakbizottságokat küldtek ki, amelyeknek száma 60—70 között ingadozott. A központi előkészítő bizottság ülésein maga a Szentatya elnökölt. A zsinat megnyitása után, tehát a harmadik szakaszban a zsinat saját zsinati bizottságokat fog kinevezni azzal a feladattal, hogy a munka alapjául szolgáló összes irományokat vizsgálják meg s amit szükségesnek ítélnék, azt állásfoglalás okából terjesszék elő.

Arra a gyakran felmerült kérdésre, vajon a zsinat valamilyen dogmát is ki fog hirdetni, Jaeger válasza az, hogy ő nem hiszi, hogy a zsinat a szó szigorú értelmében dogmatikai meghatározást hozna. Bizonyos azonban,

hogy tekintélyi kijelentéseket fog tenni a hit, az erkölcs és az egyházi reformok kérdéseiben. Ezzel kapcsolatban, mint Jaeger megjegyzi, nem árt tudnunk, hogy azokat az okmányokat, amelyek hitbeli és erkölcsi tanítást tartalmaznak, „konstitúcióknak” hívják, megkülönböztetésül a „dekrétumoktól”, amelyek az egyházi jog, fegyelem és reform kérdéseit tárgyalják.

Mindezeknek előrebocsátása után Jaeger sorbaveszi azokat a feladatokat és munkákat, amelyek az egyes bizottságokra hárultak.

*

A teológiai bizottság, mint a felállításáról intézkedő bulla kifejezetten elrendelte, elsősorban az „írás és hagyomány” problémakörével foglalkozott. A kérdést tudvalevően a reformáció vetette felszínre. Az „egyedül az írás” vagy az „írás és hagyomány” alternatívája akkor kibékíthetetlen elmentétként lépett elő. Ma már azonban — állapítja meg Jaeger — evangélikus oldalon is elismerik, hogy maga a szentírás is a legősibb apostoli hagyomány lecsapódása; elismerik, hogy ez a hagyomány nem ment át a maga egészében az írásba, s hogy például a négy legrégebbi zsinat dogmatikai döntései sem a hagyomány ráhatása nélkül jöttek létre. Nagyon érdekes, hogy a modern evangélikus egzekézis szakított a „verbális inspiráció” kizárólagosságával, amit a protestáns ortodoxia vallott, s tudományos úton elérkezett a formatörténetig, amivel nagyon közelébe jutott a katolikus tanításnak, amely mindig hangoztatta az írás és a hagyomány szoros összefüggését. A katolikus egyház eleitől fogva egyedül álló méltóságot tulajdonított a szentírásnak, mint sugalmazott isteni igének, amellyel szemben a hagyomány dokumentumai — például a zsinati határozatok — tartalmazzák ugyan Isten ígését, de nem sugalmazott formájában. A katolikus teológia azonban soha sem úgy nézte az írást és a hagyományt, mint egymás mellett érintkezés nélkül futó párhuzamot, hanem mindenkor belső összekapcsoltságukban tekintette őket. A katolikus álláspont szerint írásnak és hagyománynak egyazon közös forrása az isteni kinyilatkoztatás, amely Jézus Krisztusban érte el csúcát és befejezését.

A bizottság témái közé tartozott az egyházzal szülő tanítás is, amelyet az első vatikáni zsinat nem vezetett végig. Lehet, hogy a mostani zsinat sem fogja az egyháztant mint egészet tárgyalni. Minden valószínűség szerint azonban ki fogja emelni az összegyűjtött teljes anyagból a püspökök apostoli tisztségét és azt a kérdést, hogy mi a helyük a világi híveknek az egyházban. Mint az utóbbi időben teológusok és laikusok sűrűn rámutattak, ennek a kérdésnek tisztázásával a zsinat sok indokolt kívánságnak tenne majd eleget.

Állást kellett foglalnia a bizottságunk azokban a problémákban is, amelyeket a hit vonatkozásaiban a modern természettudomány eredményei vetettek fel. Különösen ezek a területek jönnek szóba: a bibliai teremtéstörténet, az eredeti bűn, a természetnek és a természetfölöttinek, a testnek és a léleknek viszonya, az öszöveségi szentírás, az egyházi tanítói hivatal.

Felhívta a Szentatya a bizottság figyelmét a keresztény erkölcsstanra is. Itt mindenekelőtt az látszott szükségessé, hogy pontosan meghatározzák a „keresztény ember” fogalmát, szemben egy tisztán materialista humanizmussal. Ezzel kapcsolatban meg kellett tárgyalni a természetjog és a természetes erkölcs kérdéseit, a törvény és a lelkiismeret, valamint a normák és a személyes helyzetek viszonyát (a szituációs etikát). Ugyanígy az emberi magatartás alapelveit a házasságban és a családban, továbbá az állam és a társadalom irányában.

Egyes részletkérdések között behatóan foglalkozott a bizottság a spirítizmussal is. Némelyek talán csodálkoznak ezen — jegyzi meg Jaeger —, de mint sok egyéb problémánál, itt is ki kellett lépni az európai gondolkodásmód keretéből. Délamerikában például a spirítizmus tömegeket mozgató valláspótlékká vált, amely egy primitív animizmust vegyít össze modern babonákkal és szórványos keresztény elemekkel.

*

A püspöki és egyházkormányzati bizottság munkájában fontos szerepet kapott a püspökségek területi beosztásának kérdése. Minthogy a püspökségek határait a történeti fejlődés vonta meg, akadnak köztük túl na-

gyok és túl kicsinyek. Azt, ami történetileg alakult ki, nem lehet egyszerűen átugrani — mondja *Jaeger* —, nem lehet csak úgy mechanikus számszerűsések alapján új határokat rajzolni a térképre. A nagy püspökségek rendszerint olyan területet fognak össze, amely szociológiai tekintetben szorosan összenőtt s amelynek egyházi intézményeit éppen e terület anyagi teherbírásához szabták. A széttagolás több önálló püspökségre tehát olyan problémákat vet fel, amelyekre mind-ezideig nem találtak kielégítő megoldást. A túlságosan kicsiny egyházme-
gyék viszont akkora nehézségekkel küzdenek, hogy halaszthatatlannak látszik az összevonásuk. Világos azonban, hogy csak a legmagasabb tekintélyt képviselő zsinati döntések távolíthatják el ennek emberileg érthető akadályait. Az egyházme-
gyék kormányzásával kapcsolatban meg kellett tárgyalni a felszentelt püspökök és a koadjutor-püspökök intézményét is, valamint pozíciójukat és feladatukat az egyházme-
gyében.

Foglalkozott a bizottság a plébánia állásával és a plébánia-elvvel is. Történt olyan javaslat — *Jaeger* szerint „értelmetlen” javaslat —, hogy a plébániát, mint a IV. és V. század el-
avult intézményét, egyáltalán szüntes-
sék meg. Holott — szögezi le *Jaeger* —, éppen a magas kor inkább az intézmény hasznossága mellett, mint el-
lene bizonyít. De egyébként is mit lehetne a helyébe tenni? Józan és re-
álisztikus megfontolások után a bizott-
ság akként is határozott, hogy a plé-
bániát, mint a keresztény hitélet alap-
vető sejtjét, továbbra is meg kell őriz-
ni. Mindenesetre hozzá kell igazítani az intézményt a mai idők szükségle-
teihez és le kell faragni a benne bur-
jánzó bürokratizmust.

*

Az egyházfegyelmi bizottságnak, amely a lelkipásztorkodás ügyeivel foglalkozott, gondot okozott a papság nagyon eltérő számszerű eloszlása az egyes országokban és világrészekben. Egyes püspökségekben 500 hívőre esik egy pap, másutt 20.000 hívőt kell egyetlen papnak ellátnia. Hogy ko-
moly kiegyenlítéshez kellene folya-
modni, elvben nyilvánvaló, gyakorlat-
ban azonban csak kevéssé vihető ke-
resztül. Ezzel kapcsolatban tárgyalt a bizottság a diakonátus felújításáról,

amit szinte túlságos buzgalommal tár-
gyaltak már a katolikus sajtóban. Hoztak fel érveket mellette is, ellene is. A legnagyobb nehézség — állapítja meg *Jaeger* —, hogy újabb időkből nem rendelkezünk semmiféle tapasztalattal, amire támaszkodva a bizott-
ság határozottan állást tudott volna foglalni a kérdésben.

További probléma az igehirdetés korszerűsítése. Hogyan juthat el a leghatásosabban az evangélium a mo-
dern emberhez? Hogyan kell prédikálni a mi ipari társadalmunkban? Ugyancsak rendkívül időszerű kérdés a papi hivatások miként való előmozdítása. *Jaeger* adatai szerint az 1957-
től 1961-ig terjedő öt évben az egy-
házme-
gyék száma Európában 169.288-ról 169.033-ra csökkent, ami önmagában nem jelentős, ám ugyan-
akkor az anyakönyvezett katolikusok 5 millióval növekedtek. Vagyis amíg Európában a katolikus népesség gya-
rapodóban, addig a papság fogyóban van. Kanadában és az Egyesült Álla-
mokban egyelőre kedvezőbb a helyzet, de a katolikus népesség számbeli emelkedése mögött a papságé ott is elmarad.

*

A szentségek kezelésének bizottsága foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy melyik az az életkor, amelyben leg-
helyesebb a gyermeket első szentáldo-
záshoz vezetni. A felfogások e tekintetben igen különbözőek — jegyzi meg *Jaeger*. El kellett dönteni azt is, hogy melyik a legalkalmasabb életkor a bér-
málás szentségének felvételére. A keleti egyházban, mint ismeretes, a bér-
málást összekötik a kereszteléssel. Német területen az első szentáldozás és az iskola elhagyása közti időben bér-
málkoznak. Más országokban úgy fogják fel a bér-
málást, mint útrava-
lót a felnőtt életre, tehát az iskolázás befejezése után szolgáltatják ki. Tár-
gyalt a bizottság a töredelem szentsé-
géről is. A gyónásra való előkészítés módjai és az ún. „lelki tükrök” példá-
ul naegvon nem felelnek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a mo-
dern élet a katolikus lelkiismeret irá-
nyában támaszt. Az egyházi rend szentségénél a szentelési életkor és a klerikus állapot elhatárolása szerepelt a tanácskozásokon. Itt is megvitatásra került a diakonátus, mint önálló papi státus.

A mai élet a házasság szentségével kapcsolatban is egész sereg problémát hozott magával. Kielégítőek-e például az egyházjogban meghatározott házassági akadályok, avagy ma már egészen új akadályokat kellene megállapítani? Tárgyalta a bizottság a vegyesházasságok ügyét is. Jaeger itt utal arra, hogy protestánsokról ezt a kérdést úgy tüntetik fel, mintha ezen fordulna meg a zsinat sikere vagy kudarca. „Szeretném felhívni a figyelmet arra — teszi hozzá Jaeger —, hogy a vegyesházasságok problémája nem mindenütt a világon olyan neuralgikus pont, mint nálunk. S ezt a problémát sem lehet egyszerűen és kizárólag ökumén szempontból felfogni. Szétfeszítené beszámolóim keretét, ha mindazokra a szempontokra ki akarnék terjeszkedni, amelyeket e probléma tárgyalásánál mérlegelni tartozunk. Annyit azonban mondhatok, hogy az egyház ezt a kérdést és a vele kapcsolatban előadott összes kívánságokat nagyon komolyan vizsgálja. S az egyház számára éppen ebben a kérdésben nem könnyű a döntés. Egészen bizonyos, hogy egy sereg kívánság valóra fog válni. Attól azonban óvak, hogy bárki szenzációs változásokat várjon.”

*

A liturgikus bizottság csak nagy vonalakban dolgozhatott ki egy liturgikus reformot. Jelentős szerephez jutott ennek során az a kérdés is, hogy a népnyelv mennyiben kaphat helyet a hivatalos liturgiában. Itt is tudnunk kell, hogy a probléma nem azonos erővel hullámzik az összes országokban. Az egész keresztény Kelet például teljességgel érdektelen benne, mert ott már mind a liturgikus nyelvnek, mind a népnyelvnek használatát szigorúan szabályozták. Azok körében — folytatja Jaeger —, akik a népnyelv használatáért küzdenek a hivatalos liturgiában, a minap kibocsátott *Veterum sapientia* apostoli konstitúció nem kis zavart keltett, ami a sajtóban is megnyilatkozott. „Az izgalom azonban alaptalannak látszik előttem — jelenti ki Jaeger. — A nevezett konstitúció ugyanis kifejezetten a Tanulmányok Kongregációjának szól és csak a teológiai karokra és szemináriumokra vonatkoztatható. Ha meg is kívánja, hogy a püspökök ne tűrjenek fellepést a latin nyelv használata el-

len a liturgiában, ezzel csak egy elvet szögez le, ami azonban a népnyelv részleges alkalmazását illeti, például a szentségek kiszolgáltatásánál vagy az istentiszteletben, egyáltalán nem óhajt elébe vágni a zsinat döntésének.” Jaeger szerint ez következik abból is, hogy a konstitúció nemcsak a latin, de a görög nyelv ápolását is sürgeti, nyilván mert ez is feltétele az eszköze annak, hogy az antik világ megbecsülhetetlen örökségét épségben tartsassuk.

A liturgikus bizottság ezenkívül javaslatokat dolgozott ki a *Benedictionale* (egyházi megáldások) és a *Rituale* (a szentségek kiszolgáltatásának és a temetésnek szertartása) újjáalakítására. Feladata volt még, hogy előterjesztést tegyen az egyházművészet és az egyházi zene ügyében, végül pedig, hogy fejtse ki véleményét az egyházi év módosítása felől. Utóbbival összefüggésben ki kellett térnie azokra a különböző tervekre is, amelyek egy általános naptár-reform végrehajtását célozzák.

*

A tanulmányok és szemináriumok bizottságának mindenekelőtt a papképzés menetét kellett felülvizsgálnia. Kívülállók többnyire nem is sejtik, mekkora nehézségeket okoz a teológia tudományos oktatásában az anyag sokágú és terjedelmes volta. Már a nyelvi előfeltételek megkívánják a latin nyelv nagyon alapos, a görög és a héber nyelv kielégítő ismeretét. A jövődöbéli papnak jártasnak kell lennie a szentírásban és irodalomban, az egyházatyák műveiben, a skolasztikában éppúgv, mint a modern teológiában. Tudnia kell a források alapján is dolgozni, ugyanakkor rendelkeznie kell egy csomó szociológiai és pedagógiai ismerettel, ami elengedhetetlen a mai lelkipásztorkodás számára. A bizottság óhaja az, hogy az összes főtárgyakat teljességükben és összhangzatossan adják elő, mert szükséges, hogy a hallgatók egységes áttekintésre tegyenek szert. A bizottság véleménye az, hogy töredékes tudás az összefüggések ismerete nélkül csak felületesre vezethet. A bizottság előtt nem titok, hogy még papok is nem ritkán azon a nézeten vannak, hogy a tanrend túlzottan nagy súlyt fektetett az elméleti tárgyra, köztük olyan problémákra is, amelyeknek semmi hasz-

nát sem vették a későbbi gyakorlatban. Ha azonban valaha fontos volt, akkor ma kétszeresen fontos, hogy a lelkipásztori tevékenységnek szilárd tudományos háttere legyen — állapította meg a bizottság. Amellett fel kell készíteni a jövő papjait arra is, hogy bármikor és bárhol eredményes párbeszédet tudjanak folytatni az elszakadt keresztényekkel, miként ezt *Bea* bíboros oly nyomatékosan kifejtette 1961 november 15-én fribourgi előadásában.

Gondoskodni kell azonban arról is, hogy a lelki alakítás lépést tartson a tudás-közvetítéssel, mert nem szabad, hogy az ismeretek halmozása közben a hit és jámborság veszítsen üdéséből és töretlenségéből. E tekintetben országonként igen különböző kívánalmak merülnek fel. Meg kell tehát találni az alkalmas irányvonalakat annak biztosítására, hogy minden nép és minden kultúra olyan papságot mondhasson magáénak, amely megbízható általános műveltséggel, alapos teológiai tudással és elmélyült jámborsággal rendelkezik, tisztában van továbbá a papi nötlenség egyház-tani vonatkozásaival, miért is azt szívesen és helyesléssel vállalja magára.

*

A többi bizottság munkájáról is beszámol *Jaeger*, de itt már lényegesen kevesebb az, ami közelebbről érdekelhet minket. A szerzésekkel kapcsolatban megvitatták, hogy mi túlhaldott az egyes életformákból és miként lehetne ezeket az életformákat a jelen követelményeihez igazítani. Az elszakadt keleti egyházak ügyében különösen fontosnak ítélték azt a kérdést, hogy milyen pozíció illeti meg a keleti patriarkát, akiknek jogait az 1439. évi firenzei unións zsinat is megvédelmezte. A felelet rá persze akkor esnék igazán latba — jegyzi meg *Jaeger* —, ha valóban sor kerülne komoly megbeszélésekre vagy talán tárgyalásokra az ortodox egyházakkal. Kényes és nehéz terület ez — fűzi hozzá *Jaeger* —, mert gondosan ügyelni kell az évszázados hagyományra és arra a „ressentiment”-ra, amely azóta, hogy Konstantinápolyt bevették a kereszties seregek, mind a mai napig él az ortodoxokban a római egyház irányában. Szinte áttekinthetetlen problémák meredeznek a térítő igehirdetés előtt is. A kereszténység feladata itt

az, hogy megvédje az ázsiai és afrikai kulturák összes valódi értékeit, tiszteletben tartsa és tovább ápolja azokat, megosztva velük ugyanakkor mindazt a jót is, amit a görög-római örökség tartalmaz. Mindez természetesen új követelményeket támaszt az igehirdetők helyes nevelése és kiképzése tekintetében. Az egész egyházat érintő új probléma végül, hogy világi katolikusok milyen területeken pótolhatják vagy egészíthetik ki a papi tevékenységet.

A tíz bizottság mellett, amint bevezetőben már szó volt róla, két titkárság is működött. Az egyik a modern közvélemény-alakító egykzők — sajtó, film, rádió és televízió — felhasználásának lehetőségeit vizsgálta az evangélium hirdetésében és az egyház életében. A másik titkárság, amelynek *Bea* bíboros az elnöke, azokat a kérdéseket vitatta meg, amelyek a katolikusok és a protestánsok, valamint Róma és a keleti ortodoxia viszonyára vonatkoznak.

*

Mindezeknek a bizottságoknak és titkárságoknak állásfoglalásait és javaslatait a központi előkészítő bizottság tanácskozta meg és öntötte abba a formába, amelyben már a Szentatya elé lehetett terjeszteni. Az erre vonatkozó első hivatalos közlés az idei év május 17-én történt. *Jaeger* itt újból figyelmeztet arra, hogy a központi előkészítő bizottság által jóváhagyott tervezetek is csupán alapul szolgálnak azoknak a bizottságoknak munkájához, amelyeket majd maga a zsinat fog kiküldeni.

A zsinatot, mint az összehívó bulla bejelentette, október 11-én nyitja meg a pápa. A tanácskozások előreláthatóan hosszabb időt vesznek igénybe. *Jaeger* valószínűnek mondja, hogy a munkát karácsony előtt nem tudják befejezni. A Szentatya így minden bizonnal decemberben félbeszakítja a zsinatot és több hetes vagy hónapos szüneteltetés után 1963 tavaszára hívja újból össze.

Mint erről is szó volt már a különböző iradásokban, a Szentatya szívesen lát a zsinaton nem-katolikus megfigyelőket is. A *Bea*-féle titkárság teendője volt annak kipuhatolása, hogy mely egyházak szeretnék megfigyelővel képviseltetni magukat, s ezek az

egyházak formális meghívást is kaptak, vagy még fognak kapni. Bizonyosra vehető — írja Jaeger —, hogy a megfigyelők a zsinatnak még azokon az ülésein is résztvehetnek, amelyekre a sajtót és közönséget nem bocsátják be. Csupán a zsinati bizottságok tanácskozásain nem lehetnek jelen, ahol a kiküldött püspökök és teológusok a

zsinat elé terjesztendő javaslatokat készítik elő vagy dolgozzák át, a zsinati titkárság azonban ezeknek a tanácskozásoknak eredményeit is idejekorán közli majd velük. Végül még annyit, hogy a sajtót a zsinat sajtóhivatala fogja tájékoztatni, amely a zsinat főtítkárának, Felici érseknek irányítása alatt áll.

A KIS ÚT

Nemrégiben lelkiatyám azt mondta, hogy aggodalmasságra hajló természetem miatt ne olvassak sokféle lelki könyvet, inkább válasszam ki azt, ami nekem a legjobban megfelel. Nem akarok engedetlen lenni, de mégis vitába szálltam ezzel a tanáccsal. Eddig mindegyik könyvben találtam üdvös szempontokat. Viszont nem tagadom, olykor aggodalmassá tett, hogy egyes szerzők eltérően vélekednek a felmerült kérdésekről...

Akik a lelkiéletben magasabb fokra törekednek, jól tudják, hogy milyen fontos a lelkiolvasás, méghozzá a rendszeres, a naponta történő. A lelkiolvasásnak is megvannak a maga szabályai. Az első mozzanat, ami a lelkiolvasást megkülönbözteti például a regényolvasástól, az, hogy nem folyamatosan végezzük, tehát nem úgy, hogy minél hamarabb „végzünk” egy könyvvel és máris a másik után nyúlunk. Az olvasás módja itt a tanuláshoz hasonló, hiszen lényegében ez is tanulás: nap-mint-nap foglalkozunk az összefüggő kisebb részek áttanulmányozásával. Nem szükséges, hogy rendszeres lelkiolvasás esetén az erre fordított idő 15 percnél több legyen. Ha van időnk és összefüggő részt nem akarunk megszakítani, természetesen lehet ennél több is. A legtöbb lelkiolvasmányul szánt könyv beosztása is ilyen. Ha elhatározzuk, hogy milyen könyvet választunk, amelyiknél következetesen ki is akarunk tartani, akkor először olvassuk végig az egészet vagy legalább lapozzuk végig, hogy az író gondolatainak összefüggéseit lássuk. Ebből a célból a tartalomjegyzék gondos áttanulmányozása is fontos. A részletek megértését az egésznek ismerete könnyíti meg. Olvasás közben jó, ha saját gondolatainkat röviden feljegyezzük; a lelkiolvasás közben támadt gondolatok füzetben való feljegyzéséből már sok értékes lelki napló származott. Japánokról, kínaiakról írják, hogy alig lehet embert könyv nélkül látni; villamoson, vára-

kozás közben, vagy más elveszettnek látszó időben nemcsak egyszerűen olvasnak, de sokszor a könyvet összecsuksva elgondolkoznak, majd folytatják az olvasást. A lelkiolvasásnál is a legfontosabb, hogy ha a szöveggel összefüggően vagy annak hatására valamilyen jó indításunk támad, akkor inkább azzal foglalkozunk és a szöveget aznapra akár be is fejezhetjük.

Ennyit magáról a lelkiolvasás „technikájáról”. A levélíró főkérdése azonban inkább az, hogy mit olvasson: egymásután minden elismert lelki könyvet vagy lelkiatyja tanácsára mindössze kevéssre korlátozza magát? Válaszunkban legelőször is arra kell rámutatnunk, hogy a léleknek Isten felé való törekvésében nemcsak egyetlen út áll rendelkezésre. „Atvám házában sok hajlék vagyon” — mondta Krisztus Urunk, és a történelem igazolta, hogy a szentek hitüknek és erkölcsi életüknek azonossága mellett sem voltak unalmasan egyformák. Hanem egyéniségük változatossága olyan, mint a különböző színekben pompázó virágos kert. Természetes, hogy a lelki könyvek sem mutatnak mindig csak egy és ugyanazon lehetőségre: a lelkiekben való előrehaladásnak egyetlen módjára. De ne gondoljuk, hogy csak más sémák és más módszerek kérdéséről van szó. A lelki élet valóban igazság és élet, a lelki könyvek nagyrésze is az életből és nem az elméletekből fakad, hiszen alapiában valamennyi vagy közvetlenül a szentek

— gyakorlatibb emberek, vagy visszavonultabb szemlélődők — írásai, vagy ezekre közvetlenül támaszkodó kibontások és pontokba foglalások. Ezért — bár más jó lelki olvasmányok is vannak — nagy áttekintésben elmondhatjuk, hogy az egyház történetében fellépett különböző szellemiségek irányát követik. Már pedig ezek a szellemiségek az élettel való állandó szerves kapcsolat folytán alakultak és a mindenkori jelen körülményeihez alkalmazkodtak. Egyik sincs a másik fölött — egymás mellett vannak. Kinek-kinek egvéni ügye, hogy melyik szellemiség felé érez hivatást. A gyermek is, míg gyermek, mindenféle akar lenni. Orvos is, mérnök is, sofőr is; híres író, színész, sportember — minden nap más. Ha egyszer megkomolyodik, választ a sok közül egyet — a többről lemond. Választani annyi, mint lemondani; az egy érdekében a többit feláldozni.

A levél írója még nyilván nem választott, innen a nyugtalansága és aggodalmassága. Lelkiek terén a legfontosabb, hogy tisztában legyünk önmagunkkal: melyik erőny vagy erőncsoport az, amit — természetesen az összes erkölcsi követelmények megtartása mellett — különlegesen szeretnénk gyakorolni? Ha ezzel tisztában vagyunk, akkor a megfelelő lelki könyv vagy könyvek — de akkor sem sok könyv — kiválasztása már sokkal könnyebb. Van egy régi latin közmondás, mely így szól: „Félj az egy-könyvű embertől!” Elgondolkodtató azért is, mert két értelemben használják. Egyik értelme, hogy az egy-könyvű ember szűklátókörű és konok. A másik értelme, hogy az egy-könyvű ember nem szórja szét magát, ezért a saját területén „félelmes” erőt képviselhet. Mi ebben az utóbbi értelemben beszélünk „egy-könyvű” lelkiolvasásokról.

Abban a tekintetben csak nagy vonalakban adhatunk iránymutatást, hogy ki-ki merre keresse a magának megfelelő lelki könyveket. Az első megkülönböztetés: vajon a nagy misztikusok irányába, tehát Nagy Szent Terézia, Keresztes Szent János, Kis Szent Teréz és az ezek írásain kiépített lelki könyvek irányába tájékozódjunk-e, avagy a gyakorlatibb iránvú, a szentséget az életben való harcban megszerzett szentek irányába? Tévedés ne essék, minden szent misztikus

és gyakorlati is, de egyiknek fő erénye inkább az Istenben való elmerülés és önatadás, míg a másiké az élettel való kapcsolatban az élet megszentelése. Ebben az irányban is több közül választhatunk. Van, akinek például a „ferences” szellem felel meg: a meleg szeretettel, egyszerűséggel, vidámsággal való életmegszentelés. Másokat inkább a lelki és szellemi fegyelemre és módszeres előrehaladásra törekvő lelki könyvek vonzanak.

Nem gondoljuk, hogy túlságosan nehéz lenne a saját lelki-szellemi beállítottságunknak megfelelő lelkiolvasmány kiválasztása. Ne havatkozzunk ebben egyszerűen csak a lelkiatyára. Végezze el ezt lehetőleg mindenki önmaga, és csak utána ellenőriztesse választását a lelkiatyával. Hozzá kell azonban még tennünk azt is, hogy két könyvet az „egy-könyvű” emberek sem nélkülözhetnek: a Szentírást és Kempis „Krisztus követésé”-t. A Szentírást elhanyagolnunk semmiképp sem szabad.

A teljesség kedvéért és az esetleges félreértések elkerülése okából beszélünk kell még arról is, hogy a tulajdonképpeni lelki könyvek nem azonosak, vagy helyesebben nem azonosíthatók maradék nélkül az ún. „vallások” irodalommal. A lelki élet nagymestereinek írásai nem gyönyörködtek vagy szórakoztatás céljából készültek, hanem, hogy Szent Pál szerint „szilárd táplálékot” nyújtsanak. Nem sokat magyaráznak, nem sokat apoloģizálnak: tapasztalataik alapján állítanak. Ezért szükséges az újra és újra átélmedkedés, míg a szavak értelme, az összefüggések kivilágosodnak. s az elmélkedő lélek meglátja a teljes egészet, mint valami csodálatos panorámát. Egészen addig mintegy verejtékes, köves úton kapaszkodott, lépésről-lépésre, most már a csúcsra ért: kitárol előtte az egész.

Az egyszerűen „vallások” irodalom nem lép fel ilyen igényrel. Felhasználja az irodalmi módszereket, az apoloģiát, filozófiát, s nem annyira a lélek rejtett életének bemutatása és fejlesztése a cél, hanem az egyház és a világ, Isten és a teremtes, az élet és a gondviselés, az örök értékek belső összefüggéseinek feltárása. Ezeknek olvasására is szükség van, enélkül világnézetünk, katolikus öntudatunk nem fejlődne. Tehát ha a levélíróban, vagy másokban e sorok olvasása

közben az a gondolat merült volna fel, hogy a vallási élet szűkkörűséget és egyoldalúságot követel: ezen a ponton tévedtek. De ne tévedjünk azon a ponton sem, hogy aki evvszerűen valamilyen jámbor könyvet elolvas, az már „lelkiolvasmányt” végzett. A lelkiolvasás — ezt befejezéskor ismét

hangsúlyozzuk — a lelkiekben való módszeres előrehaladást célozza. Ne féljünk tehát itt az egykönyvűségtől és ne féljünk attól sem, hogy túl kis lépésekkel megyünk majd előbbre. A kitartó törekvés érleli meg a lélek legszebb gyümölcseit.

Eglis István

NAPLÓ

XXIII. JÁNOS PÁPA AZ ÜRREPÜLÉSRŐL. Amikor a rádió és televízió mellett az egész világ feszült érdeklődéssel várta és fogadta a két szputnyik-űrhajó együttes útjáról szóló adásokat, különös örömmel tölthetett el minket, katolikusokat, XXIII. János pápa nyilatkozata. A Szentatyá akkor, augusztus 11-én, még csak a Voszto-3 felbocsátásáról tudott, s mihielyt értesült róla, sietett kijelenteni: „Imáinkba akarjuk foglalni a fiatal űrhajóst.” Majd hozzátette: „Az űrral foglalkozó tudományos évkönyvek történelmi győzelemként fogják számontartani az űrrepüléseket, amelyek a szilárd emberi testvériség felé vezető őszinte és békés fejlődés megnyilatkozásai.” Egy fenntartás nélküli nagy elismerést és egy határozott óhaját fejeztek ki ezek a szavak, amelyeknek jelentőségét világosan meg kell látnunk.

Égészen természetes, senki sem tagadhatja, hogy ennek a legújabb nagy-szerű vállalkozásnak sikere is a szovjet tudomány, a szovjet technika és a szovjet hősiég kimagasló fokát hirdeti. Ugyanakkor azonban minden nemzeti jelző és versengő összehasonlítás nélkül általában az emberi szellemnek és alkotó erőnek diadalát ünnepelehetjük benne. A világűr meghódításának minden-esetre még csak a kezdetén tartunk, de komoly és tekintélyes elmék máris olyan perspektívákat rajzolnak elénk, amelyeket néhány évtizeddel ezelőtt még könnyedén a regényes képzelet termékei közé soroltuk volna. S hogy ez a folyamat, amelynek figyelői vagyunk, valóban szép és pompás, ebben az érzésben és tudatban erősíthetett meg minket, katolikus hívőket, a Szentatyának az a közlése, hogy ő imádkozik az űrhajósokért, akik közvetlen bajvívói a „történelmi győzelemnek”.

Ami től ebből lényeges tanulságként levonhatunk, kétségkívül az, hogy mennyire nincs okunk nekünk a hitünket félteni az „egék” ostromától. „Töltsétek meg a földet és vessétek magatok alá” — mondotta az Űr, vessétek magatok alá a földet és mindazt, ami körülötte van: a határtalan térségeket is, a végtelen nagynak és a végtelen kicsinynek egész egyetemét. Amikor tehát az ember eszerint jár el, semmiképpen sem kerülhet szembe Teremtőjével, aki minden vonalon az állandó haladást tette feladatává.

Louis Rétif, a jeles teológus, írja, hogy 1961 áprilisában, amikor mindenki Gagarin grandiózus teljesítményéről beszélt, a párizsi metrón egy ismeretlen utas csak úgy hirtelenében ezekkel a szavakkal fordult feléje: „Kemény csapás maguknak!” Kijelentésének nem volt támadó éle — teszi hozzá Rétif —, inkább valami „együttérzés és némi szánakozás” rezdült a hangjában. Ebből a kis jelenetből kiindulva fejti ki Rétif, hogy keresztény oldalon is nyilván hibának kellett lennie, ha a nem-hívók részéről annyira általános lett a természettudomány szembeállítása a vallással, a tudományos haladás szembeállítása Istennel. S a hibát abban véli megtalálni, hogy igen sok hívő gondolatvilágában hamis képzetek uralkodnak a keresztény misztériumok felől, ami azután csak táplálja a nem-hívókban a vallás lenézését, vagy az irányában való el-lenségességet. Idősebb példaként hivatkozik Rétif az Űr Jézus mennybemene-telének misztériumára.

„A mennybemene-tel — írja — nem Krisztus felszállása volt arra a kar-zatra, ahol igazi hazája, a mennyország helyezkedik el. És az a menny is, amelyről az evangélium beszél, nem az a látványos terem-féle, mérhetetlen

és kényelmes csarnok, amelynek alapjai a kék levegőően nyugszanak, s ahol a választottak ragyogó szárnyú angyaloktól és arkangyaloktól körülvéve azzal töltik idejüket, hogy az Örök Atyát és az ő jobbján ülő Krisztust szemlélik. A menny ilyen felfogására mi azt mondjuk: nem, határozottan nem, már azért sem, mert ellenkeznek a mi emberi méltóságunkkal, a szabadsággal és tevékenységi hajlammal megáldott ember méltóságával. Ez a menny nem létezik s nekünk semmi szükségünk reá. És ha a szputnyikok és kozmikus rakéták ennek a mennynek nem-létézéséről tudósítanak, semmi baj: egy ilyen menny soha sem tette részét a mi hitünknek. Az a menny, amely nekünk megígértett és ahol Krisztus helyet foglalt, egy szellemi valóság, más módon valóságos és élő, mint a mi anyagi és testi valóságaink. A menny a mi bebocsátásunk Isten körébe, az egyesülés vele, a mi részesedésünk bölcsességében, hatalmában, szépségében, munkájában. Ez a menny a mi igazi vágyakozásainknak mindig csordultig menő, de soha ki nem merülő kielégülése, olyan módon, amely még ismeretlen és titokzatos előttünk. Ez a menny már megkezdődött az Isten életével bennünk. A menny előbb a mi magunk bensejében van. S ennek a hitigazságnak semmi dolga a természettudománnyal. Természettudomány és hit két különböző terület...”

Mint már nem egyszer behatóan megtárgyaltuk folyóiratunkban, távol áll tőlünk, mai katolikusoktól, hogy alábecsüljük a tudomány és a technika óriási fontosságát, vagy, hogy bármi okból fékezni kívánjuk lendületes iramát. Mi csak meg vagyunk győződve arról, hogy a tudomány egymagában nem adhat végső magyarázatot az emberre, s állítjuk, hogy a természettudomány épp úgy nem döntheti meg Isten eszméjét, mint ahogy nem „bizonyíthatja” matematikai szükségszerűséggel Isten létezését. Mi tehát azon az állásponton vagyunk — s éppen ezt fejezte ki most számunkra a legmagasabb hitbeli tekintéllyel XXIII. János pápa —, hogy az ember, amikor birtokba veszi és mindinkább akarja venni a világért, semmiben sem sérti Isten jogait, még akkor sem, ha ennek során éppen ő ellene próbál érveket találni. A mi szemünkben ugyanis az ember a kozmosz meghódításával is új és egyszerű módon azt igazolja, hogy Isten képére és hasonlatosságára teremtetett. Az ember lépésről-lépésre felfedezte a tüzet, az írást, a gőzgépet, az elektromos energiát, az atomerőt, az interplanetáris térséget és rövidesen eléri a Holdat... „És Isten látta, hogy jó...” Miként a szerető apa büszke fiának iskolai előmenetelére, Isten is büszke, hogy az ember egyik felfedezést a másik után éri el.

Hitünk szerint Isten az embert szabad szellemmel ajándékozta meg, azért is szárnyalhat az ember folyvást magasabbra. Ám ugyancsak hitünk szerint, amiért szabad szellemként tűnt elő a földön, azért is eshetett bűnbe, élhetett vissza legnagyobb adományával. S az „eredeti bűnnek” ez a tana meg is magyarázza számunkra azt a tapasztalati tényt, hogy a „rossz” ott fészkel valamennyiünk szívében. Mert hogy ez tapasztalati tény, bizonyítja az is, hogy nem mi vagyunk az egyedüliek, akik veszélymozzanatokat is látnak a tudományos és technikai haladásban. „Ember vagyok, aki félek, és meg szeretném osztani félelmemet másokkal is” — írta egy nagy fizikus az első atombombák robbanása után. Az ateista Jean Rostand pedig nemrégiben ezeket mondta: „Attól tartok, hogy a tudomány előbb tett istenekké minket, mielőtt igazán emberekké fejlődtünk volna.”

Ha megbízhatunk a tudományos számításokban, amelyeknek helyességét szakemberek állítják, akkor valahogy nagyon úgy fest a helyzet, hogy az embernek évezredekre volt szüksége, amíg a kőkorszakból eljutott az atomkorba, ma viszont néhány óra is elegendő lenne arra, hogy az atomkorból visszazuhanjon a kőkorszakba. S ez a lehetőség az, amibe nem nyugodhatunk bele. Ez a lehetőség az, ami ellen a józanul gondolkodóknak össze kell fogniuk az egész világon, tekintet nélkül arra, hogy mi a nézetük a végső dolgok felől és hogy a társadalmi rendszerek közül melyik a kedvezőbb előttük. Ennek a történelmi szükségességnak adott messzehangzó kifejezést legutóbb Moszkvában a leszerelési és béke-világkongresszus, amelynek határozataira és javaslataira nem térhetünk vissza elégszer. S mint nyilatkozatában olvashattuk, erre szólított fel most Rómából is XXIII. János pápa: „a szilárd emberi testvériség felé vezető őszinte és békés fejlődés” munkálására. (Miheltes Vid)

A HETVENÉVES JUHÁSZ KÁLMÁN. A magyar katolikus egyháztörténetírás egyik legszorgalmasabb, legmozgékonyabb és legtöbb irányban érdeklődő művelője, Juhász Kálmán, ezévi augusztus 25-én töltötte be életének hetvenedik esztendőjét. Ennek a hetven esztendőnek egyharmada a munkára való gondos felkészülésben, kétharmada pedig állandó munkában s ennek keretében egyháztörténetírásunk több töretlen területének belterjes művelésében telt el. És nem kétséges, hogy a két életszakasz munkakörének sikeres betöltése szorosan összefüggött egymással: Juhász Kálmán nyilván azért tudott egyháztörténetírásunk kiválóságai közé emelkedni, mert előtte bőségesen felvértezte magát mindazokkal a tárgyi és módszertani ismeretekkel, melyek választott munkaterületének eredményes megmunkálásához elengedhetetlenül szükségesek voltak. A teológiát az átlagosnál jóval magasabb szinten, a bécsi Pázmáneumban (1910—14) és az Augustineumban (1915—16) végezte, történelmi műveltségének alapját viszont a már régóta európai hírbén és tekintélyben álló Osztrák Történeti Intézetben (*Institut für österreichische Geschichtsforschung*) vetette meg. Végül, hogy felkészültsége teljes legyen, a teológiai és filozófiai doktorátus mellé a középiskolai tanári oklevelet is megszerezte.

Sok pályakezdő lársával szemben nagy előnye volt, hogy az első pillanattól kezdve tisztában volt adottságaival és feladatával. Ő ugyanis azon kevés számú történetíróink közé tartozik, akik mindjárt első lépésükkel elkötelezték magukat egy pontosan körülhatárolt munkakörnek és mellette minden csábítás ellenére rendületlenül kitartottak. Így például *Pauler* Gyula nevének hallatára önkéntelenül az Árpádok, *Pór* Antalénak az Anjouk, *Salamon* Ferencnek a török hódoltság korára gondolunk. És nem kétséges, hogy a tudományt ezek a „megszállottak” viszik előbbre. Mert annyszor és annyiféle szempontból búvárolják át kutatási területüket, hogy keresetlenül is újabb és újabb adatok, vagy legalább újabb értékelési szempontok bukkannak eléjük.

Juhász Kálmánt joggal sorozhatjuk a tudomány megszállottjai közé: szerencsés tapintattal mindjárt elindulásakor olyan témakör mellett kötötte le magát, mely nemcsak érdekes és újszerű, hanem azonfelül jellegzetesen magyar is volt. A *licentiat*us intézményére gondolunk itt, mely valamikor nagy szerepet játszott a magyar katolikus egyház életében, amelyet azonban az utolsó kétszáz esztendő alatt sikerült olyan tökéletesen elfelejtenünk, hogy még a nevét is úgy kellett kiásni. Ma már éppen Juhász Kálmán kutatásaiból tudjuk, hogy a licentiatusok többnyire iskolamesterek, vagy félbemaradt diákemberek voltak, akik az illetékes egyházi hatóságok felhatalmazása (*licentia*) alapján a hódoltsági területek kétségbeejtő paphiányának enyhítésére vállalkoztak. A licentiatusok végezték mindazokat az egyházi funkciókat, amelyekhez nem volt okvetlenül szükséges a papi felszentelés. Tehát kereszteltek, eskettek, temettek, felolvasták a szent leckét, evangéliumot, esetleg prédikáltak, végezték a szokásos ájtatosságokat, körmeneteket vezettek, hitoktattak, s gondoskodtak róla, hogy súlyos beteg hiveik illő egyházi ellátásban részesüljenek. Számukra jellemző adatként említhetjük, hogy *Pázmány* Péter a maga idejében, tehát a XVII. század huszas és harmincas éveiben az esztergomi egyházmegyében átlag két licentiatust számított egy-egy felszentelt papra.

Juhász Kálmán még bécsi egyetemi hallgató korában írta első licentiatustárgyú tanulmányát a *Czapi*k Gyula szerkesztésében Temesvárott megjelenő *Havi Közlöny* számára (1915). Az első fecskét azután gyors egymásutánban követték a többiek. A legkülönbözőbb folyóiratok hasábjain megjelent cikkeik lényegükben mind ugyanazzal a tárggyal foglalkoztak, de mindegyik más és más oldalról, más és más helyi és időbeli adottságokba beágyazva tekintette azt. Még nagyobb nyomattékkal esett latba az a körülmény, hogy a közben fáradhatatlan szorgalommal folytatott levéltári kutatások eredményeként folyvást bővült és színesedett a feldolgozott anyag. Ilyen előzmények után született meg a magyarországi licentiatusok mindmáig legkimerítőbb és legmegbízhatóbb története. (*A licentiatusi intézmény Magyarországon*. Budapest, 1921.)

Mikorra azonban idáig jutott, Juhász Kálmán már javában dolgozott másik, még sajátabbnak érzett és egész további életét gazdag tartalommal kitöltő munkaterületén, a *csanádi püspökség* történetén. Első idevágó tanulmányát még 1916-ban jelentette meg. (*A verseci esperesség betöltése 1743-ban*, Temesvár.) Az átváltás természetesen nem, történt máról-holnapra. A súlypont

még évekig a licentiatuson maradt és csak a huszas évek elején tolódott át az egyházmegye múltjának alaposabb és kiterjedtebb kutatásokat igénylő nyomozására. Az ifjú tudós itt is a licentiatusoknál jól bevált módszerét követte: a részletek felderítésén kezdte és csak fokozatosan tért át a részleteiben feltárt anyagnak szerves formába öntésére. Egyéniségének és mozgékony természetének különben is jobban megfelelt ez a parcellázó, mint rögtön sommázó módszer. Cikkeinek elhelyezése nem okozott neki nehézséget. Nemcsak a kimondottan katolikus irányú, hanem a világnézileg közömbös folyóiratok is szívesen megnyitották előtte hasábjait. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a katolikus történétírók közül évtizedeken át az ő neve szerepelt legtöbbször és legtöbbször. Egyházi beosztása — 1916—22-ben tábori lelkész, 1922—23-ban püspöki szertartó és szentszéki jegyző, 1923—36-ban nagyszentpéteri (Sanpeterumare, Gross Sankt Peter), 1936—52-ben kübekhazai plébános volt s végül szegedi teológiai tanár lett — legkevésbé sem korlátozta irodalmi tevékenységét. Az anyag így folyvást gyűlt és hova-tovább elérkezett rendszerbe foglalásának ideje.

Szerzőnk itt is módszeresen és körültekintéssel járt el: mielőtt a püspökség összefüggő történetének megírásához fogott volna, előbb a területen valamikor fennállott intézmények működéséről nyújtott részletes tájékoztatást. (*Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*, Bp., 1926. *A csanádi székeskáptalan a középkorban*, Makó, 1941.) Csak ezután fogott hozzá tulajdonképeni életműve kiviteléhez. Anyaggyűjtése alaposságának és kimerítő bőségének szemléltetésére legyen elég annyit említenünk, hogy nagy műve hatodik kötetének függelékében a kéziratos és nyomtatott források felsorolása nem kevesebb, mint negyven oldalt tölt ki. Szerencsére kiadó is akadt a munkára. *A Csanádvármegyei Könyvtár* jószemű szerkesztő: Eperjessy Kálmán és Árva János készségesen vállalták megjelentetését. *A csanádi egyházmegye történetének* első kötete 1930-ban, nyolcadik kötete 1936-ban került ki a sajtó alól. Az utolsó két kötet, bár már készen állanak, eddig még nem jelent meg. A nagy munka tehát egyelőre torzó, de ez semmit sem von le abbéli érdeméből, hogy Koller József (Pécs), Bunyitay Vince (Nagyvárad) és Gefin Gyula (Szombathely) nagyszabású monografiái után negyedik egyháztörténetünk, mely anyagának teljessége és feldolgozásának módszeressége tekintetében egyaránt kifogástalannak mondható. Különösen összefoglaló fejezeteit kell kiemelnünk, mint amelyek országos viszonylatban is sok értékes kulturtörténeti adatot tartalmaznak.

Ezzel azonban még megközelítőleg sem merítettük ki Juhász Kálmán sokágú-bogú irodalmi működésének ismertetését. Eddig ugyanis csak magyar nyelvű munkáiról szólottunk. Pedig ő kezdettől fogva német nyelven is figyelemreméltó munkásságot fejtett ki. (Első német nyelvű dolgozata a linzi *Theologische Quartalschrift* 1916-i évfolyamában jelent meg.) Hosszú bécsi tanulása és többrendbeli tanulmányútja során — Ausztrália kivételével valamennyi világrészben megfordult — tömördek ismeretséget és összeköttetést szerzett s részben ennek kell tulajdonítanunk, hogy a legtekintélyesebb német folyóiratok is szívesen nyitották meg előtte hasábjait. (*Historisches Jahrbuch, Römische Quartalschrift, Theologie und Glaube, Franziskanische Studien* stb.) Katolikus történétíróink közül külföldi folyóiratok lapjain évtizedeken át az ő nevével volt legtöbb alkalmunk találkozni. Német nyelvű cikkei általában magyar cikkeinek, sok esetben nagy egyházmegyétörténeti kiszakított fejezeteinek fordításai, úgyis mondhatnók, javított és bővített átdolgozásai voltak, de tetemes számmal akadt közöttük eredeti, és illető folyóirat érdeklődési köréhez alkalmazott tanulmány is. Ám akár az egyik, akár a másik kategóriába tartozott, mindegyik cikk ugyanazt a célt szolgálta: a magyar egyháztörténet, általánosságban szólva a magyar művelődéstörténet problémáira igyekezett felhívni a külföldi kutatók figyelmét. És nem eredménytelenül. Hogy például a török hódoltság leírhatatlan vallási elesettségéről ma már világosabb képe van a külföldi történétírásnak, azt szinte kizárólag az ő licentiatus-tanulmányainak köszönhetjük.

Ilyen gazdag és sokoldalú munkásság után mindenki természetesnek találja, ha Juhász Kálmán hetvenedik életéve betöltése után az „Exegi monumentum aere perennius” jöleső öntudatával pihenőre térne. Aki azonban fél-

század alatt annyira beleélte magát az alkotó munka lázas lendületébe, annak majdnem lehetetlen elszoknia tőle. A jelek szerint Juhász Kálmán nem is szándékozik ezt tenni. Mert íme, hazai és külföldi folyóiratokban ma is egy- másután jelenteti meg kiterjedt forrástanulmányokról tanúszkodó cikkeit. Mikor tehát születése hetvenedik évfordulóján a múltira vonatkozólag a magyar ka- tolikus történetírást legteljesebb elismerését és köszönetét tolmácsoljuk neki, ugyanakkor a jövőre nézve szeretettel kívánjuk, hogy a Gondviselés tartsa meg továbbra is lobogó munkakedvét és adjon neki bőséges alkalmat még feldolgozásra váró témáinak kiérlelésére és nyilvánosságra hozására.

(Balanyi György)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Mohács előtti világi költészetünkben csak gyér, jórészt töredékes emlékek maradtak fenn. Sorukat természetesen Gerézy Rabán most megjelent, régen várt könyve, *A magyar világi líra kezdetei* sem szaporítja új felfedezésekkel; az eddig ismert anyagot azonban új szempontok szerint vizsgálja, minden esetben, mint mondja, „a legfontosabb gyökérproblémákra” keresve választ, vagyis arra, „hogyan miképp jött létre ez a műköltészet? melyik osztályon belül és érdekében? kik, mik, milyen műveltségűek voltak létrehozói? ki volt a közönsége?” Olyan kérdéseket igyekszik tehát tisztázni, amelyekkel az előtte járt kutatók vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésbé foglalkoztak; érthető, ha utánuk — egy Szilády Áron, Horváth Cyrill, Horváth János, Kardos Tibor után — is nemcsak, hogy sok újat tud mondani, hanem ezt a csak szórványos emlékeiből ismert költészetet életre is tudja kelteni, társadalmi környezetébe helyezve a költőt, társadalmi funkciójában szemlélve a költészetet.

Mindehhez hat, részben csonka versszöveg és három virágének-törmelék vajmi szűkös anyag — ennyi hiteles emlékünkből maradt Mohács előtről (mert a pesti gyerekek Mátyás megválasztását propagáló utcai éneke Székely István későbbi szerzeménye Thuróczy krónikája alapján); de ez a kevés már elég, ha a kutató olyan alaposan, a kapcsolatok és analógiák olyan lefegyverzően széleskörű ismeretében, témája legrejtettebb részletein is oly szuverénül uralkodva fogja vállatára a ránk maradt emlékek minden egyes sorát, kifejezését, szavát, ahogyan Gerézy Rabán teszi. Főként ismeri nyelvemlékeinket, s egy-egy versbeli jelző, kép, szólam elemzésekor csak úgy seregleznek tolla alá a kódex-irodalmunkból vett párhuzamok; épp ily biztosan mozog későbbi, a középkori kezdeményekből kifejtett költészetünk területén, akár Tinódiról, akár Balassiról, akár Szkárosi Andrástól van szó; a humanista irodalom stílus- és életformáit épp oly avatott szemmel tekinti át, mint a középkoréit, s ebben is az egyházi irodalomban épp oly pontosan tájékozódik, mint a goliárdok, vágáns diákok költészetében; egyszerű latin tudása, imponáló jártassága mind a biblikus-egyházi, mind a klasszikus-humanista latinban nem egy hely szabatosabb értelmezéséhez, nem egy eddigi tévedés eloszlásához segíti hozzá. Ez utóbbira bőven lehetne tanulságos és mintaszerű példákat idéznünk; utaljunk csak a legszebbek egyikére: a *Szent László ének* „Fejedben kele” kezdetű szakaszának, s e szakasz latin eredetijének (Tuque fulcitus) s ez eredetiben szereplő „kulcs-szavak” használatának és jelentésének vizsgálatára, az Énekek Énekéből vett kifejezések kinyomozásában a költő, egyházi-tudós voltának bizonyítására, s mindezek alapján annak a — középkori irodalmi viszonyaink ismeretében egyébként sem túlzottan valószínű — hiedelemnek immár vitathatatlan megcáfolására, amely szerint e *László-ének* eredetije nem a latin himnusz, hanem a magyar, s a latin csak másodlagos: fordítás volna. Ahogyan ezt a cáfolatot pusztán a két szöveg, latin és magyar „filológiai vizsgálatából, szövegkritikájából” fölépíti, az nemcsak szellemes, nemcsak érdekes, nemcsak meggyőző, hanem egyúttal olyan remek módszertani példa is, hogy bizvást „kötelező olvasmányul” lehetne ajánlani filológus-jelölteknek.

Gerézy Rabán három csoportra osztja a Mohács előtről ismert gyér anyagot, mely egy kétségtől számottevő költészetből maradt ránk hírnem- donák; megkülönböztet deák típusú énekeket, egyházas típusú világi énekeket, végül vágáns típusú énekeket. Kik, mik, milyen műveltségűek e költészet létrehozói? Jórészt deákok; de ki a „deák”? A tizennegyedik század harmadik harmadára kialakult világi értelmiségi réteg tagja, a hazai iskolák neveltje;

„középfokú” iskolát végzett, megtanulta a triviumot, ért valamennyire a quadrivium tárgyaihoz, szerzett némi hiteleshelyi gyakorlatot, és van bizonyos jogi tudása. Természetesen nem minden deáknak, „literatusnak” egyforma a műveltsége. „Nem. Ezt színezte, hogy az illető deák a triviumból, illetve quadrivumból mennyit végzett, melyik iskolába járt, hisz a káptalani, konventi, városi és plebániái egymástól szintben különbözött, azonkívül a színvonal még az ott tanítók képzettségétől is függött. Egy azonban elfogadható: a deáknál a grammatikai végzettséget kell az alsó határnak tekintenünk.”

Iskolába kezdetben az jár, akit papnak szánnak. Később azonban mind többen és többen végeznek iskolát, s így mindegyre népesebb lesz az írástudó „intellektuális réteg” — (az írástudás fokozatos laicizálódásának s az írástudó réteg fokozatos szélesedésének folyamatát egy ritkán emlegetett nagy tudósunk, Hajnal István tette vizsgálatai tárgyává; Gerézdi Rabán utal is rájuk); — s ha kezdetben az írni tudás (ami nem pusztán betűvetést jelent, hanem bizonyos stilisztikai, oklevél-, levél-, stb. fogalmazási ismereteket is) eleve bizonyos kariert biztosít, mert írástudókban „szükséglet” van, s a kancelláriák főlszívják őket: több minél többen lesznek a tanultak, részben a „kereslet” ösztönzésére, annál nagyobb a konkurrencia, annál kevesebb az előnyös hely, annál inkább telítődik a pálya, s az írástudónak annál inkább be kell érnie kevésbé tekintélyes állásokkal. Ilyenek pedig egyre bővebben kínálkoznak, részben éppen a fejlettebb ügyviteli igénylő gazdasági fejlődés következtében. A tizenötödik század végén például már tudunk olyan „deákról”, aki jobb híján hírdírnoknak megy. Mások nemes urak udvarában helyezkednek el, gazdaságuk vezetésében, ügyeik intézésében visznek szerepet.

A deák, aki ura után él, természetesen testetül-lelkestül urát szolgálja. Urát szolgálja tollával is. Gerézdi Rabán szépen és meggyőzően mutatja meg, hogyan lesz a deák, társadalmi függőségénél fogva, ura érdekeinek szócsöve, propagátora. Melyik osztályon belül, melyiknek az érdekében jött létre kezdő korát élő világi líránk? Itt a válasz: a nemességen belül és a nemesség érdekében. S kikhez akar szólni, milyen közönséghez? Természetesen ahhoz, amelyet a költő-énekszerző ura mellé, ura érdekeinek szolgálatába kíván állítani, pártjába akar szervezni: a nemesekhez, mégpedig a köznemesekhez.

A költő egy-egy nemesúr familiárisa; nem országos érdekeket tart szeme előtt; „a familiáris jellegnek megfelelően deák énekeink (énekek: énekszóra való előadásra készültek) zömükben helyi érdekűek, szűkebb kört érdeklőek lehetnek”, s csak akkor egyetemesebbek, ha az énekszerző által képviselt patrónusi érdekek országossá emelkedtek, mint *Geszti László énekében* láthatjuk, vagy utóbb, a tizenhatodik század közepén e deák-énekhagyomány folytatójánál, Tinódi Sebestyennél.

Mohács előttről három ilyen deák típusú ének maradt fenn. Az egyikben bizonyos Gergely panaszkodik el Jaksics Demeternek, Mátyás lemészárolt követének „veszedelmét”, s egyben saját balsorsát is, ami ura elvesztésével érte (sokáig, tévesen, mint Both János veszedelmén szerzett siraloméneket tartotta számon irodalomtörténetírásunk e verset). A költemény személyes bevezető része egyben utal a familiáris-deák-versszerző fölöttébb labilis helyzetére: urától függ, s ha urát elveszti, „társadalmi talaját” is elveszítheti vele; könnyen lehet, hogy az ura mellett remélt fölemelkedés helyett „lezüllik”, lecsúszik a hivatásos énekmondók félig-meddig társadalmon kívüli rétegébe. „Gondom nekem, jó nagy Isten, mastan nem volna, — feleimnél tisztességöm tudom, nagy volna, — hogyha az én szolgált uram meg nem halt volna” — kezdi énekét; s a második sor az énekmondó társadalmi helyzetére is vet némi fényt: Jaksics Demeter kárvalott familiárisának „feleinél”, nyilván kisnemes „osztály”-társainál alaposan megcsappanhatott „tisztessége” azzal, hogy állásából kicsöpönve énekmondásra kényszerült.

A másik Mohács előtti deák-ének Beriszló Péter „veszedelméről” szól; Szabatkai Mihály deák szerezte 1515-ben, Szent György nap vigiliáján, „egy nagy jó kedvében”, valószínűleg bor mellett. A „pispek veszedelmén” bánkódva egyúttal a híres veszprémi főpap vitézi érdemeinek is emléket állít a vers javát kitevő, betétszerű „szancsák vajda” énekében, aki fogságában elmondja, „haj, hogy veszék, szégyent vallék én bátorságomban, — egy pap miatt nagy kárt vallék én vajdaságomban”, s ezzel mintegy hitet tesz a törökverő „pap

bán" nagyságáról. A vers stílusát, többek között szűkös jelzőhasználatát vizsgálva Gerézdi Rabán a következő fontos megállapításra jut: „Nincs egy kifejezése, nincs egy fordulata vagy szólama, amely nem a közös kelléktárból kölcsönzött volna. Igaz, énekének egyik költészettörténeti jelentősége is ezzel kapcsolatos. Egy kis túlzással ugyanis azt állíthatjuk, hogy Szabatkai Mihály egész „vitézi” kifejezés- és szólamkincsét viszontlátjuk Tinódinál: főként Sebő deák lírai fogadású „telmei”-ben; valamint magasabb művészi fokon — Balassi *Katonaénekében*.” Nem azt jelenti ez, mintha Szabatkaitól kölcsönöztek volna; „de azt igen, hogy Mohács előtt, a török veszedelem árnyékában... oly gazdag „vitézi” költészet virágzott, amely kialakította saját szólamkincsét és költői terminológiáját. S ez a költészet, amelynek Szabatkai Mihály éneke Mohács előttről egyetlen fennmaradt lírai darabja, tovább élt, tovább hatott Mohács után is, éltető hagyománnyá vált.”

Még egy érdekessége a versnek: a „szancsák vajda” szájába adva ugyan, de megtaláljuk benne azt a gondolatot „a magyar vitézi énekköltés kelléktárából”, mondja Gerézdi Rabán, hogy az igaz ügyért harcoló végvári vitéz föláldozott életéért kárpótlásul a másvilági üdvösséget kapja. Tinódiból hoz ehhez párhuzamokat, s utal Zrínyire, akinek eposzában „a vitézi énekköltés eme közhelye ebből a hagyományból került”. Tegyük hozzá: a szerző meggyőzőnek tetsző okfejtése szerint Szabatkai nem a veszprémi püspök egyelőre még háborítatlan birtokainak lakosaihoz szól, hanem a Beriszló báni joghatósága alatt élőkhöz: a déli végek népéhez, s magyarul természetesen ezek közt is a magyarokhoz, akik ezidőtájt nagyobb tömegben a Szerémségben éltek. Nem ugyanannak a törökökkel szemben kialakult közös horvát—magyar mentalitásnak egyik, korai nyomával találkozunk-e itt, amelyre nemrég Képes Géza Zrínyi verseléséről szóló tanulmányát ismertetve utaltunk?

A harmadik Mohács előtti deák ének „valóságos politikai szózat”, mint már Horváth János megállapította; Geszti László diák, Várdai Pál egri püspök, később esztergomi érsek familiárisa írta az 1525-i június—júliusi hatvani országgyűlés alkalmával az úgynevezett udvari párt érdekében, a török veszély árnyékában, s a köznemesi igényekkel szemben a központi hatalom és nemzeti összefogás szükségét hangoztatva. Ez a mai szemmel nézve „elégge jelentéktelen költői alkotás”, mint Gerézdi Rabán mondja, költészettörténetileg mégis fontos: „a politikai mondanivaló, a meggyőzést szolgáló érvek csoportosításában oly biztonságot, viszonylagos kiforrottságot és rutint árul el, hogy egy már kialakult és bevált fordulatokat közkincsévé használó, sablonokban gazdag, nagyobb múltra visszatekintő politikai énekköltészet meglétét tételezi fel, helyesebben mondva bizonyítja, amely kiváltképp a Jagello-korban, a fő- és köznemesség közt dúló rendi harcok idején, a szembenálló felek kezén a gyakori használatból csiszolódott ki, vált hatékony propagandaeszközzé.”

Mindennek összegezése: „A deák vers, amely Mohács után, Tinódi költészetében éri el kiteljesedését, már Mohács előtt megtalálható teljes kialakultságában és differenciáltságában.”

Ahogy Gerézdi Rabán adatok, oklevelek dzsungelében a deák énekek szerzői után nyomoz: nemcsak megannyi kitűnő történész-filológusi teljesítmény, hanem a vadászat izgalmaitól fölerő élmény is az olvasónak. Az pedig, ahogyan a költészet stereotip készletét, jelzőit, közhelyeit — mint ő mondani szereti: szólamait — vizsgálja, tanulságul is, figyelmeztetésül is szolgálhat azoknak, akik az efajta szempontok érvényesítésekor, miért, miért nem, rögtön előállnak a „szellemtörténet” vádjával, abban a tévhitben, hogy aki a kifejezés módjait s eszközeit boncolva állapít meg bizonyos korszerűen közös vonásokat költőkben és művekben, s aki irodalomtörténetet írva az irodalommal foglalkozik, ahelyett, hogy annak örven újra elmondandó, többnyire rosszul, azt, amit a gazdaságtörténeti munkák jól elmondanak — az menthetlenül szellemtörténész. — De hagyjuk a polémiait és térjünk vissza Gerézdi Rabán könyvére. Bizonyára illetlen vakmerőség volna, ha ekkora szaktudással vitába akarnék szállni a magam gyér ismereteivel; nem is volna min vitatkoznom. Egy-egy helyen azonban a könyv olvastán némi ellenkezés ébred bennem; a tudós szerző bizonyára nem veszi rossz néven, ha erről is beszélek.

Én, mint olvasó — s most nem mint könyvének, hanem a könyvében tárgyalt verseknek, s elsősorban a „deák típusúaknak” olvasója — nem tudom

mindenestül osztani Gerézdi Rabán kissé — ha jól értettem — „lenéző” véleményét e deák versek iránt. Tudom, a deák költő „nem felszabadult, erős egyéniség, hogy önállóan, más akarattól függetlenül érezzen és gondolkodjék, s hogy legbensőbb egyéni érzeit, gondolatait, politikai véleményeit megörökítendőkné, közérdekűeknek tartsa. Szerencsés esetben is csak a lírai „helyzetdalig” jut el, mint azt a *Cantio Petri Berislo* betéjtében, a „szancsák vajda énekében” tapasztaljuk. Beleéléssel, közvetve tud csak finomabb lírai érzéseket kifejezni. Mélyebb líraiságot — jellemző módon — csak az őt deformáló familiárisi kötöttségből való kizuhanása vált ki belőle, mint azt *Gergely éneke* példázza.”

Ne menjünk bele annak a bonyodalmas kérdésnek a taglalásába, vajon „legbensőbb egyéni érzeit, gondolatait, politikai véleményeit” mikor kezdi a költő megörökítendőnek tartani — ki tudja, igazában nem csak a romantikával-e; ne vitassuk, hogy vajon a familiárisi kötöttségtől el nem nyomorított, társadalmilag viszonylag független humanista költő mennyiben fejez ki benső egyéni érzelmeket; s hogy egyáltalán mennyiben ideálja a kor költőjének a benső, egyéni érzelmei kifejezése, s mennyiben az, hogy éppenséggel ne egyéni érzelmeiket fejezzon ki, hanem „utánozzon”. Pillanatnyilag nem erről van szó, hanem arról, hogy Gerézdi Rabán sommás ítéletét egy kicsit túl szigorúnak érzem; igaz, nem pontosan ugyanegy szempontból nézzük a dolgot. Abban teljesen egyetérték vele: a deák költő függő helyzetben van és kiszolgál. De valami ilyesmit tennék hozzá: akarva-akaratlanul. Akarva, tudatosan szolgálhatja ura regionális, vagy szélesebb körű érdekeit. De szolgálhatja „akaratlanul”, önként, odaadásból is, nem haszna reményében, hanem vonzalomból, meggyőződésből (mint talán Geszti László, őszinte líraisággal. A pusztá tényen: hogy szolgál és kiszolgál, ez természetesen mit sem változtat; társadalmi függősége változatlanul ugyanaz. De nem biztos, hogy ugyanaz lesz a lírai „hangvétele” is, ha szívéből, vagy ha csupán megbízásból, érdekből, szolgálatból beszél. Más lesz az „ihlet” hőfoka, minősége — bármily anakronizmus is ebben a korban és ebben a deák költészetben ihletről beszélni. Elolvassom Beriszló Péter veszedelem-énekét; én ebben őszinte, meleg, magas rezgésszámú líraiságot érzek. Magasabbat, mint nem egy tizenhatodik századi utódánál; magasabbat, mint nem egyszer Tinódinál. Törést sem érzek az ihletben: a hang, úgy hallom, egy magasságban cseng a tizenhat szakaszon át (nem számítom a tizenhetediket, a szerzőt s időt közlő „kolofont”). Nem is megvetendő, szép, tiszta magasságban. Az első sor hangütését végig győzi.

A „szancsák vajda éneke” itt csak lírai helyzetdal volna, s pusztán betét? Maga Gerézdi Rabán elemzi igen szépen, milyen jellemző ereje és funkciója van ennek a „betétnek”, mennyire szerves része a versnek, a — megint kissé anakronisztikusan — kompozíciónak. Megvallom, korához mérten kiválóan tartom ezt a kompozíciót, s a „helyzetdal” beleélt líraiságát már-már mesterinek, akkor is, ha többek között Gerézdi Rabán figyelmeztetéséből is tudom, hogy itt esetleg a Jakubovich említette elsőszemélyes énekmondó hagyomány fölhasználásáról, továbbéléséről lehet szó. Egyébként a helyzetdal-líraiság, a lírai beleélés semmivel sem kisebb értékű, csökkentebb fajsúlyú, mint a közvetlen, elsőszemélyes vallomás; sőt, esetleg lehet olykor éppenséggel magasabb hőfokú.

Érzésem szerint Szabatkai Mihály ama bizonyos Szent György nap „nemes kezdetén” nemcsak „nagy jó kedvében” volt, hanem fölöttébb szerencsés *költői* kedvében is. Tudom, hogy amit mondok, teljességgel tudománytalan; de ha nem is „tényszerűen”, de allegorikusan szinte hajlandó volnék azt a bizonyos „nagy jó kedvet” költői kedvnek, jól felfűlt ihletnek is értelmezni; aligha lehetett holmi lagymatag fuvalma a Szabatkai által talán névről nem is nagyon ismert Múzsának, amely erre a szép teljesítményre csiholta deákunkat — megíratta vele a százszorta művészibb és mesteribb szövésű, a „betétet”, a „lírai helyzetdalt” drámaian a versebe olvasztó *Szondi két apródjának* nagyon messzi, nagyon halk prelúdiumát. Nem kis érdem és teljesítmény világi líránk kezdetén, 1515-ben.

„E másodlagos líraiság is felemás: minduntalan ott kísért mögötte az epikum” — mondja a deák típusú énekekről Gerézdi Rabán. Amennyiben a „felemás” pusztá ténymegállapítás: ám legyen. Attól tartok, egy kicsit érték-

ítélet is. „Az előttünk álló műfaj nem tiszta: hibrid, az epikumnak és a lírának sajátos vegyülete.” De, kérdezhetjük, nem éppen ilyen-e ez a „műfaj”? Miért kell egy műfajnak „tisztának” lennie? Mihez mérjük egy-egy századokkal ezelőtti műfaj ideális „tisztaságát”? Egyáltalán, lehet-e a deák ének „tiszt”? Nem megszűnnék-e deák-ének lenni, ha az volna? S rováására írható, hogy ez a műfaj olyan, amilyen: *eseményt* „énekel” el hallgatóságának hangszeres kísérettel, lírai együttzéssel?

Ennyit a deák énekekről. Fennmaradt emlékeink második csoportja: az egyházas típusú világi énekek: a Szent Lászlóról szóló, meg a *Néhai való jó Mátyás király* kezdetű. A szerzők minden bizonnyal jó skolasztikus műveltségű, de a humanizmustól érintetlen szellemű papok. „A világi papság közép-étege és a szerzetesek” beérik a vulgáris latin irodalommal és költészettel — a költők közülük kerülnek ki, nekik írnak, mind vallásos, mind világi témájú verseikben, „s amikor ez a hazai vulgáris latin nyelvű költészet magyarra váltott át, valamikor a Mátyás-kor végén, magával hozta a latinak szinte minden rekvizitumát”. Az átváltás mintegy tetten érhető a *László-énekek*ben, melynek latinja is ránk maradt; ennek „elvilágiasodott rokona” a Mátyás-epitáfium, rokona formailag is: ezt is szaffikus tízesekben írták. — A *László-ének* elemzésének filológiai remeklésére már utaltunk; tegyük hozzá: amit a Mátyás-vers stílusával, stíláris „közhelyeivel”, s nem utolsó sorban a latin rímelés hatásával kapcsolatban olvasunk a könyvben, a magyar költészet-történetet java lapjai közé tartozik.

Következnek, utolsó csoportként, a vágáns típusú énekek: Apáti Ferenc *Cantilenája*, első fennmaradt verses szatíránk, a vágáns csúfoló-versek magyar példánya, jellegzetes középneimesi, jobbágy-ellenes szemlélettel, de friss, fürge költői készséggel megírva, s nyilván szintén egyetlen hírmondójaként egy dúsan virágzó műfajnak; meg a virágének-töredékek: a két sornyi *Soproni virág-ének*, az egy strófányi *Körmöcbányai táncszó*, meg a nemrégiben egy ősnymtatvány táblájából kifejtett táncének-törmelék, mely szakadozottságában is ritka költői szépségekkel lep meg. Természetesen nem népdalok ezek, hanem szerelmes vágáns-dalok, „műköltői” szerzemények, azoknak a testvérei nemzeti nyelven, amelyekből dús csokornyit őriztek meg számunkra a *Carmina Burana*, *Carmina Rivipullensia* s egyéb középkori gyűjtemények. Mindez majd Balassinál emelkedik „magas” költészetté — hogy hogyan, ezt a folyamatot, s egyáltalán az egész virágének-kérdést részletesen és kitűnően feldolgozza Gerézyi Rabán könyve. Ugyanígy Apáti szatíráját is; ezzel kapcsolatban minden megállapításával egyetérthetünk, legfőképpen azt kérdezhetnénk meg — anélkül természetesen, hogy a verset a legkevésbé is meg akarnánk fosztani jogosan kiemelt konkrét társadalmi mondanójától s „depolitizálni” akarnánk (amit már ominózus jobbágy-ellenes szakasza miatt sem lehet): — vajon nem kell-e mégis kicsit jobban megfontolni Horváth Jánosnak Apáti „játékos, tettető szépelgésű, példálódzva, huncutul tanácsolató” modoráról ejtett szavait. Ezek a szavak persze félrevezethetnek (s nem tudom, nem csak a fogalmazás miatt-e); a játékosság, huncutság emlegetése azt a hitet keltheti, hogy itt csak valamilyen könnyed verses mórlikálás-féléről van szó. Nem, ez a *Feddő ének* valóban oda-odacsíp, sőt vág is; de éppen előadásra bizonyos szeszélyességében, abban, hogy nem ragaszkodik „a gondolatmenet logikájához”, hogy egyszer csak abbahagyja a „logikus” kárpálási rendet s egy véletlen szó-ösztönzésre két strófán át is elidőzik a táncban pártájukat veszítő lányoknál meg a „csep-kéknél” — hálás, kedvelt témáinál a vágáns-költészetnek — s egyáltalán előadásának egész modorában, hangjában, még itt-ott a ritmusában is valami vágáns vershez és költőhöz illő „jó kedvben” való szerzetetést gyaníthatunk, olyasféle környezetet, mint amilyen a Gerézyi Rabán említette Tolnai Máté apát leveléből sejthetőleg például Bakonybélben is lehetett, ahol a reform ellen lázadó rakoncátlan szerzetesek cselédekkel együtt „mulattak a főapát háta megett”, gúnydalokat költve és énekelve róla. Nemesi politikai szatíra a *Cantilena*, de — mint „vágáns típusú ének” — ugyanakkor „játékos” is, vagy jobb szóval talán már szinte duhaj, mindenkin sorban végigcsapva, kivéve a nemességet — de vajon kikről szólt az akrosztikon tanúsága szerint elveszett kilencedik szakasz, a „csepkék” után és a pór jószágvesztését javalló gúnylódás előtt? végtére az sem lehetetlen, hogy éppen a pór szakállát tépó ne-

mesekről, azoknak is épp úgy megadva a magukét, mint a főuraknak, főpapoknak, apáturaknak.

Végül hadd tegyek még egy megjegyzést, hadd kockáztassak meg még egy ellentmondást. A Mátyás-epitáfium negyedik szakasza így hangzik:

*Akoron te lél oly igen drága,
téged kívána cse Prága,
meghervadozott szép zeld ága,
nem kellemetes neki virága.*

Azt olvasom róla Gerézdi Rabánnál: az első két sorhoz nem kell kommentár; ezeknek miértjét aztán a következő két sor adja meg, „ám az előre kitervelt, tiszta rímekhez való ragaszkodás miatt homályosan és nyakatekertten... E szimbólumot a próza nyelvére lefordítva: Csehország fájának zöld ága hervadásnak indult, vagyis az országot belső bajok emésztették...” Megvallom, egyáltalán nem találok se nyakatekertnek, se homályosnak a harmadik és negyedik sort; ellenkezőleg: a képes beszéd egyszerre sűrítettebben, plasztikusabban, közvetlenebbül, mert *költőiben* mond el valamit, amit le lehet ugyan fordítani a próza nyelvére, de nem érdemes, mert a vers költői nyelve jobban kifejezi a dolgot a prózánál. A versszerző „a jó rímek miatt” (melyek itt úgy bugyannak ki a nyelvből, olyan — meglepően — érett bőséggel és természetességgel, ahogy a mintakép latinból szöktak) a versszerző nem „nyakatekertséget” vállalt, hanem nyilván jó költő volt, mindenesetre gyakorlott költő, s a jelek szerint már eléggé kiírt hagyományra is támaszkodott; az adott esetben a *költőileg* legkézenfekvőbb megoldást választotta. S nem érzem a rímnek semmiféle kényszerét; ellenkezőleg, sugalló, könnyítő, szárnyat adó erejét érzem: azt, hogy föllebbenti a beszédet, szállni készíti, magasan a lompos próza fölött. Igen: „nem lebecsülendő jelenség” ez, s nemcsak a költői tudatosodásnak a jele, hanem bizonyos *numen adest*-nak is. Hogy ez a *numen* a jelen esetben pontosan „hol” van jelen? Úgy hiszem, leginkább éppen ebben az önként vállalt kényszerben, abban a bonyolult „játékban”, ahogy a rím a kifejezést sugallja, s ugyanakkor a kifejezés is a rímet — abban az egyszerre spontán és tudós művészetben, ahogyan a nyelvből kivirágzik önnön szépsége, e kettős szépség: együtt a hangzása is, a képe is.

Tovább, Apátival kapcsolatban olvasom: rím, ritmus, metszet érdekében „többször némi kompromisszumra kényszerül”, változtat a prózái szórenden; ahol nem mer direkt módon szólni, képes beszédbe búvik... Megint az az érzésem, hogy az ítéletet a próza felől fogalmazták, mintha a verses beszéd követendő eszménye a próza volna. Apáti nyersen, brutális közvetlenséggel szól a pórról, viszont óvatos képes beszéddel a főurakról, minthogy azoktól van mit tartania? Ha a próza „világossága” felől nézem, kétségkívül így van. De ha a vers felől, akkor nem; mert „költői nyelven” a tizenharmadik strofa legalább olyan erős, mint a maga „oratio recta”-jában a kilencedik, szakállrángatásra biztató. Egy kép: az erdő, melyen annyi „sok lika” van a *rókának*, azaz a sok nagyúrnak, hogy *agaraknak* (királynak, központi hatalomnak) nincs rajtuk „birodalmuk”, s pusztítják kedvükre a *nyulakat*, a náluk kisebbeket — ez a kép a maga költői „fogalmazásában” semmivel sem gyengébb, mint az a szakasz, amely közvetlenebb fogalmazásban a magát Sámsonnak állító pór kárán örül. S azt sem érzem, hogy a negyedik strofa úr-kárpálása „kevesebb leleménnyel, kevesebb művészi játékossággal előadva sokkal erőteljesebben hatna”; érzésem szerint éppen leleményes játékossága fokozza metszővé a gúnyt. — Egy szóval: a versnek megvannak a maga sajátos kifejezési eszközei, s versnek nem lehet a prózát tenni mértékéül. Más a vers „képes”, sőt esetleg zenei, hangzati (néha tudatos, sokszor ösztönös, szinte nyelv-sugallta), *közvetlen*, nem elsődlegesen logikai „világossága”; s ismét más a prózáé. S a költészettől felől nézve a dolgot a „fejlődés” általában az, hogy a vers fokozatosan elválva a prózától, fokozatosan meglesi s kialakítja a maga sajátos kifejező eszközeit és módjait.

Erre különben éppen maga Gerézdi Rabán utal, idézve Apátival kapcsolatban egyrészt Pesti Gábor, másrészt Sylvester János megjegyzését, azét a

„példázatos” (azaz képes, költői) stílusról, ezét a magyar nyelv „rejték kincséről”, képeiről s a magyarok „elméjének éles voltáról a lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis”. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. Szerencsés kézzel választotta a csak nyáron működő Körszínház idei bemutatójával Shakespeare: „II. Richárd”-ját. Nemcsak azért volt helyes a választás, mert egy a magyar színpadokon eddig méltatlanul mellőzött Shakespeare-darabot ismerhet meg általa a közönség (27 évvel ezelőtt, mindössze négy estén játszotta a Nemzeti Színház), hanem azért is, mert a „II. Richárd” a maga mozgalmas cselekményével, inkább a szívhez szóló líraiságával kiválóan alkalmas a Shakespeare korát idéző körszínházi és nyári előadásra egyaránt.

Shakespeare fiatalon, harmincéves korában írta ezt a darabot és érezhetően nem sokat töprengett rajta. A költő életének talán leggonddalánosabb időszaka volt a XVI. század utolsó évtizede, amikor királydrámáit írta. Erzsébet királynő uralkodásának is utolsó negyede volt ez a tíz év, amelyet minden tekintetben a konszolidáció jellemez. Az angol történelem egyik legvirágzóbb időszakaként tartják számon ezt az évtizedet, amelyben az anyagi jóléttel együtt nőtt a kulturális érdeklődés. Shakespeare darabjai ragyogóan mentek, alig győzte írni őket. Két-három drámát is írt ekkortájt évenként, és ha tehette, a könnyebb végéről fogta meg a dolgot. Átszerkesztette és átírta a véletlenül kezeügyébe került valamelyik históriás drámát vagy elbeszélést, amelyek akkoriban nagy számban forogtak közkézen Angliában. (Egy ország hatalmának, tekintélyének növekedésével mindig együtt jár a nemzeti öntudat gyarapodása is, s ez a nemzeti öntudat szívesen keres táplálékot és igazolást a történelem eseményeiben.) Valószínűleg igazuk van azoknak a Shakespeare-kutatóknak, akik szerint a „II. Richárd” is ilyen átírás, illetve újraköltés. Shakespeare akkoriban olyasféle szerepet vállalt az angol irodalomban, mint nálunk a nemzeti romantika megteremtésében Jókai. Izgalmas cselekményű drámákban dolgozta fel az angol történelem eseményeit, a véres trónviszályokat, s miközben igyekezett előkelő közönségét (élén a királynővel, akinek kegyeit mindvégig élvezte) minél jobban szórakoztatni, alkalmat talált arra is, hogy az egész lényét át meg átjáró mélységes humanizmusnak hangot adjon és a szerinte helyes és emberséges országlásról véleményét elmondja. Ugyanakkor nem feledkezett meg arról sem, hogy az ébredező nemzeti büszkeséget legyezzesse, aminek ragyogó példája az öreg John of Gaunt nagyszerű dikciója a „bevehetetlen” Angliáról, erről az „új Éden”-ről.

Később, az öregedő Shakespeare már jóval kevesebb illúzióval és sokkal több szépszisszel néz majd a hatalom gyakorlóira. A „II. Richárd” idején azonban még töretlen az optimizmusa. A darab hőse nem gonoszsága, elvetemültsége, démoni szenvedélyei vagy zsarnoki hatalomvágya miatt bukik el, hanem valamiféle szerencsétlen történelmi végzet folytán és bukása legfeljebb azért megérdemelt (részben), mert nem volt országának mintaszerű sáfára és vétett az emberséges, igaz és okos kormányzás törvényei ellen. (A világirodalom egyik legnagyobbremeklése az a tíz sor, amelyben egy kertész szájába adva és a kertészkedésből vett hasonlatokkal élve elmondja Shakespeare, melyek a bölcs vezetés ismérvei.)

Ha volt valami a „II. Richárd”-dal kapcsolatban, ami Shakespeare-nek fejtörtést okozott, akkor az a tény, hogy a történelmi II. Richárdot valóban letették a trónról. Shakespeare hűséges híve volt a monarchiának és hűséges alattvalója Erzsébet királynőnek, majd utódának I. Jakabnak és darabjából kivívlaglón nagyon jól ismerte az „Isten kegyelméből való királyság” akkoriban ismét előkerült és nyomatókkal hangsúlyozott elméletét. Ennek az volt a lényege, hogy a királyi hatalom közvetlenül isteni eredetű, tehát még maga a király sem mondhat le róla soha. Eredete (a keresztény világban) a VII. századig nyúlik vissza, amikor a nyugati gótoknál szokássá vált a királyok felkenése. Mint ismeretes, a katolikus teológia tanítása szerint a felkenéssel járó szentségek (a keresztség, bérmálás és az egyházi rend) ún. „eltörölhetetlen nyomot” hagynak a lélekben, amely nem múlik el. A világi uralkodók mindekor igyekeztek arra, hogy a király felkenésének hasonló „szentségi jelle-

gét" elismertessék. Az egyház (bár kezdettől fogva tanította és tanítja ma is, hogy „minden hatalom az Istentől származik”) soha nem ismerte el ezt a szentségi jelleget, sőt a szentségek definíálása kapcsán III. Ince pápa kifejezetten szembeszállt vele. Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy századokkal később újra meg újra felelevenítsék, és hogy még az olyan, inkább a protestantizmus felé húzó uralkodók is, mint Erzsébet és Jakab is azt vallják, amit Shakespeare II. Richárd szájába ad:

„A roppant tengerek minden dagálya
se mossa le szentségét egy királynak
Halandó szó nem mozdíthatja el
Az Úr választott küldöttjét soha.”

Magának vallotta-e Shakespeare ezeket a szép mondatokat: nem tudjuk. De feltehető, hogy nem minden fenntartás nélkül. (Annál is inkább, mert fenntartás nélkül valószínűleg csak az érdekelt királyok hittek bennük, rajtuk kívül senki más.) Mindenesetre a költőnek meg kellett oldania a nehéz feladatot, hogy hű maradjon a történelmi valósághoz, tehát ábrázolja valójában a király letételét is, de ugyanakkor ne sértse az uralkodói érzékenységet sem. Shakespeare zseniális könnyedséggel vitorlázik át a fogas kérdés Szkillái és Karibdiszei között (nem rajta mulott, hogy a királyi cenzúra így is kihúzta a trónfosztási jelenetet és az első években csak anélkül volt szabad játszani) és közben a drámairodalom egyik legérdekesebb egyéniségét teremti meg II. Richárd alakjában, aki egyrészt a magasabbrendű erkölcsi erővel szemben alul maradó, gyenge jellemű vesztés, másrészt a sorsával megrendülést kiváltó tragikus hős. Ez persze kissé ellentmondásossá, bonyolulttá teszi a figurát, anélkül azonban, hogy hihetetlen vagy elfogadhatatlan lenne.

Már inkább problematikus az ellenlábás Bolingbroke, a későbbi IV. Henrik alakja, aki mindenben az erőny és igazságos uralkodó eszményképét testesíti meg, attól az egy utolsó aktustól eltekintve, hogy legyőzött vetélytársát nemcsak börtönbe csukhatja, de ott még meg is gyilkoltatja (amire különben semmiféle történelmi adat nincs). Ennyivel azonban nyilván tartozott Shakespeare az „Isten kegyelméből való királyság” elméletének (és talán a Stuart Máriát a börtönben kivégeztető Erzsébetnek is), amely szerint IV. Henrik minden kiváltsága ellenére, mindaddig trónbitorló, amíg az egyedül törvényes, felkent II. Richárd király életben van.

A Körszínház nagy és elismerésreméltó igyekezettel vitte színre ezt a sok költőiségben is gazdag Shakespeare-drámát. A rendező Kazimir Károly munkatársaival együtt mindent megtett a korabeli hangulat megteremtése érdekében. Tény, hogy Shakespeare társulata is kör alakú színházban játszott. De, hogy ez a gyakorlat feleleveníthető-e napjainkban, az a Körszínház mostani előadása után is vitatható kérdés marad. (Egyébként az idén nyáron a nagy Shakespeare színész és rendező Lawrence Olivier is megpróbálkozott körszínházi Shakespeare előadásokkal, mérsékelt sikerrel.) Az észrevehető, hogy a rendező igyekezett úgy mozgatni a szereplőket, hogy a körben ülő nézők minden szektorának igazságosan jusson szembe és háttal mondott dikció is. De az egyes „felállások” túl soká tartottak és így túlságosan sokat kellett mulasztani a folyamatos szövegből (ti. mikor a kevésbé ércshangú színészek háttal álltak). Nem tudjuk, hogyan játszottak Shakespeare idejében, de talán sokkal többet mozogtak körbe, beszéd közben is. Mindenesetre érdemes tovább kísérletezni.

A címszerepet alakító Bodrogi Gyula komoly színészi kulturával állt helyt a nehéz szerepben. Nem tehet róla, hogy túl szelid és jófiús az egyénisége, ehhez az összetett figurához. Kőműves Sándor megrendítő öreg Gauntja, Mádi Szabó Gábor humorral fűszerezett York hercege, Latinovits Zoltán férfias Bolingbroke-ja emlékezetes alakítások. De mellettük az egész lelkes társulat rászolgált a tapsokra.

Somlyó György új fordítása most hangzott el először színpadon. Kitérő, hiteles shakespearei szöveg, néhány egészen virtuóz találattal. Külön elismerés jár a szereplőknek, amiért a verset ezúttal valóban versnek hallottuk.

(Dorombay Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. A *Velencei Biennálé nagydíjasai*. A XXXI. Velencei Biennálé festészeti nagydíját a francia Alfred Manessier, a szobrászati Grand Prix-t az olasz származású, svájci születésű, de Franciaországban élő Alberto Giacometti nyerte el; Raymond Nacenta „School of Paris” című kötete mindkettőjüket a „Párizsi Iskola”-hoz sorolja.

Manessier 1911-ben született a franciaországi Saint-Ouen-ban. Az absztrakt festészet spirituális ága egyik legkiválóbb képviselőjének tekintik — így beszél róla Jean Onimus is abban az „Études”-beli tanulmányában, amellyel tavalyi júliusi számunk „Eszmék és tények” rovata foglalkozott.

Alfred Manessier az 1930-as években a Ransom-akadémián tanult, ahol megismerkedett az előző nemzedékhez tartozó jeles non-figuratív festővel, Roger Bissière-rel, aki akkoriban az említett akadémia tanára volt. Manessier rövidesen néhány társával csoportot alkotott Bissière körül. (Egyes művészeti kritikusok Bissière szerepét Gustave Moreau-éhoz szokták hasonlítani — mint ismeretes, Moreau a múlt század végének kimagasló művész-pedagógusa volt, növendékei között találjuk Matisse-t, Rouault-t, Marquet-t, Puy-t.) A nyilvánosság előtt a 30-as években jelenik meg Manessier, s azóta igen sok, bel- és külföldi, egyéni és csoportos kiállításon vett részt. Szellemi fejlődése szempontjából nagyjelentőségű volt az az idő, amelyet a Soligny-i trappisták kolostorában töltött el. Munkássága ettől kezdve mélyen vallásos arculatú. Egyházművészeti munkássága számottevő. Elvont stílusú üvegablakokat készített a Júraban lévő Bréseux temploma, továbbá az egyik Arles-i templom, az észak-franciaországi Hem kápolnája és a bázeli Szentháromság-templom számára — Anton Henze „Moderne christliche Malerei” című könyve (Pattloch Verlag, 1961) az utóbbit kiváltképpen mesterműnek nevezi. Már a XXIX. (1958-as) Velencei Biennálé francia pavilonjában is szerepelt Manessier-től három vallásos ihletésű kompozíció. 1961-ben festette „Et gloriam vidi Resurgentis” („Láttam a Föltámadottnak dicsőségét”) című munkáját. (A cím a husvétvasárnapi szentmise szekvenciájából való.) Ez az alkotás is, csakúgy, mint a „Salve Regina”, a „Töviskorona”, az „Éjfél mise”, a „Passió, Szent Máté szerint”, „A keresztfeszítés”, egytől egyig teljesen absztrakt művek, amelyek minden tárgyas utalást, motívumot, jelzést nélkülöznek — de telítve vannak misztikus atmoszférával.

Manessier munkásságának kiindulópontját — mutatnak rá forrásaink — helytelen lenne valamely művészi teoremben keresnünk; mindegyik műve belső élményből sarjad — művészete megvalósítja a goethei igazságot: „Szürke minden elmélet barátom, de zöld az élet arany fája.” Manessier keveset és a középkori mesterek technikai alaposágával alkot. (Erre utal *Dorival* tanulmányának már a címe is: „Manessier, *artisan religieux*.”) Melegen világító, finoman átérzett színei, rács-szerűen áttört vagy lágyan hullámzó, lebegő és ölelkező formái a félelemtől és szorongástól mentes harmónia érzését sugározzák. (Nem véletlen, hogy az „angélique” jelző és a „sérénité” főnév majdmind-egyik cikkben előfordul, amelyet Manessier-ről olvastunk.) E sajátosságai kiemelik Manessier-t a Nyugaton működő absztrakt festők tömegeiből, akiknek munkái jórészt a heideggeri „szorongás” nyomozott hangulatát tolmácsolják. Manessier-nek s néhány társának, így Bissière-nek, Singier-nek, Bazaine-nek nagy részük van abban, hogy nyugati egyházi körökben elismerik s az egyházművészetben nagy mértékben szóhoz juttatják a nonfigurációt. Érdekes Manessier egyik kijelentése, amely szerint egy műalkotás értékét egymagában sem a realiztikus, sem az absztrakt stílus nem biztosíthatja — egyedül a művész szellemi ereje, mondanivalójának tartalmassága. Ha ez hiányzik, ha a művész belsőleg üres, akkor műve sem lehet más, mint halvány, élettelen árnykép, s ezen nem tud változtatni sem a realiztikus, sem a nonfiguratív, sem a másféle fogalmazás.

A másik nagydíjas, Alberto Giacometti 1901-ben született Olasz-Svájcban. Művészi környezetben nőtt fel, apja impresszionista festő, nagybátyja is művész, egyik testvére építész, a másik kerámikus. Giacometti előbb festészeti, majd szobrászati tanulmányokat folytatott, egyik mestere a nagy francia szobrász, Bourdelle volt. 1930 körül a szürrealistákhoz csatlakozott, s illusztrálta Breton és Tzara verseskönyveit. Ebből az időszakból való jellegzetes műve:

„A palota, hajnali négy óraker”, e bizzar című, s ennek megfelelően fantasztikus, álomszerű kompozíció. Méltatói Edgar Allan Poe kísérteties novelláit és költeményeit, Franz Kafka írásait s az olasz „metafizikus” festő, *Chirico* dermedt világú képeit, kiürült városait, titokzatos portikusait szokták párhuzamba állítani Giacometti e korszakával. 1935 óta Giacometti művészetében nagy szerepet játszik az emberi alak ábrázolása. Álló és lépő figurái erősen deformáltak, ösztövére nyújtottak, durva felületűek, minden behézlő vagy tetzesztos vonástól mentesek. A korábbi szürrealista hatáshoz már erős expreszszionista ízek is járulnak, s a prehisztorikus-primitív szobrászat mágikus szelleméből is sok van bennük, pl. az etruszk szarkofágok reliefjeiből. Giacometti mint grafikus és mint költő is érdekes egyéniség — újabban a festészetet is újra műveli, s a szakirodalom megkülönböztetett elismeréssel tárgyalja pik-túráját. („Neue Kunst nach 1945”, Verlag DuMont, Köln, 1958 és P. Courthion: „Art indépendant”, Éd. A. Michel, Paris, 1958.) Az előbbi kötet a festő Giacometti magános vándornak, nagy titkok tudójának, egy magasabb világ hírnökének nevezi, olyan művésznek, akinek látomásaiban zavartan ismerünk önmagunkra. A látszólagos darabosság és nyers mintázás ellenére Giacometti művészetét is az anyag és a forma mesteri kezelése, a komponálás tökélye jellemzi — a művész sokat foglalkozott a korai barokk hatalmas technikái tudású grafikusával, Jacques Callot-val, akit a régi mesterek közül egyik eszményképének tekint.

Giacometti még „ábrázoló” művész, viszont Manessier „nem-ábrázoló”. Így sportnyelven azt mondhatjuk, hogy — ami a nagydíjakat illeti — a velen-cei biennálé eredménye 1:1 a figuratív és non-figuratív művészi iskolák között. A kezünkben megfordult művészeti kiadványok mindkét művészről igen sok jót írnak, s így azt gondoljuk, a döntés sem nagyobb viharokat, sem jelentősebb meglepetéseket nem keltett.

A Biennálén a magyar művészek munkái közül *Kmetty János*, *Bernáth Aurél* és *Kurucz D. István* festményei, *Gádor István* kerámiaszobrai és *Martyn Ferenc* grafikai szerepeltek. (Részvett ugyan még néhány más magyar művész is, ezek azonban csak egy-két művel személyenként.) A „Lettres Françaises” kritikusa — *G. Bodaille* — művészeink közül elsősorban Bernáthot és Gádort emeli ki, munkásságukat röviden, de melegen méltatja, s a lap Gádor mester egyik kerámia-kompozícióját reprodukálja is.

Emlékezés az Ars Hungaricára. 1932-ben — harminc esztendővel ezelőtt — indult meg az *Ars Hungarica* képzőművészeti könyvsorozat, amely mindmostanáig a legszebb, legszínvonalasabb és legnagyobb igényűnek induló kezdeményezés volt művészeti irodalmunkban. Az első két kötetet *Genthon István* szerkesztette, az *Ars Hungarica* sorozatcím is tőle származott. Az első monográfia *Bernáth Aurél*, a második *Egry* munkásságát ismertette. Genthontól *Öltványi-Artinger Imre* vette át a szerkesztést, s ekkor jelentek meg a *Szőnyi Istvánról*, *Medgyessy Ferencről*, *Czóbel Béláról*, *Derkovitsról*, *Kernstokról*, *Farkas Istvánról*, *Ferenczy Noémiről* és *Beck Ö.* Fülöpről szóló kötetek. A szerzők akkori legkülönb művészeti íróink voltak: *Genthonon* s *Öltványin* kívül *Farkas Zoltán*, *Fenyő Iván*, *Kállai Ernő*, *Tolnay Károly* s mások.

Az *Ars Hungarica* ötven kötetre tervezett monográfia-sorozat volt. A szerkesztők és a kiadó (*Bisztrai Farkas Ferenc*) programjukban azt tűzték ki célul, hogy feldolgozzák mindazokat az értékeket, amelyeket — az Árpádoktól napjainkig — a magyarországi, illetve magyar művészek létrehoztak. Fel akarták ölelni a magyar képzőművészet teljes történetét — azonban a szokásos művészettörténetektől az *Ars Hungarica* két ponton különbözött: egyrészt a monografikus forma tekintetében, másrészt abban, hogy a szerkesztők a mából kiindulva és időben visszafelé haladva óhajtottak összefoglaláshoz eljutni. Elsősorban az élő jelenségek helyét kívánták művészetünkben kijelölni, de — mint *Fettich Nádor* „A honfoglaló magyarság művészete” és *Horváth Henrik* „A magyar szobrászat kezdetei” című tanulmányainak a sorozatba való beleiktatása mutatja — a múlt sem esett ki érdeklődési körükből. A végső cél az volt, hogy a kötetekből a magyar művészet bölcséletének körvonalai bontakozzanak ki. Ez azonban maradéktalanul nem valósulhatott meg, mert a 30-as

évek végének egyre jobban fasizálódó magyar kormányszata betiltotta az *Ars Hungaricát*. A betiltás hátterét érdekesen világítja meg a „Magyarság” című szélsőjobboldali lap 1939. január 11-i számában megjelent denuncians hangú cikk, amely lekicsinylő és rágalmaszó hangnemben emlékezik meg *Medgyessy Ferenc*, a nagy gobelin-szövő művész *Ferenczy Noémi*, *Berény Róbert*, *Kernstok*, *Beck Ö.* Fülöp s más prominens művészek munkásságáról. A magát meg nem nevező lesipuskás cikkíró „tájékozottságára” jellemző, hogy *Pátzayt* átkeresztelte „Bélá”-ra, s *Medgyessyről* csak annyit tud, hogy „a kommun alatt főiskolai tanárrá nevezték ki”, *Ferenczy Noémi* pedig „kommunista igénytelenségben” (!) él. Ezekután felsorolja *Szőnyi*, *Molnár C. Pál*, *Vaszary*, *Dési-Huber*, *Kmetty* és mások neveit, mű-felháborodással megkérdezve: „Ezek a magyar művészek?” S hogy merről fúj a szél, az kiderül a cikk végefelé, amikor az anonim cikkíró Hitlerék szótárából kölcsönveszi, s az *Ars Hungarica* szerzőire és művészeire rásüti a „Kunstbolschewismus” kifejezést... Egy ilyen demagóg hangú cikk alapján történt meg az *Ars Hungarica* betiltása, s így már nem kerülhetett sor *Jajczay János Szoootka Imréről* írott tanulmányának, továbbá a *Ferenczy Károlyról*, *Csókról*, *Szinyeiről*, *Rippl-Rónairól*, *Berény Róbert*ről tervezett köteteknek megjelentetésére. A 12. monográfiával véget ért a vállalkozás — *Tótfalusi Kis Miklós* ügye két és félszáz év után újra megismétlődött... Akiknek az elkészült tucatnyi kötetből vannak példányai, azok féltve és szeretettel őrzik, mert — tartalmi értékén túlmenően — e könyvek mindegyike könyvművészeti remeklés. *Ferenczy Béni* is így emlékezik meg az *Ars Hungaricáról* „Rövid előadás a könyvillusztrálásról” című tanulmányában. („Írás és kép”, Magvető, 1961.) (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Szabad téri hangversenyek.*) A Károlyi-kertben fiatal szovjet karmester, *Viktor Dubrovskij* mutatkozott be és az évad kiemelkedő eseményei között tartjuk számon szereplését. Műsorában a romantika világáról adott izléses keresztmetszetet, *Weber* tündérműveitől (*Oberon-nyitány*) egészen *Csajkovskij* pátoszáig (*V. szimfónia*). Középen pedig, mintegy összefoglalva és kiegyenlítve a két vegletet — és általában a romantikus világképet — *Liszt Esz-dúr zongoraversenye* állott. (Erdemes megjegyezni, hogy első bemutatója, 1855-ben szintén összefoglalásnak számított, hiszen *Liszt* játszotta a magánszólamot, a zenekart pedig *Hector Berlioz* vezényelte.) *Dubrovskij* sikerének titka azonban nem csak izlésesen összeválogatott műsorában rejlett, hanem ragyogó technikájában és hiteles elképzeléseiben is. A szabad tér áldatlan hangviszonyai között is nagyon sok új, eddig ismeretlen motivumot emelt ki és hozott előtérbe, úgyhogy a közönséget mindvégig lebilincselte, néhol meg egyenesen lázbahozta. Itt-ott ugyan túlonat kiélezte a végleletek ellentétét, de most ezt sem éreztük korszerűtlennek, hiszen éppen azt igazolta ezzel *Dubrovskij*, hogy a romantikus művek túlzott objektiválása (a modern *Chopin*-iskola!) rengeteg szépségtől és élménytől foszthat meg. És talán ez a felismerés volt szereplésének egyik legszebb és legmaradandóbb tulajdonsága.

A közönség azért is hálás volt *Dubrovskij*nak, hogy műsorára tűzte *Weber* *Oberon-nyitányát*; a nagy német zeneszerző műveit ugyanis sajnos nagyon ritkán hallhatjuk. Pedig a múlt században igen gyakori vendég volt mind az operaszínpadon, mind a hangversenydobogón. (A büvös vadász *Agatháját* pl. *Déryné* énekelte még a Nemzeti Színház hőskorában, Szerdahelyi pedig jutalomjátékul választotta *Gáspár* szerepét.) Különösen a 70-es—80-as években volt népszerű *Weber* tündérvilága. *Péterfy Jenő* egyik kritikája szerint *Weber* „a népdalt eszményíti, ellátja romantikus kedélyvilága minden varázsával és betölti a tündérek hangulatával”. (És itt ismét szövegesszük, nem először és sajnos nem is utoljára, *Péterfy* nagyszerű zenekritikáinak kiadását. A Magyar Irodalmi Ritkaságoknak az a köteté ugyanis, melyben *Vajthó László* és tanítványai közreadták az Egyetértésben megjelent kritikáit, ma már teljesen hozzáférhetetlen, nem szólva arról, hogy ez a gyűjtemény akkor sem volt teljes, hiszen hiányoztak belőle a *Pester Lloyd*ba írt recenziók, amelyek pedig a *Péterfy*-kutató *Zimándi István* szerint a legértékesebbek. Ideje lenne most már ezeket a kritikákat megbízható bibliográfia alapján összegyűjteni, lefor-

ditani és kiadni. A magyar zene és irodalom történetének egyaránt értékes dokumentumai.) Weber tündérvilága főként Herder esztétikáján alapszik. Herder szerint ugyanis a zenés színpadnak ábrándjainkat kell beteljesítenie és az álomok birodalmába kell röpítenie a hallgatót. Weber előtt E. T. A. Hoffmann támasztotta fel a mesevilágot (bár Mozart Varázsfuvolája is ebbe a vonulatba tartozik Hoffmann szerint, ő ugyanis Mozart személyében az első romantikus mestert üdvözölte), de a betelőzés kétségkívül Weber érdeme. Az utána következők nem is tudtak mit hozzátenni eredményeihez: Wagner ugyan felhasználta a weberi vezérmotívum-technikát, de új világot épített vele. Az ő világát már nem tündérek népesítik be, hanem istenek, s ő nem mesét mond, hanem mitológiát teremt.

Persze nem lennének igazságosak és meghamisítanók a teljességet, ha Weber művészetét kizárólag mesés, tündéri elemei miatt értékelnénk. Hiszen — mint Szabolcsi Bence mondja — „vele kezdődik Európában a zene és a nacionalizmus... kapcsolata. Hazafias Körner-megzenésítései, a „Lant és kard” kórusok adják a kíséretet Németország Napóleon-ellenes háborújának...”. Nem véletlen, hogy egész életműve az önálló német operaműfaj megteremtésére irányult, és sikeres kísérlete, az Euryanthe például és mintául szolgált követőinek. Am a modern köztudat és közönség mégis inkább zenéjének romantikus oldalát, a sötét és világos kontrasztját és a mesés elemeket kedveli. Ezt értékeljük az Oberon-nyitányban is, ahol már a bevezetésben megszólal Hüón varázskürtje. Es Dubrovskij is ezt a világot akarta kiemelni, amikor szándékosan tompította a főtéma heroikus jellegét. Így ragyogóan érvényesült a melléktéma beheliződen szép kantilénája. A közönség is alig tudott betelni a megejtően kifejező lírával és tombolva ünnepelve a szovjet karmestert. Nagyon szép volt Gabos Gábor kiváló tolmácsolásában a Liszt zongoraverseny és a Csajkovszkij szimfónia is, melyben a szépen és kedvvel muzsikáló Hangverszenyenekar sokszor elmarasztalt rezesei is jeleskedtek. (Reméljük, hogy minél előbb, talán már ősszel, viszontláthatjuk Dubrovskijt.)

A Városmajori Bérlet első előadása Borbély Gyula vezényletével igen szép élményt ígért, hiszen a bécsi klasszicizmusból adott keresztmetszetet Haydn, Mozart és Beethoven egy-egy szimfóniájával. A nagyon szép fekvésű színpad nézőterén sok külföldit is láttunk és ugyancsak szégyenkeztünk előttük a mikrofonok rossz beállítása és a parkban zajongó ifjúság lármája miatt. (Arról nem is szólunk, hogy az egyik oboa rosszul volt fehangolva.) Amíg valamilyen módon meg nem fejezik a helybéli fiatalok fűttyös kedélyét, nehéz lesz élvezhető hangversenyről beszámolnunk a Városmajorból. Pedig a karmester — talán kissé sok mozgással — mindent megtett —, ám a London-szimfónia kódós csendességéből orkánt kavart a mikrofon, Beethoven V. szimfóniájának viharzását viszont nyári záporrá csendesítette. Némi aggodalommal várjuk az elkövetkező hangversenyeket...

(Hatvanban a Kapisztrán kórusral és zenekarral.) 1751-ben épült a szép hatvani templom — értesültünk Csik József prépost-plébánosnak a hangversenyt bevezető szavaiból, tehát idén nincs semmilyen jubileuma. Ám az 1962-es esztendő mégis emlékezetes marad sokáig Hatvanban: hiszen elkészült a templom új, szép hangú orgonája. Ennek avatására érkezett a városba a Kapisztrán kórus és zenekar, hogy pécsi és siklósi nagysikerű szereplése után it is megszólaltassa Händel Messiasát. Immáron — fennállásuk óta huszonhatedszer! Es mennyi minden izgalom, mennyi szépség és mennyi művészi fejlődés van egy ilyen nagy szám mögött. De talán mégis az a legszebb, hogy az előadások java része vidéken, falvakban és városokban zajlott le. Szinte felmérhetetlen annak a kultúrmissziónak a jelentősége, melyet a Kapisztrán kórus vidéki „kiruccanásai” jelentenek. Egyszerű emberek százai és ezrei ismerték meg közvetítésükkel a zeneirodalom kiemelkedő csúcsait és sok százan meritettek életre szóló zenei élményt előadásaiukból. Hatvanban is talán az volt a legmaradandóbb emlékünknél, ahogy a szájtátó gyerekek és fejkendős nénikék végigülték és végigállták a hangversenyt s a kórus és zenekar is azt vehette legnagyobb dicséretének, ami az egyik helybéli szájból hangzott el előadás után: „Aztán gyűjjenek minél hamarább!”. És ők mennek is, boldogan. Pedig sok izgalom akadt a mostani hangversenyen is, sokszor érez-

tük veszélyben az előadás folytonosságát. Tamás Alajos azonban talán észre sem vette, hogy a gyerekek háta mögé telepedtek a dobogóra, egyikük pedig háta mögött utánozta mozdulatait. De az is lehet, hogy észrevette. S akkor ezt gondolhatta: Ki tudja, hátha éppen ebből a kis csibészből lesz karmester valaha!

Sokszor értékeltük már a Messiást éppen a Kapisztránok előadásában, ám ezen a mostani hangversenyen mégis nagyon sok új momentumra figyeltünk fel — hála a kitűnő előadásnak és a templom nagyszerű akusztikájának. Mindenekelőtt a hibátlan barokk hangzás volt maradandó élményünk. Pontosan léptek be egymásután a szólamok és a fűgák szövevényéből egyre szebben magasodott föl a monumentális händeli építmény. Ez elsősorban a vezénylő karmester, Tamás Alajos érdeme, aki ismét bebizonyította, hogy mint karmester sem marad a zeneszerző mögött. Ahogy Az Úr rendelé kezdetű kórust, vagy a záró Ament kibontotta, az maradandó, nagy élményt jelenthetett minden hallgatónak. Legnagyobb sikere ezúttal is az Allelujának volt, én azonban ismét nem hallgathatom el régi kifogásomat: a kórus túl halkan indított és a végső felemelkedésnek így volt valami oda nem illő, romantikus árnyalata is. A kórus és a zenekar is érezhető lelkesedéssel követte vezetője intését, s az előbbi biztos intonálásával és szép szövegejtésével, az utóbbi pedig hibátlan összmunkájával jeleskedett. (Külön is kiemeljük az utolsó basszus-ária nagyszerű fűvós kíséretét.) Talán éppen a nagy lelkesedés magyarázza, hogy némelyik belépésnél a tenor szólam fortissimo indított, s ez néhol rikkantásnak hatott. A kórust dicséri a nagyszerű hangulati teljesség is: mindvégig éreztük a történet pszichológiai hátterét, mert tudnak „sötéten”, „világosan”, szomorúan és boldogan énekelni.

A szólisták ezúttal is szépen szerepeltek, élükön természetesen Réti Józseffel, aki nem csak hangilag, hanem érzelmileg is együtt él a cselekménnyel, és így képes azt mindig tökéletesen kifejezni. Utolsó áriája felejthetetlen volt! Várhelyi Endre szintén emlékező pillanatokat szerzett, bár itt-ott bariton felé csúszott a hangszíne. (Rónay László)

A CORRIDÁTÓL A BOXRINGIG. Mikor helyet foglaltam a nézőtérre, be kell vallanom, kissé ráncoltam a homlokomat. Már maga a cím — *Carmen Jones* — felkeltette berzenkedésemet, alapos ellenérzést váltott ki belőlem: hát ezeknek semmi sem szent!... Hiszen a Carmen mindannyiunk emlékezetében annyira egybeforrott a spanyol miliővel, hogy egyszerűen képtelenek lettünk volna a cselekményt más, főképpen néger környezetbe helyezni. A marasztaló ítélet mégis elmaradt, mert a filmnek sikerült szinte maradéktalan élményt nyújtania — ha más élményt is, mint egy operaházbeli Carmen előadásnak...

Prosper Mérimée novellája korában merészségnek, talán túlzottan is realitásának számított. A mű a valóságba mélyesztette gyökereit, átfúrva a romantika liánokkal teleszőtt talaját. Igenám, csakhogy az ilyen aljnövényzet szívós és nem egykönnyen adja meg magát. Mérimée pedig különben sem volt mentes a romantikától. Írói hírnévét két sikerült irodalmi misztifikációval alapozta meg: *Théâtre de Clara Gazul* és *Le Guzla* — amazz állítólag spanyolból, emezt pedig szerbből fordította, ám valójában mind a színművek, mind pedig a verseskötet Mérimée saját írásai voltak. Már magában az, hogy Mérimée a fordító paravánja mögé bújt, elárulja, hogy bizony nem tudott megszabadulni teljesen kora izlésétől. A regényességnek különösen egy szélsőséges válfaja: az egzotikum vonzotta. Az akkori Párizs számára ugyanis már a Pireneusok túlsó oldalán elterülő Spanyolhón is az egzotikumok földjének számított. A tarka népviseletű katalánokat, a forróvérű baszkokat nem tekintették felnőtteknek, egyenrangú európaiaknak, hanem valami érdekes, bár kissé lenézett cigány-népségnek. Volt is ebben némi igazság. A mostoha természeti körülmények, az évszázados belső elnyomatás következtében ez a nép fejlődésben messze elmaradt francia szomszédjától. Vad szenvedélyek és sötét babonák hona volt ez a föld. A napóleoni háborúkban ilyennek ismerték meg őket a rájuk törő franciák és ez a megítélésük Mérimée korára sem változott úgyszólván semmit.

Éppen a reális beállítottság igénye készítette tehát az író, hogy történetét spanyol környezetbe helyezze. A mágikus, szinte vajákoságon alapuló női varázserőt, a megrontó szépséget s a mindent elsöprő, fékevesztett szenvedélyt akarta

ábrázolni. Az egyszerű emberek életét, kicsiny, mindennapi problémáikat, a forró szívek tragikus hamvadását. Valósnak tűnhetett volna ez francia miliőben? Viselkedett volna-e, mondjuk egy szpáhi, Don Joséhoz hasonlóan? Nem. A párizsi dohánygyárakban nem dolgoztak csábító gitánák, csupán szürke, robotban elnyűtt munkásnők. Ilyen virágszálak nyilván csak Ibéria napégette talajából fakadtak. Innen a látszólagos ellentmondás: a romantikába ültetett realizmus. Átűtő sikerét is ennek a kettősségnek köszönhetette. Mind az elbeszélés, mind pedig a belőle készült opera. Georges Bizet lángelméje olyan zenét komponált ugyanis, amely ennek a kettősségnek minden tekintetben megfelelt. Új volt, modern ízű ez a muzsika s mégsem műzene, hanem a népi dalelemek feldolgozása; eredeti, tipikusan spanyol. Ibéria szíve dobogott benne. Egycsapásra meghódította Európa operaszínpadait, megismerte a világ és megszerette. Mindmáig műsoron van. Születésekor merész újífásnak, úttörő kísérletnek számított, ám ma már ott halad, azon az úton, mely a klasszikusok közé vezet.

De most vissza a filmhez, ehhez a musicalből készült mozidarabhoz, amelynek nincsen egyetlen fehérbőrű szereplője sem. Különös világba visz, az egzotikumok honába, ámbar a történet modern, reális, a mai ember számára könnyen hozzáférhető, színhelye is az Újvilág, a „legeslegek” országa, az Egyesült Államok, ideje pedig a második világháború mozgalmas napjai. A film tehát „megfiatalított”, spanyolból négerre transzponált Carmen. Aki nem látta, akit nem kerített hatalmába a pompás produkció, a szereplők tündöklő játéka s a tökéletes, művészi rendezés, joggal kérdezheti, hogy mi szükség volt erre? Hát nem lett volna eléggé látványos, eléggé pittoreszk az „eredeti” opera szcenírozása? Ugyan mi célja lehetett annak, hogy a Mérímée-féle gyönyörű történetet ennyire átgyúrák? A mindenáron újat keresés ördöge, vagy a profithajszás démona serkentette az alkotók fantáziáját?

Nem, azt hiszem egyik sem. Merő pénzsóvárgásból vagy feltűnési viselkedésgből nem lehet ilyen művészi alkotni. Ehhez több kellett. Merészség, halhatlan merészség! Majdnem akkora bátorság kellett ehhez, mint a Mérímée novella opera-színpadi feldolgozásához. Gondoljuk csak meg — hozzájárulni egy lelkekbe rögződött világsikerhez. Iszonyú kockázat. Vagy hatalmas siker, vagy szörnyűsleges bukás — mert itt nincs középút. Nos, a film alkotói mertek és nyertek...

Nyertek, mert alkotásuk önmaga helyett beszél, sikerességével indokol. A Carmen ugyanis nem történelmi opera, melynek szcenáriuma helyhez és időhöz kötött. Az *Aidán*, a *Rigolettón*, a *Lammermoori Lucián* nincs mód változtatni, a zene s a történet egy bizonyos eseményhez, történelmi vagy „korabeli” mozzanathoz tapad. A Carmen azonban „mai” eseményt visz színpadra, mint általában minden modern színmű, vagy opera.

S Mérímée elbeszélésének éppen ez a „maisága” porosodott be kissé, eljárt felette az idő. A néző így önkéntelenül is a múltba helyezi a cselekmény idejét, holott a szerzőknek nem ez volt a céljuk — ők mai darabot írtak. De hol van már a romantikus csempészvilág; a lagjárhatatlanabb hegyek is könnyen megközelíthetők — helikopterrel. A Carmen zsványtanyája manapság már egyetlen civilizált államban sem képzelhető el; nincs a világon olyan tutyimutyi rendőrség, amely ilyet túrne, lehetővé tenne. Bizet operája — még inkább, mint a Mérímée novella — ma már szinte a klasszikusok patináját viseli magán... pedig bemutatása idején milyen modern, új volt!

Meg kellett hát fiatalítani, hogy a néző mainak érezze. Mind a musical, mely a New York-i Broadway-n már hatalmas sikert aratott, mind a filmváltozat forgatókönyv-írója (Harry Kleiner) s rendezője (Otto Preminger) nagy körültekintéssel, gyengéd kegyelettel végeztek ezt a roppant kényes műtétet. Amennyire csak lehetett, igyekeztek minél többet átmenteni Mérímée novellájából — inkább ehhez simultak, az eredetihez, mint az opera-librettóhoz —, megtartván a meseszöveget fonálát s híven transzponálva minden főbb mozzanatot. Carmen megőrizte végetes varázsát, Joe-Don José megmaradt tizedesnek, Cindy Lou épp oly hamvas ártatlanság, mint Micaela. Ami pedig megváltozott, azt sem valami öncélú ötlet eredményezte, hanem éppen a fiatalítási műtét szükséges velejárója, hogy a szervezet megőrizze életképességét. Így lett a dohánygyárból ejtőernyőt készítő hadiüzem, a csempészkozmából

néger-bár, Escamillóból Husky Miller profi boxbajnok — teljesen indokoltan, hiszen az USA-ban nem a „corrida de toros”: a bikaviadal arénájának délceg torreadorja, hanem a boxring hőse a nép kedvence, bálványa. Hasonlóképpen Joe sem a Pireneusok zord, sziklás vadonába menekül a „fűggelemsértés” következményei elől, hanem a modern élet kőrengetegébe, a nagyvárosba, Chicagoba.

Az áthangszerelt Bizet-muzsika is híven követi az eredeti partitúrát. Leginkább a Mercedes-ária s a csempészkórus mértéktartó dzsezzesítése sikerült. Ami a szereplők hanganyagát illeti, nos, ez kissé elmarad nagyszerű, szinte hibátlan színjátszó képességüktől, minden esetre alatta van annak, amit nemzetközi, nagy énekesektől megszoktunk; igaz ugyan, hogy a musical-énekes nem mérhető operaszínpadi mértékkel. Egyedül Miller alakítójának baritonja emelkedik „metropolitáni” színvonalra. S ha már a kifogásoknál tartunk, hadd említsek hirtelenjében még kettőt: Carmen alakítója olyan tüneményes jelenség, olyan varázsos, érzéki szépség, hogy a sokkalta csinosabb Cindy Louval szemben is „hors concours” győzött volna; a narratív torreadordal boxolódallá alakítása pedig eléggé furcsa érzést vált ki. Annyira megszoktuk ugyanis, hogy Escamillo így énekel: döf le a bikát... Az új szöveg: üss, míg meg nem szólal a gong — valahogy úgy érzem, bennünket vágott mellbe.

Ezekről az apró kifogásolnivalóktól, furcsaságoktól eltekintve, amelyek azonban kirívó hibáknak egyáltalán nem mondhatók, művészi élményt nyújtott a film. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a spontán felcsattanó taps, mely az előadás végén átdübörgött a nézőtéren. Habár ennek filmszínházban nincs sok értelme — hiszen a szereplők nem hallhatják —, mégis ezúttal valahogyan helyénvaló volt: a nézők nem rejtették véka alá tetszésüket, köszönetüket. (Bittei Lajos)

A PÉCSI DÓM LEGÚJABB RESTAURÁLÁSA. Valahányszor valaki — nemcsak pécsi, de a városban valaha járt idegen is —, felemlíti ezt — a már nevében is változatos emlékeket idéző mecseki várost, csaknem bizonyos, hogy lelke mélyén és szemének szivárványhártyája mögött nyomban a négy karcsú tornyával égremutató, zöld tetőzetű, csodálatos épület-költemény, a dóm jelenik meg.

Ennek a dómnak története — mint ismeretes — egy darab élő egyház- és művészettörténelem. Feljegyzések igazolják, hogy a római uralom alatt, a IV. században alapított és ma is látható altemplomához emelték hozzá azt a „feltűnő értékűnek” nevezett bazilikát, amelyet *Liupram* salzburgi érsek szentelt fel a IX. században. Szent István e dóm mellett alapította a pécsi püspökséget, amelynek vezetésével egyik legbensőbb emberét, a francia *Bonipertust* bízta meg, akinek halála után *Szent Mór*, az első magyar származású püspök került az egyházmegye élére. Ő a bazilikát tovább fejlesztette s ahhoz két tornyot építtetett. Ezek a tornyok azonban még Szent Mór életében, a magyar testvérharcok alatt leégtek és csak hosszú századok múltán épültek fel újból.

Alig volt egyébként század az elmúlt ezer esztendőben, hogy a dóm falai körül kőművesek, szobrászok, festők ne dolgoztak volna. Mondhatni minden püspök úgyszólván örökségbe kapta a dóm építkezési munkálatainak főladatait. Mégis — vagy talán éppen ezért — a magyar középkorban négytornyú mivoltában már olyan felséges látványt nyújtott, hogy ilyen lelkes szavakra ihlette 1543-ban, a török uralom kezdetén *Cselebit*, ezt a költői lendületű és frissen látó krónikást: „Ha ezt a tekintélyes Dzsámit úgy iparkodnánk leírni minden szépségével és fönségében, ahogy megismertük és láttuk: egész kötetnyire terjedne az!” Mindeme elragadtatás ellenére azonban raktárrá változott a gyönyörűséges „dzsámi”, és csak a hódoltság megszűnésével foghatott hozzá *Radonay* Mátyás, a „pécsi Pázmány”, hogy a „gabonaveremmé” lett székesegyházat visszahelyezze illő méltóságába. Ám ezeket a munkálatokat félbeszakították az újabb háborús események, és pedig 1703-ban, amikor a „rákok” betörése alatt a dóm egész tetőzete leégett. A század közepén azután *Nesselrode* Ferenc püspöksége alatt folytatódott a restauráció, amikor a csúcsíves, gót és reneszánsz vonások mellé a barokk elemek is bevonultak a székesegyház falai közé, amely így lett „az építkezési irányok múzeumává”. Erről a régi mivoltáról írja *Petrovich* Ede közelmúltban megjelent ismertető kötetében: „A ke-

vésbé vonzó külsőt kárpótolta a belső felszerelés gazdagsága... Ezt a belső gazdagságot — főleg az egyházi ruhák terén — gyarapította és fejlesztette később *Klimó György*, ez a roppant tetterőtől duzzadó püspök, aki Pécsen az első nyomdát alapította és 10,000 kötetből álló könyvtárát a „köz használatára” rendelte. Az ő hívására „szerzetesek, udvari festők és ismeretlen pécsi kézművesek vetélkedtek a dóm szépítési, gyarapítási munkálataiban”. A munkálatok lendülete átterjedt a XIX. századba is. Ekkor *Pollack Mihálynak*, a Nemzeti Múzeum építőművésznének tervei szerint megkezdtek 1807-ben a dóm teljes restaurálását, de csak 1830-ban *Szepey Ignác* püspöksége alatt fejezték be.

A dóm ekkor „olyan monumentális és lebilincselő hatású volt, hogy a pécsiek nem szívesen látták 1832-ben a lebontását”, — állapította meg *Petrovich*. A szakértők igényeit azonban minden értéke és gazdagsága mellett sem elégítette ki, *Dulánszky Nándor* püspök, aki „a művészi purizmus” híve volt, a templom pécsi gondozóival együttesen úgy döntött, hogy vissza kell állítani a templom eredeti román elemeit és meg kell alkotni a teljes harmóniát nyújtó románkori templomot. Ennek az elhatározásnak alapján hívták meg az európai híru *Schmiedt* Frigyes építőművészt, megbízták a tervek elkészítésével, majd azok elfogadása után az építéssel is. Ez az építkezés tíz esztendeig tartott és három millió arany forintba került. Ennek köszönhetjük a dóm mai alakját, benne és rajta *Kiss Györgynek*, *Zala Györgynek* szobrai és díszítményei, *Andreae* Károlynak, *Beckehardt* Mórnak festményeit, *Lotz* Károlynak és *Székelly* Bertalannak freskóit; a színek szírványos csillogását, az arany és márvány harmonikus, fényes, de mégis áhitatra buzdító pompáját, azt az egész épület-költeményt, amelyet együttesen pécsi dómnak ismerünk...

Sajnos azonban, a fáradhatatlan, lelkes és forró áldozatosság sem tudta legyűrni a dóm szívós, csaknem örök ellenségét, az alatta rejtőző vizet, mely alig negyedszázad eltelte után mállasztani kezdte az 1891-ben felszentelt falakat. Ez a kezdődő pusztítás már „1922-től 1930-ig bizonyos mentő munkálatokat igényelt, melyeket *Möller* István egyetemi tanár vezetésével, csatornázással, falszárító lehetőséggel kívántak megakadályozni”. Az újabb évtizedekben sem állt meg azonban a pusztítás, s a vízfeltörés elősegítette a falak és festmények fakulását is. Hozzájárult a tetőzet romlása és *Kiss György* remek apostolszobrainak omladékonysága is. Ezek a riasztó tények készítették rá végül is az egyházi hatóságot, a várost és a Műemlékek Országos Bizottságát, hogy együttes erővel próbáljanak gátat vetni a további károknak.

A dóm híres „lebegő” Népoltára mellett színes felvételekkel tarkított, kódexbe illő betűkkel megírt „fali újság” tűnik a szemünkbe. Előtte mindenki, akár hívő, akár nem, megáll, mert gondosan összeállított szövegén keresztül megismerkedhet a székesegyház kivonatos történetével és jelenbeli helyzetével... E faliújság élén ez a felszólítás olvasható: „Segítetek a székesegyház tatarozásában! A legkisebb adomány is felbecsülhetetlen egyházi és nemzeti értéket ment meg!” A felszólítást *Cserháti József* káptalani helynök intézte a hívekhez 1961 novemberének utolsó vasárnapján egy bensőséges és megragadó egyházzenei ünnepség keretében, amikor meghirdette és bejelentette a restauráció elkerülhetetlenségét. „A szükséges költségeket — olvassuk tovább — az egyházhatóság, a város és a Műemlékek Országos Bizottsága adja, de természetesen szükség van a hívek jószívűségére és a bibliai asszony filléreire is...”

Hogy a felhívás nem maradt pusztában kiáltó szó, hanem megértésre talált, azt a székesegyház körül felállított építkezési állványok tanúsítják, mert a munkálatok ez év tavaszán valóban el is kezdődtek és alig két hó múltán elértek az első stációhoz is, a gyönyörű déli homlokzat teljes egészében elkészült, a kifagyott kövek kicserélődtek, a falak a márvány tisztaságával, finom, opálos fehérséggel tündökölnek. A nagy hozzáértést igénylő munkát az ország legkitűnőbb kőfaragó mesterei végezték hajszálnyi vésőkkel és csiszoló kefékkel. A megrongálódott borító lapokat a süttő bánya kőéből pótolták. A tornyok restaurálásához viszont ismét üzembehelyezték a Pécs-budafai kőbányát, amely az anyagot a legutolsó átépítéshez is adta. A kötőmőket nyers állapotban szállítják a dóm nyugati bejáratánál levő udvarba és ott „saját” üzemből fűrészelik, faragják. Minden darabot beépítés előtt a Műemlékek Országos Bizottsága szigorúan ellenőriz. A kitűzött cél az, hogy még a télvíz beállta előtt

elkészüljön a külső falazat és a négy torony. Az új apostolszobrok felállítási-
sára — amelyeket a Képzőművészeti Alap gondozásában Antal Károly készít
— az elkövetkező két esztendőben kerül majd sor. (Dénes Gizella)

ABA NOVÁK VILMOS — MAI SZEMMEL. Huszonegy év telt el a művész
halála óta, akinek most emlékkiállítását láthattuk a Magyar Nemzeti Galériában,
Supka Magdolna gondos válogatásában és rendezésében. Ezelőtt vagy más-
fél évtizede bukkant fel csak egy szerencsés kézzel rendezett önarckép-kiállí-
táson az ő magabiztos, a tettvágytól eltelt, derűsen szembenéző, az egész kép-
mezőt betöltő feje is. Nagykarimájú kalapja, mint háttér, födte el a világot,
a zöldeskék folttal jelképezve a felhőtlen égboltot és a megelevenedő, életerős
férfiarc, villogó, nyílt tekintettel úgy szemlélte korát, mintha robogó vonat ab-
lakából hajolna ki. Akkoriban még csend borult *Aba Novák* Vilmos nevére.

Képzőművészetünk iránya azóta megváltozott. A korizlést, az új stílust
ma már hívebben kifejezi a gyorsütemű állami beruházási munkálatokba is
bekapcsolódó objektív szemléletű, monumentális falfestészet, sokrétű felada-
tokkal vívódó, közérdekű mondanivalójával, mint az egyes egyének személyes
igényeit szolgáló táblaművészet lírai hangulataival, csendeleteivel, szubjektív
élmény-variációival. Harmincegy évvel ezelőtt, fent a csúcson, művészi pályá-
jának utolsó évtizedébe lépve, így írt *Vallomásai*-ban *Aba Novák* Vilmos: „Ki-
mondom, ahogy gondolom: a jövő piktúrája a fal... Az a polgári osztály,
mely a képzőművészeti kultúrát évtizedeken át csaknem kizárólagosan fenntar-
totta, ma ezt felvenni gazdasági okokból kifolyólag képtelen. Így adódik az
egyetlen lehetőség festőknek, szobrászoknak: közületeknek kell majd dolgoz-
niuk.” — Jós szavak. Bekövetkezésüket igazolta az idő.

Aba Novák Vilmos az olasz mintákon magyar szellemiséggel megújódott
monumentális freskóművészetünknek újjáteremtő életrehívója. Hatalmas egy-
házi és történeti ciklusaival legkimagaslóbb festőink élvonalába emelkedett.
Első templomi freskói 1931-ben készültek a szegedi Demeter-toronyban. Deme-
ter, a halászok szentje tiszteletére, a befejezetlenül maradt utolsók pedig a
Szent István-év alkalmából, 1938—39-ben a pannonhalmi köralakú, barokk-
stílusú Milleneum-pavilonban, és azzal párhuzamosan, sikeresen befejezett, törté-
neti tárgyú freskói a székesfehérvári bazilikában. Megfestette a pécsi teme-
tőkapolna menyezetképét, a csornai templom Jézus Szíve-oltárképét, az idők
folyamán egyre jobban méltányolt jászszentandrásai és a városmajori templom
freskóit. Ezek az alkotások formában és tartalomban a megszokottól eltérő,
merőben idegenszerű látványukkal meglepték és részben elriasztották az első
nézőket. Felfogásuk egyszerűsége érzéketlen ridegségnek hatott. Szegényesnek
tűnt a szürke alaptónusú színeknek harmóniája, melynek megrendíthetetlen
nyugalmasan élet lüktetett, jelképe a szakadatlan történésnek, mely a lélek-
ben játszódik le. Különösen a jászszentandrásai templom freskói, az „Utolsó
ítélet” kegyetlen szigorúságú látomásával, keltettek országszerte feltűnést. Ezek
a profán, kegyeltsértő képek megbotránkoztatják a hívőket — állították a
heves ellenzők, akik végül is *Szmrecsányi* Lajos egri érseket kérték fel dön-
tőbírónak. Az érsek bölcs észrevétellel hátrította el a beavatkozást: „Egy a
fontos és ebben nem kételkedem, hogy becsületes, tiszta szándék vezette a
festő ecsetjét. És akkor élni és hatni fog a mű, ha most még nem egyöntetűen
értékelő is a kortárs értelmezése.” A megbántott művész maga is belevegült
a vitába. Azzal érvelt, hogy támadói nem vesznek tudomást az egyházművészet
korszerű fejlődéséről. „Ne várjak tőlem — mondotta —, hogy álszent tiroli
Herrgottmacherek sekélyes izlését fogom kiszolgálni.” A vihar egyelőre elült,
amikor a művész Szent Erzsébet-oltárképével aranyérmet kapott a padovai
egyházművészeti kiállításon. De újból felmarajlott, amikor a városmajori
templomban megjelentek hatalmas freskói.

Aba Novák aránylag későn, huszonhatéves korában kezdett el festeni, de
akkor már céltudatosan, alaposan felkészülve, festői és emberi mondanivalóit
tökéletesen összehangolva látott hozzá hatalmas életműve megvalósításához.
Erőtéljes szervezete győzte a lázas munkáiramot, napi négy óránál többet nem
pihent, hajtotta a vágy, hogy a kitűzött feladatot elvégezze. Monumentális fal-
festményein kívül a grafikában is jelentőset alkotott és falemezre temperával
festett táblaképein kifogyhatatlan leleménnyel és mesélőkedvvel a magyar nép

életét öröközte meg. Hihetetlen gyorsan és vázlat nélkül is azonnal formakészen dolgozott. A mozgás, a szüntelen áradás, a pillanatonként változó történés nyugtázta le csillapíthatatlanul éber képzeletét. Minden idegszálával a valósághoz tapad. Hangulatát, viharos, vagy ellágyuló érzéseit is a tárgyhoz, a látott és átélt eseményekhez igazítja. Magyar vonás nála, hogy nem viseli el a témátlanyságot.

„Életesebb romantiká”-nak nevezi a saját művészetét. „A látható, valóságos világhoz és élethez kell tartanom magam — vallja. — Hivatásom az, hiszen festő vagyok, hogy hűségesen beszámoljak megtett útjaimról.” „Ha a képeimen élek — írja egyik levelében —, akkor élek! És ez az adottságom ment meg, hogy az élet elesettjeihez hozzá ne rokkanjak.” Kereste az élet rokkantjaival való találkozásokat. Volt egy időszaka, amikor állandóan visszatérő témáját a vándorcirkuszok, cigányok, nyomorékok, csavargók, vásárosok, utcai énekesek társadalmonkívüli világából merítette. Könnyörtelen tárgyilagossággal ábrázolta ezeket a témáit, a felületes szemlélőben a kiábrándító részvétlenség hatását keltve, mintha érzéketlenül leperegne róla öröm, meg fájdalom, közbömbösen hagyná őt az emberi szív némajátéka, holott kutató pillantását nem kerülte el a lélekarc legrejtettebb, még lopva átsuhanó színváltozása sem.

Megfigyeléseinek elevenségét válogatás nélkül, minden részletre kiterjeszti, minden fontos neki, mert az élet sem különbözött. Szemlélődésének ez a teljességre törekvése a színkezelésében is érvényesül. Az egész képületen érvényt szerzett a színek dinamikájának, a szürke alapszín tónusváltozatai közé vegyítve — az érzékeny pontokon — intenzív színelemeket. A háttéri színek nála nem halványodnak el, nem törnek meg, hanem olyankor, amikor a háttérben lejátszódó valamely jelenet fontosságát nyer, az előtér élnéklésével és világosságával előreugrik, és pedig térszemléletünk megzavarása nélkül. Ez a bravúr nemcsak tudásának a diadala, hanem szintetikus képalkotó, megjelenítő erejének is. Örökölte nemzeti festészetünk sajátos, veleszületett vonását: a sötét tónusokból kiragygó világos színek kedvelését. Önfeledt helyzetekben lesi meg a nép érzelmi kitárulkozásait. Nem szépít, nem torzít, együtt szemlélteti, egymástól elválaszthatatlanul a látszatot, meg a valót, s ebben a poláris kettősségben emeli ki az egyet, a teljest. Parasztmulatságot bemutató képein a hétköznapi munkától elcsigázott kerges arcvonások feltörő vidámságot fejeznek ugyan ki, de nem gömbölyödnek és simulnak ünnepivé a vásári tréfálkozás közben.

Felidézve már életében világszerte elismert és csak a legnagyobbakéhoz mérhető festői génuszát, gazdag életműve — számos alkotása külföldi múzeumokba és műértő magánosok kincsei közé került — úgy hat a mai szemlélőre, mint egy vérbeli epikus forrólírájú vallomása olthatatlan életszerelméről.

(*Haits Géza*)

JEGYZETLAPOK. (*Emlék.*) A fiatal, tehetséges költő fölviszi néhány versét egy íróhoz, azzal, hogy adja tovább, mutassa meg X.-nek. Úgy is történik. X. átveszi az irattartót, fölnyitja: egy csomó koszos papírt talál benne, maszatos ceruzaírással. „Félrelöktem” — mondja fölháborodva, mikor az esetet meséli.

Igaza van. Az ifjú költő nemcsak övele volt neveletlen. A fiatal költő a mesterségét, művészetét sem tisztelte. Hálóingben, mosdatlanul nem illik az utcán sétálni. A tehetség nem ad fölmentést a mesterség elemi illemszabályai alól.

Ilyenkor persze jön az obligát „bezzeg mi” és „bezzeg én, az én időmben”. Nem bezzegből mondom el. Még kevésbé azért, hogy a fiatal, a kezdő írók, költők „tiszteljenek”. Feszélyez a tisztelet. De azért mégis...

Szívdobogva vittem verseimet a Nyugathoz. Kezdő, zűrzavaros verseket, sokat, persze nem ceruzával. Szépen legépelve, cigarettafolt és kávépiszok nélkül. Majd átadják Babitsnak, mondták, menjek két hét múlva.

Mentem két hét múlva. Babits nem jön be; menjek a lakására. A versek nála vannak, egy aktatáskányi verset hazavitt.

Fölültem a 14-es buszra, az járt akkor az Attila utcába. Pontosan már nem emlékszem rá, fél óráig vagy háromnegyedig sétáltam-e a ház előtt. Sétáltam? Enyhe kifejezés. Nyárson forogtam. Végre összeszedtem a bátorságot, fölmentem.

Két bőr karosszék volt, az egyikben Babits ült, a másikban én kuporogtam, nem is benne, hanem a szélén, hogy minél kisebb felületen érintkezzem ezzel a tiszteletreméltó székkal. Kettőt bent hagytam, mondta Babits. Azt a kettőt majd közöljük.

De arról a két versről is akart valamit mondani. Úgyis be akartam menni, mondta; s hívott. Fölültünk a 14-es buszra; hátul ült, a kerék fölött, a rázóson. Átszállót? — kérdezte.

Rákörös voltam, meghatott, félszeg; azt sem tudtam, mit kérdez, és hogy mit felelek. Megváltotta a jegyemet, átszállott.

Mondott néhány szót arra a két versre is, a ronda, kopár, porszagú szerkesztőégi szobában. Aztán lementünk, a kávéházba készült. Hívott oda is; dehogy mertem volna menni! Hebegtem, s amikor kezet nyújtott, majdnem kezét csókoltam neki.

Nyúlt, hogy belökje a forgóajtót; akkor nyögtem ki:

— A jegyet...

— Persze — mosolyodott el. — A jegyet. Hiszen még átszáll.

Odaadta a jegyet. Nem szálltam át vele. Évekig őriztem, mint ereklyét. Babits váltotta. S valahányszor ránéztem, mindig eszembe jutott az a gyönyörű, meghatott, félájult, boldog, szégyenkező láz, ahogy ott állok mellette a 14-es buszon, hátul, pedig leülhetnék, van mellette hely, a kerék fölött, s még sok más hely is, alig vagyunk a buszon. De nem merek leülni, a tisztelettől.

Máig is valahogy elgyengülök belül, ha eszembe jut. A jegyet később elvesztettem; sok papirost elfújta a szél. De ez megmaradt, ez a meghatott tisztelet, ez a semmi, ez a rettentően sok; egyik legszebb, legigazabb emlékem az ifjúságomból.

Nem példázatnak írtam le. Csak mert jól esik rá gondolnom, ma is.

Jól esik ma is ugyanezt érezni. Állva maradni, nem merni leülni.

(*Boldogság és irodalom.*) Téma-e a boldogság? Az írókat számtalanszor kárhoztatják, hogy „meghamisítják” a valóságot, keresve keresik az élet sötét oldalait, szívesen ábrázolják a bűnt és vonakodva az erényt. Ha valaki Rousseaut olvassa, kedve volna négy lábra állni, mondta Voltaire. Ha valaki a regényeket olvassa, mondják egyes borzongó olvasók és botránkozó kritikusok, amióta egyáltalán regény van, legszívesebben fölkötné magát, olyan küzdelmesnek, olyan sötétnek ábrázolják az életet.

Persze nem egészen így áll a dolog. Némely olvasó azt várja az irodalomtól, hogy kárpótlásul az életért, édes ábrándokkal táplálja; az igazi irodalom viszont mindig tiltakozott az ilyen igények ellen. Nem hazudni akar, hanem igazat mondani. Erre az olvasó fölháborodik és destrukcióval vádolja az író. Miért mindig a rosszat írja? Miért mindig a küzdelmet, a szenvedést ábrázolja? Miért nem a nyáias boldogságot, a szívringató idillt, az elégedett mosoly kövérkésen eliziumi állapotát?

A kesergő szerelmek, tudjuk, rendszerint jobban sikerülnek a boldog szerelmeknél. A regényekben a megkísérthetetlen erény mögött többnyire ott seteng *atra cura* módjára az érdektelenség; a fehér irodalmat többnyire elnyeli az ásitó unalom. Az igazi túristát nem a símára kövezett, kényelmes utak csábítják; a hegymászás izgatja. Az író a dráma, a küzdelem; inkább a bűn vihara, mint az erény felhőtlen ege. Mauriac ír erről mély, okos, elgondolkoztató mondatokat.

Van Balzacnak egy *Vendetta* című rövid regénye; két korzikai család közt *vendetta* áll fönn, irgalmatlan vérbosszú, de a fiatalok erről mit sem tudva romantikus körülmények közt egymásba szeretnek, s a lány, bosszúra esküdött szülei ellenére, egymáséi lesznek. A zord atya elüzi lányát. Mielőtt rájuk tör a nyomor, az ifjú pár egy esztendő viszonylagos jómodban tölt. Mit mond erről a felhőtlen, szép esztendőről Balzac? Semmi többet: két mondatot, két sort. Ezt mondja róla:

„Ekkori életük története két szóban elmondható: *Boldogok voltak. Vagyis nem történt velük semmi említésre méltó.*” (r. gy.)

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

H. I. — A talentum — görögösen talanton — eredetileg súlymérték volt a közelkelet ókori népeinél. A babilonai, zsidó, tíruszi, szíriai talentum 43.68 kilogrammot nyomott, az alexandriai, görögországi: 36.4 kilógrammot. Ebből alakult ki a talentum pénzegység, mint a fent megadott súlyú ezüst értéke. Az evangéliumban előforduló legmagasabb pénzegység. Mai pénzértékét nehéz pontosan meghatározni: ezüstben hatezer békebeli aranyfrankot, illetve körülbelül ugyanannyi békebeli aranykoronát jelentett. Hogyan lett a talentum a szellemi tehetségek jelzője? Ha elolvassa a talentumokról szóló jézusi példabeszédet (Mt. 25, 14—30), a következőket találja benne: „Úgy lesz akkor, mint azzal az emberrel, aki idegenbe készül. Összehívja szolgálait s átadja nekik vagyonát. Egyiknek öt talentumot adott, a másiknak kettőt, a harmadiknak csak egyet, kinek-kinek rátermettsége szerint, aztán elutazott.” A bibliamagyarázók sokat vitatkoztak, mit értett Jézus a talentumok alatt. S mit jelent a példabeszéd azon kifejezése: „kinek-kinek rátermettsége szerint?” adja Isten az ő talentumait. Egyes atyák s nyomukban néhány modern szentírásmagyarázó szerint a talentum mindazt jelenti, ami az ember hatalmában van. Aranyszájú Szent János az előljárói tisztséget, vagyont, tanultságot sorolja ide. Nagy Szent Gergely szerint a talentumokhoz hozzátartoznak: az értelem, gazdagság, messerség, tekintély, Szent Jeromos szerint: a testi és lelki előnyök, természetfölötti kegyelmek, tudomány és ékesszólás, tisztség, hivatal, méltóság, szóval minden, amit Isten avégből ad, hogy azzal földi életünkben sáfárkodjunk az ő dicsőségére, azaz az igazság és a szeretet szolgálatában. Mint említettük, ez csak egyike a magyarázatoknak. A másik felfogás szerint a jézusi példabeszéd talentuma csakis a szorosan vett természetfölötti adományokat, vagyis a kegyelmeket jelenti. Csak ezeket szokta Isten — érvelnek e magyarázat hívei — elvonni azoktól, akik velük nem gazdálkodnak az ő kedve szerint, az ő szellemében. Ezért mondja Stolz Albán: „Gondold meg jól, a Megváltó, akit a szent áldozásban beléd helyeztek, talentum” tebened. A legértékesebb talentum égen és földön. Épp azért a felelősség is nagyon nagy, vajon csendben eltemetted-e magadban a kapott drága talentumot, haszon nélkül, vagy pedig Isten dicsőségére és felebarátaid javára tízszeres haszonnal adod-e vissza Uradnak és számonkérő gazdádnek.” A szentírásmagyarázatokból az előbbi, Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Gergely és Szent Jeromos értelmezése került be a köztudatba és a nyelvhasználatba. Nemcsak a magyarba, hanem az összes európai nyelvekbe. Az angol és francia „talent”, az orosz „talánt”, az olasz „talento” egyformán tehetséget, képességet jelent, bár a szó szentírási eredete ma már egyre inkább kiszorul a köztudatból.

Vince. — Nem kell semmiféle rendkívüli magyarázatokat keresnie, hogy megértse önmagát és lelkiállapotát. Ha valaki bűneire emlékezve csak a hozzájuk fűződő érzéki örömek emlékeit idézgeti, érthető, hogy érzéki természete nem tud könnyezve visszagondolni cselekedeteire, nem érzi ezeket rútnak, elítélendőnek, különösen akkor, ha kapcsolatával, viszonyával nem bánt, nem okoz szomorúságot másnak, házastársnak. Az érvényes gyónáshoz szükséges bánat azonban nem azonos a hétköznapi értelemben vett érzelmes bánkódással, siránkozással, mondhatnánk: érzékies bánattal. Jó és helyes, ha a bánat oly mélyen át tudja járni szívünket, hogy könnyeink is kicsordulnak vétkeink miatt. A sírás azonban nem okvetlenül szükséges a bűnbánat valódiságához és a gyónás érvényéhez. Az egyik nagy egyházatya azt mondja: csak a könnyeidet gyalázod meg, ha sírsz bűneid felett, de miután megsirattad, visszatérsz hozzájuk. A jó bánat alapja nem a könnyek erőltetése és érzékliségünk rákényszerítése arra, hogy kellemetlennek érezze azt, ami kellemes volt számára. A bánat szülőanyja a helyes, tárgyilagos, nem az egyes bűnöknel hosszasan időző, hanem minden cselekedetet sokoldalúan megvilágító lelkiismeretvizsgálat. A helyes lelkiismeretvizsgálat gyümölcse nemcsak a könny, a bánkódás, hanem a szembe fordulás a bűnnel, a bűnös állapottal, azaz az erős fogadás is. Ez az erős fogadás megszülethet nagy érzelmi emóciók között, de megszülethet határozott értelmi megfontolásokból is. S az utóbbi éppen olyan

valódi értékkel bír, mint az előbbi, ha ugyan nem nagyobb annál. A „hidegen” gondolkodó, erősen értelmi beállítottságú tudós, vagy a kemény, csupa akarat katona belső számvetései és a belőlük fakadó elhatározások vajon értéktelegebbek-e, mint a művészlélek nagy érzelmi emóciókból kirobbanó nekilendülései? Nézzük lelki életünk dolgait is józanul, higgadtan, tárgyilagosan. Nem könnyű megszabadulni vétünkötől, különösen ha az megszokottá válik. Belsőnkben szüntelenül folyik énünk különböző részei között a párbeszéd, a vita, néha az elkeseredett küzdelem. Nagy, súlyos elhatározások nem pattannak ki lelkünkéből, mint ahogy Vulkán isten pörölycsapása nyomán ugrott ki Zeus fájós fejéből Pallas Athené. Sokszor kell megismételni elhatározásunkat, hogy erős elhatározássá érlelődjék bennünk. Sokszor összeroskadunk, elbukunk, amíg egyszer talpon tudunk maradni. Sokat kell társalognunk szívünk két lakójával: önmagunkkal és Istennel, amíg értelmünk teljesen világos, akaratunk teljesen szilárd lesz. Ezt ajánljuk önnek is, ha ki akar kerülni a zsákutcából, ahol van. Ne akarjon nagy érzelmi megrázkódtatásokat kicsikarni a szívéből, hanem gondolkozzék. Gondolja végig helyzetét. Levelében — nem akarjuk szöszszert idézni azt — maga mond itéletet önmaga és az illető férfihez való viszonya felett. Csak ennyi-e az igénye, amit abban leír? Mi úgy látjuk, hogy több az igénye, hiszen akkor nem panaszkodnék bánatának hiánya, azaz lelki sivársága miatt. Igen, pontosan erről van szó, amit ki is mond: szenvedélyének hite lesz az ára, áldozata. S hogy ebből a zsákutcából kikerüljön, nem elegendő jól kibáncódnia magát időnként és megtisztulva a gýónásban — tovább folytatni a régi utat. Ide erős elhatározások kellenének.

Index. — Két megoldás áll rendelkezésre, hogy megszabaduljon aggályaitól. Az egyik: igyekezzék megszerezni, elolvasni az Indexet. Legutolsó kiadása 1948-ban jelent meg. Az a kiadvány, amelyet hajdani hittanára ismertetett önök előtt, nyilván a Luzsénszky-féle magyar fordítás volt. Talán antikváriumban megkaphatja valahol. A másik megoldás: ha valamelyik olvasmányával kapcsolatban aggályai támadnak, kérjen az olvasására engedélyt az illetékes főpásztortól. Az ön foglalkozása és a hivatása olyan, hogy minden további nélkül megkaphatja az engedélyt. Az indexben levő könyvek olvasásához főpásztori engedély kell. De Noldin — akit mint a legszigorúbb moralistát tartanak számon — az idevonatkozó fejtegetései során a következő megállapítást teszi: „Necessitas tamen aut magna utilitas legendi librum prohibitum ab observatione legis excusat, saltem ubi non suppetit occasio petendi licentiam.” Ha tehát a szükség vagy a nagyobb jó úgy kívánja, hogy elolvassuk a tiltott könyvet, mentesít a törvény alól, különösen ha nincs alkalom megkérni az engedélyt. (Lásd Noldin, Summa theol. moralis, 1961-es kiadás, II. köt. 626. old.) Az idézetben foglalt kivétel nem eredményezhet laxizmust, nem általhatja el lelkiismeretünk éberségét. Valóban szükséges, hogy fennálljanak a felsorolt körülmények: a szükséghelyzet, a nagyobb jó és az alkalom hiánya az engedély kérésére. Leveléből azonban úgy látjuk, hogy mind a három tényező fennforog az ön helyzetében. Ne aggályoskodjék, olvassa el mindazokat a könyveket, amelyeket hivatása folytán köteles elolvasni. Fennáll azonban az erkölcsi és hivatásbeli kötelessége, hogy kritikával olvassa mindazt, ami kezébe kerül, elfogadva, ami azokban jó, és fentartással fogadva, ami tévedés.

Dr. B. E.-né. — Nemcsak a halálozás hó- és évfordulóján mondható gyász-mise az elhunytért, hanem a halál után egy héttel is, sőt bármikor. A mise-könyv hat gyászmisét ismer. Az első halottak napján mondják, ezen kívül a pápa, a püspök és a papok temetése alkalmával. Halottak napjára való a második és harmadik is. A negyedik miseszöveget használják a világiak temetése alkalmával, a halálozás utáni harmadik, hetedik és harmincadik napon és a halálozás évfordulóin. A hatodik miseszöveg a mindennapi használatra szolgál.